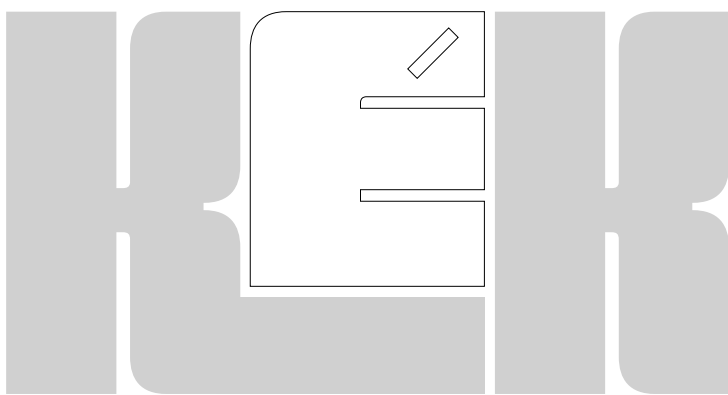

Kultúra és Közösség
művelődéstudományi folyóirat

Szemleket vasútja,
kitérésök, belátások

Kultúra és Közösség

művelődéstudományi folyóirat

Lapunk szerkesztősége az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézetében működik.

Nemzeti Kulturális Alap

Támogató: Nemzeti Kulturális Alap Folyóirat Kiadási Kollégium

Eszmei támogató: Magyar Szociológiai Társaság, Magyar Kulturális Antropológiai Társaság

Számunk szerkesztése Tibori Tímea és A.Gergely András munkája.

Képeinket Ellinidha alkotásaiból válogattuk.

Főszerkesztő: Tibori Tímea

Főszerkesztő-helyettes: A.Gergely András

A szerkesztőbizottság tagjai:

A.Gergely András, Paksi Veronika, Pataki Gyöngyvér, Szász Antónia, T. Kiss Tamás

Tanácsadó Testület: Boga Bálint Dr., Falus András akadémikus, Fülöp Márta DSc, Jászberényi József PhD, Karbach Erika osztályvezető /FSZEK/, Koncz Gábor PhD, Kraiciné Szokoly Mária PhD, Melegh Attila PhD, Murányi István PhD, Neményi Mária DSc, Papp Richárd PhD, Szabó Ildikó DSc, Szilágyi Erzsébet CSc, Tarnóczy Mariann osztályvezető /MTA/

Szerkesztőség címe:

MTA TK SZI

1014 Budapest, Úri u. 49.

+3630 99 00 988

www.kulturaeskozosseg.hu

Kiadja: Belvedere Meridionale

www.belvedere.meridionale.hu

Nyomdai kivitelezés: s-Paw Bt., 6794 Üllés, Bem József u. 7.

www.s-paw.hu

Felelős vezető: Szabó Erik

ISSN 0133-2597

A lap előfizethető és megrendelhető a következő e-mail címen: terjesztes@belvedere.meridionale.hu

A lap ökotudatos szellemben készül.

TARTALOMJEGYZÉK

NÉZŐPONTOK

Hegedűs Robin: <i>Az író mint vállalkozó</i>	5
Molnár Dániel: <i>A szocialista szellem vasútján túl: a városligeti Vurstli és az Angol Park átalakítási tervei, 1949–1950</i>	19
Sánta Tamás: <i>Brexit vs. fiatalok (1:0)</i>	29
Paár Ádám: <i>A közösségi szimbólumok és rituálék szerepe a magyar nemzeti identitásban</i>	37
Ragadics Tamás: <i>Egyházak a végeken. Szociális szerepvállalás és közösségépítés az Ormánságban</i>	59

REFLEXIÓ

Kupa László: „... az emberiség nevében...” <i>Bibó István a magyarországi németek kitelepítéséről</i>	67
Dr. Iván Emese: <i>Welcoming the International Academic Community of Sport Sociology in Budapest</i>	73

SZEMLE

A.Gergely András: <i>Való idő, s még valóbb jelen</i>	79
Szerzőink.....	85

AZ ÍRÓ MINT VÁLLALKOZÓ

Absztrakt

Tanulmányomban a kortárs magyar írók helyzetét vizsgáltam meg a művészeti és gazdasági mezőben, és kutatásommal feltártam, hogy mennyire találhatók meg az íróknál a vállalkozói motívumok. Megvizsgáltam a generációs és státuszbeli helyzet vállalkozói gondolkodásra gyakorolt hatásait. Tanulmányomban azt is körülbírtam, hogy milyen intézmények határozzák meg az írók munkáját, milyen befolyással tudnak ezek lenni a kultúratermelés folyamataira.

Abstract

My study examines the position of the Hungarian contemporary authors in the economic and the cultural fields, and tries to define their entrepreneur motives. I examined the differences between generations and status positions in the literary field from the view of entrepreneur thinking. The study went through the institutional structure of the literary field and took a look at the effects of these institutions for the work of authors and the culture production.

„Egyáltalán nem magától értetődő, hogy egy író tud beszélni. Miközben egyre inkább – ahogy a vicc mondja – van igény rá.

Merthogy a könyv az kevés. Nem nekem kevés, önöknek kevés. (...) Én nem beszélő ember vagyok, hanem író ember” – Esterházy Péter

Bevezetés

Tanulmányomban a kortárs magyar írókat abból a gondolatból kiindulva vizsgálom, miszerint a művészek e csoportja nem egy társadalom felett álló, pusztán „szent” céloknak élő embereket takar, hanem munkájuk során ugyanúgy figyelembe vesznek gazdasági szempontokat, ahogy a „profán” gazdasági világ vállalkozói. Sokan úgy gondolnak a művészetre és a gazdaságra, mintha ezek ellenséges világok lennének („hostile worlds” Zelizer tipológiájában, 2013), ahol az ember ellentétes elvek szerint

cselekszik – egyikben metafizikai elveket követ, míg a másikban racionális és haszonmaximalizáló –, de ugyanúgy bírálható az a felfogás is, hogy ez a két világ kérdés nélküli egységként vizsgálható, ahol a művészi tevékenység is csak egy gazdasági akció. A gazdasági és művészeti ambíciók folyamatos összeegyeztetése, céljaik és eszközeik egyaránt tartozhatnak a szent és profán világhoz, ami meghatározza az írók életét és munkáját. Kutatásom során megvizsgáltam, hogy milyen mintázatok és folyamatok figyelhetőek meg a kortárs magyar írók gazdasági szereplésében, és azt, hogy az írók mennyire tudnak a művészeti alkotás mellett saját sikerük kovácsai lenni. Interjúk kérdésem során igyekeztem megkeresni a rendszeresen publikáló és az elsőkönyves szerzőket egyaránt, valamint a kiadói oldalról olyan személyeket, akiknek nagy rálátása van az irodalmi és gazdasági mező metszetére. Tanulmányom megpróbálja árnyalni az írókról bennünk élő képet, megvizsgálni, hogyan tudják munkájukat és a nevével járó „brandet” tudatosan, vállalkozóként alakítani, ezáltal pontosabban elhelyezve a művészek csoportját társadalmunkban. A jóléti társadalmak kiemelt célja a kultúra támogatása, így fontos, hogy feltérképezzük, az írók milyen módon vannak jelen a munkaerőpiacon, milyen gazdasági területen mozognak, mi az, ami leginkább hátráltatja, vagy éppen elősegíti alkotó munkájukat. Ha ezekről a faktorokról többet megtudunk, akkor könnyebben lehet olyan támogatási rendszereket kialakítani, melyek figyelembe veszik az írók társadalmi és gazdasági helyzetét, és ezzel még hatékonyabbá tehetik a kultúrafejlesztő kezdeményezéseket.

Szent és profán értékek

Amint azt már a bevezetőben említettem, a vizsgált témakör alapvetően két elkülönülő világ ütközésének tűnhet, a művészet „szent” világa és a gazdaság „profán” realitása, mint két ellenpont határozza meg az irodalom világát. Ahhoz, hogy ezt vizsgálni tudjunk, fontos, hogy megnézzük, mit is jelent az érték fogalma. Habár itt is szembetalálkozhatunk azzal az ellentéttel, hogy a dolgok ára és értéke nem azonos, mégis van valaminemű kapcsolat a két faktor között. Felmerül a kérdés: mégis

hol derül ki valamiről, hogy értékes? Az értéknek az eladási áron kívül lehetnek olyan más dimenziói is, melyek egy gazdaságilag és esztétikailag értéktelen alkotásban – például egy kisgyermek rajzában – jelennek meg, ehhez is köthet minket egyfajta morális érzelem, ami miatt értéket képez számunkra. Aspers és Beckert az érték ezen formáit határozza meg, melyek különböző mértékben lehetnek jelen egy alkotásban: (1) gazdasági érték, (2) esztétikai érték, (3) morális érték, (4) szociális érték. Az érték fogalma tehát nem egyértelmű az adott alkotásoknál, hiszen más és más jelent mindenki számára, ill. kultúránként eltérő értékeket társíthatnánk az egyes faktorokhoz. Az általánosságban vett érték az előállító és a fogyasztó közötti hálózaton jön létre, mely egyaránt magába foglalja gazdasági és kulturális mezőt (Aspers – Beckert 2011).

Irodalmi értékelőrendszerek

A fogyasztók, amikor a piacra lépnek, azt nem egy rögzített preferenciával teszik, éppen ezért azt is meg kell vizsgálnunk, hogy a piaci közvetítők milyen hatással vannak a választásukra és az értékonstruálódásra. Fölmerül, hogy ha az irodalom egy kizárólagosan „szent”, művészeti mező lenne, akkor hogyan lehetne benne rangsort felállítani az egyes művek és szerzők között? Mi alapján választanának a fogyasztók? Hogyan mondhatjuk meg egy numerikusan nem mérhető tulajdonságról (művészeti érték), hogy az egyik műhöz vagy alkotóhoz nagyobb érték tartozik, mint a másikhoz? Mégis, az irodalmi mezőben is megvan az a hierarchia, ami alapján az aktorokat értékelni tudjuk egymáshoz képest. Karpik nyomán Aspers és Beckert (2011) vizsgálja azokat az értékelőrendszereket, melyek meghatározzák az alkotó és a fogyasztó közti folyamatot és a fent említett hierarchia kialakulását.

1. **Kalauzok:** Értékelés szempontjából ez a legfontosabb kategória, hiszen ide sorolhatjuk esetünkben az irodalommal foglalkozó kritikásokat, esztétákat. Ők azok a „hivatásos olvasók”, akik véleményükkel pozícionálni tudják az egyes alkotókat, a saját értékrendjük alapján emelnek fel vagy taszítanak le szerzőket. Azonban a sajtó és a kritika nagy átalakuláson ment keresztül az internet térhódításával, így ma már fontos szerepe van az „amatőr” bloggerek véleményének és az irodalomra szakosodott közösségi oldalaknak, ahol több ezer felhasználó értékeléséből válogatva kaphatunk képet az egyes művek irodalmi értékéről, viszont az

ezek által gyakorolt hatás egyelőre nem egyértelműen körüljárható.

2. **Rangsorok:** Ez egy ritkább forma az irodalom területén, mégis – általában év végén –, a szaksajtó rangsorokat szokott nyilvánosságra hozni az adott évről, de effélének lehet tekinteni a könyvesboltok által összeállított, folyamatosan frissülő, eladásokat alapul vevő népszerűségi listákat is.

3. **Címkézés:** Fontos értékképző rendszer az irodalomban, hiszen ide sorolhatjuk az egyes művészeti díjakat, melyek nagyban meg tudják dobni egy-egy szerző reputációját és az eladási mutatóit. A díjak mellett sokat jelenthet egy kevésbé ismert szerző esetében a hasonlító címkézés, melyben a könyvkiadó pozícionálja alkotóját, gyakran egy másik ismert irodalmi márkanévhez kapcsolva.¹

4. **Ismeretségi hálózat:** A kritika mellett sikeres lehet a személyes ajánlások hálózata is, ilyenkor a nagyközönséget megcélzó recenzió helyett egy hozánk közel álló ember véleménye súlyozottan orientálhat minket az adott könyv kiválasztása felé, így sokszor olyan mű olvasásába is belekezdünk, melyet egy „hivatalos” értékelő hatására nem tennénk.

Máté-effektus az irodalomban

A fenti értékelőrendszerek vizsgálatok azt láthatjuk, hogy a felsoroltak más és más lehetőségeket biztosítanak a különböző státuszú alkotóknak. A Merton által Máté-effektusnak nevezett jelenség alapjául a következő Újszövetségi példabeszéd-részlet szolgál: „Mindannak ugyanis, akinek van, még adnak, hogy bővelkedjék; akinek pedig nincsen, attól még azt is elveszik, amije van” (Mt 25, 29-30.). Erről Podolny (2010) ad témánkhoz illő összefoglalást. Merton a fogalmat a tudományos élet vizsgálatánál alkalmazta, rámutatva arra, hogy azok a tudósok, akik nagyobb elismertséggel rendelkeznek, sokkal könnyebben újratermelik reputációjukat, mint az alacsonyabb státusszal rendelkező kollégáik. Ennek a folyamatnak a piaci vetületét vizsgálja Podolny *Status Signals* c. (2010) munkájában, melyet könnyen használhatunk a vizsgált irodalmi mező esetében is. Podolny kiemeli, hogy az egyik legfontosabb előny, ami a magas státuszú előállítót segíti, az a lét-

1 Pl. Böszörményi Gyula *Gergő és az álomfogók* c. könyve sikeréhez nagyban hozzájárult, hogy kiadója a sajtóban a „magyar Harry Potter” néven emlegette, amikor J.K. Rowling regényfolyama épp a legnagyobb sikerét élte, de az efféle pozícionáló társításokat még hosszasan sorolhatnánk.

rehozási folyamat költségének csökkenése. A nagy státuszú aktoroknak csökken (1) a tranzakciós költsége, ami a közvetítőknél való „bizonyítással” járó erőfeszítéseket takarja, mellyel az alkotónak szembe kell néznie – jelen esetben a kiadók felkeresése vagy a könyv értékesítésének segítése, mely a befutott szerzőknél egy olyan egyszerű folyamat, ahol sokszor az említett intézmények versengenek, ám az alacsony státuszú szerzőknek komoly erőfeszítésbe kerülhet egy kevésbé kedvező szerződés kiharcolása is. Ugyanígy a (2) hirdetési és marketingköltség is jóval magasabb egy kisebb státuszú író számára, ahogy az (3) anyagi költségek, azaz a munkával járó kiadások is jelentősebbek. Láthatjuk, hogy ezek a kiadóval rendelkező, befutott írókat már sokkal kisebb mértékben terhelik.

A nagyobb státusszal nagyobb kritikai visszajelzés is jár, ami segíti a munka jövőbeni fejlesztését. Akár tudatos gazdasági döntést hoz a szerző a kritika hatására, akár gondolkodásmódján változtat miatta, az alacsony elismertséggel rendelkező alkotók ezáltal is hátrányba kerülnek. Emellett a magas státuszú íróknak sokkal nagyobb beleszólása van a szakmailag elismert értékek meghatározásába, az általa használt forma, stílus vagy téma nemcsak könnyebben illeszkedhet a kritikai elvárásokhoz, de nagyobb eséllyel alakíthatja is ezeket, mint egy feltörekvő író az esetleges formabontó ötleteivel. Mindezek mellett fontos azonban kiemelni, hogy Podolny (2010) szerint a magasabb státusz olyan jelzés, mely mögött múltbéli minőség létrehozása áll, melynek romlása hasonló státuszvesztéssel jár a befutott íróknál is. Szerinte a státuszkülönbségek nem egyenesen az érték létrehozására vannak hatással, hanem az alkotás költségeit csökkentik, mely által a szerző könnyebben tudja fenntartani a korábban megszerzett státuszát, ezzel előidézve az összefüggést a két faktor között. Az értékesítésben az eladó személye is egy fontos státuszjelzés lehet, ami meglátásom szerint az írók esetében különösen is érvényes, hiszen más termékekkel ellentétben az értékesítendő könyv minőségéről csak a vétel után győződhetünk meg az olvasással, de a kiválasztási folyamatban szinte csak az író (esetleg a kiadó) reputációja segíthet minket a döntésben, melyek a fent említett értékelőrendszerek segítségével jönnek létre. Az író személye tehát olyan státuszjelzés, mely nagyban meghatározza egy kötet sikerét, markánsan átalakítva azt az értéket, melyet a „szerzői arc” nélküli művet jellemezné.

A kortárs magyar irodalmi mező kialakulása

Az általánosított folyamatok mellett érdemes a közelmúlt magyar irodalmi mezőjére irányuló hatásokat és tendenciákat is megvizsgálni. Kristóf Luca több tanulmányában is vizsgálta a kulturális, és azon belül az irodalmi elitet. Dolgozatomban nem szeretnék kizárólag a legnagyobb presztízsű művészekre szorítkozni, viszont ha olyan szempontból tekintünk az irodalmi elit csoportjára, mint a mező legkiválóbb vállalkozóira, akkor számos releváns információval gazdagodhatunk.

A rendszerváltás a legtöbb társadalmi mezőben elitcserével járt, ám a kulturális elit ez alól kivételnek tekinthető – itt a politikai okok helyett sokkal inkább egy nemzedékváltás figyelhető meg. A szocializmus alatt az írói szerep szerves része volt a közszereplés, politikai véleménynyilvánítás, ami a '90-es években lassan megszűnt. Ezáltal egyrészt „megtisztult” a mező, másrészt azonban elhalványult társadalmi szempontból vett fontossága, és újra előkerült a kérdés: mi is az írók szerepe a társadalomban? (Kristóf – Csurgó 2008).

Az előző rendszerben az irodalom egyértelműen állami támogatottsága miatt tudta megőrizni nagyságát, és a rendszerváltás után az anyagi problémákkal küzdő mező továbbra is sokban az államra volt kénytelen hagyatkozni, még akkor is, ha az anyagiilag kiemeltebben patronálta a színház és a film világát. A kiadók '89 után teljes egészében átkerültek a piaci oldalra, ami egy újfajta szabályrendszert hozott az írók számára, melyben meg kellett tanulniuk mozogni. Ez a változás, ill. a külföldi tulajdonban lévő kereskedelmi médiumok hirtelen felívelése elősegítette a generációs különbségek kialakulását (Kristóf – Csurgó 2008).

Kristóf egy másik tanulmányában (2011) azt vizsgálta, hogy miben különbözik a kulturális elit egésze a belőle kiváló, legnagyobb státuszúakból álló reputációs elitől. Arra jutott, hogy a reputációs elit tagjainak jövedelme egyértelműen magasabb, azaz a kulturális mezőbeli elismertségüknek anyagi vonzatai is vannak, ez rávilágít a kulturális tőke átválthatóságára, amit az írók gazdasági szereplőkként való vizsgálata során is érdemes lesz figyelembe venni. A reputációs elitbe kerülésnek emellett a legmarkánsabb jellemzői az (1) életkor (több idejük van a státusszerzésre), (2) az elitegyetemen szerzett (3) művész/bölcsészdiploma, valamint a (4) szakterületen kívüli publikálás, azaz, hogy ha valaki társadalmi, politikai vagy gazdasági kérdésekben véleményt

nyilvánít, akkor ez azt jelenti, hogy nagyobb eséllyel a reputációs elit tagja. Itt azonban kérdéses, hogy melyik volt előbb: a publikálás, ami a hírnevet termelte, vagy a hírnév, aminek köszönhetően odafigyelnek az emberek az elittag véleményére (Kristóf Bourdieu-re (2001) hivatkozva ez utóbbi mellett érvel). Összességében a vizsgálat megmutatta, hogy a magyar kulturális elit leginkább belső normái szerint hierarchizálja magát, ennek legfontosabb mozgatója a kulturális tőke. Emellett viszont a kulturális elit nem teljesen elszigetelt a társadalomtól, nem szabad elhanyagolnunk például a médiával való kapcsolatát (Kristóf 2011).

Vizsgált hipotézisek

Első hipotézisem (H1) szerint az írói munkában ugyanúgy megjelennek vállalkozói motívumok, mint egy kizárólag gazdasági céllal működő vállalkozásnál, hiszen az értékkepző rendszerek hasonlóak az irodalmi mező esetében, mint más piacósított ágazatoknál, ahogy azt Karpik nyomán Aspers és Beckert (2011) bemutatja.

Második hipotézisem (H2) szerint az írók társadalmi státusza erős hatással van vállalkozói magatartására. A Podolny (2010) által feldolgozott Máté-effektus költségcsökkentő hatása alapján feltételezem, hogy minél magasabb státuszú egy író, annál kevésbé kell foglalkoznia a saját írói vállalkozásának építésével, így sokkal inkább gazdaságtól függetlennek tekinti művészi munkáját.

Harmadik hipotézisemben (H3) azt feltételezem, hogy az írók életkora – legfőképpen a tekintetben, hogy a rendszerváltás előtt vagy után kezdték meg írói pályafutásukat – szintén jelentős különbségekre ad magyarázatot a vállalkozói hozzáállást illetően. Úgy gondolom, hogy a fiatalabb szerzőknél sokkal hangsúlyosabban megjelenik a vállalkozás építéséhez kapcsolódó gazdasági tudatosság, hiszen ők már a szabad piacgazdaságban kezdték írói karrierjüket, más feladatok tartoznak munkájukhoz, mint a szocializmus idején, ahogy ezt Csurgó és Kristóf (2008) tanulmányukban bemutatták.

A kutatás módszertana

Kutatásomhoz két különböző módszert használtam: kvalitatív interjúkat készítettem írókkal és két kiadóvezetővel, illetve ezt kiegészítettem a

kvantitatív online kérdőíves módszerrel, mely során kérdőívemmel négy írószervezetet kerestem fel. Interjúalanyaimat (jelölésük a későbbiekben: Í1-Í5) könnyű elérhetőség alapján választottam ki, figyelve arra, hogy több kiadótól keressék meg alkotókat, akik az elért szakmai presztízsük és népszerűségük alapján nagy spektrumot fednek le. Korosztályt illetően a szerzők mind a 70-es években születtek, talán ők azok, akik leginkább rálátnak az előttük lévő, szocializmusban sikeressé vált írókra, viszont maguk már a rendszerváltás idején kezdték meg művészi tevékenységüket. Emellett két nagy kiadó vezetőjével (jelölésük a későbbiekben: K1 és K2) készült interjú egészíti ki a feltáró jellegű vizsgálatot. A kutatás második információforrása egy online kérdőív volt, melyet írószervezetek (a Szépirok Társasága, a Fiala Írók Szövetsége, a József Attila Kör és a Magyar Írószövetség) megkeresésével 126 szerzővel sikerült kitölteni. Ennek segítségével néhány demográfiai adat mellett az interjúkban kvalitatív módon feltárt témákról kapunk kvantitatív adatokat, és az egyes tendenciákra is nagyobb rálátást nyerhetünk. A szervezetek közvetítésén keresztül elsősorban olyan írókról nyertem adatokat, akik közösségi szinten is íróként definiálják magukat. A minta mérete miatt a továbbiakban kerekített százaléktételeket használok.

A minta demográfiai adatai

Demográfiai adatok szerint a kitöltők kétharmada férfi (68%), átlagéletkoruk 40 év (a legidősebb válaszadó 81, míg a legfiatalabb 24 éves), közel egyharmaduk budapesti, és összesen 90%-uk született városban. Végzettség tekintetében látható, hogy döntő többségük (83%) felsőfokú végzettséggel rendelkezik (45%-uk ráadásul mesterdiploma vagy doktori fokozat birtokosa is). A felsőfokú végzettséggel rendelkezők több mint kétharmada (71%) valamilyen művészeti vagy bölcsész szakon szerezte a diplomáját. Felmerülhet a család hatása a művészeti és vállalkozói pálya választásakor, így a kérdőívben megkérdeztem, hogy mi az írók szüleinek foglalkozása, azonban az eredmény a várákozással ellentétesen nem emelte ki a művészi és vállalkozói motívumokat (édesapja művész: 6%, édesanyja művész: 4%, míg vállalkozó édesapja: 14% és vállalkozó édesanyja: 6%). A két leggyakoribb szülői foglalkozás egyike az „értelmiségi, szellemi munkát végző”, a kérdezettek harmada

ezt jelölte meg (édesapa: 34%, édesanya: 37%), a másik pedig az alkalmazotti munkakör, ami az apák negyedére (25%), míg az anyák esetében ennek majdnem duplájára (41%) igaz. A személyes interjúk során is arról beszéltek a megkérdezettek, hogy az írói pályaválasztásuk nem azért történt, mert a családban lett volna számukra meghatározó művész (vagy vállalkozó) figura, mindenesetre az értelmiségi alapokat sokuknál a családjuk határozta meg.

Az írók gazdasági helyzete

Az szinte már közhely, hogy csupán az írásból nem lehet megélni, és ezt megerősítették az interjúalanyok és az online kérdőív válaszadói is, az utóbbiaknak csupán 7%-a adta azt a választ, hogy minden jövedelme az írásból származik. A leggyakoribb kiegészítő foglalkozások az irodalommal és könyvekkel foglalkozó intézményekhez kapcsolódnak (21%), és ugyanennyit tesznek ki a közalkalmazottak is a mintában (22%). Ezt követik kissé lemaradva az újságírók 17%-kal, utánuk a magánvállalkozók, szövegírók és a kommunikációs szakemberek (lásd 1. táblázat)

Foglalkozása az írás mellett	Százalék (%)
közalkalmazott	22
irodalommal/könyvekkel foglalkozó intézményben dolgozik	21
újságírással foglalkozik	17
magánvállalkozó	11
kulturális intézményben dolgozik	10
szövegíró munkát végez	9
fordítói munkát végez	9
alkalmazott egy magáncégnél	9
kommunikációval és/vagy marketinggel foglalkozik	8
vezető beosztású egy magáncégnél	2
egyéb	7
minden jövedelme az írásból származik	7

1. táblázat

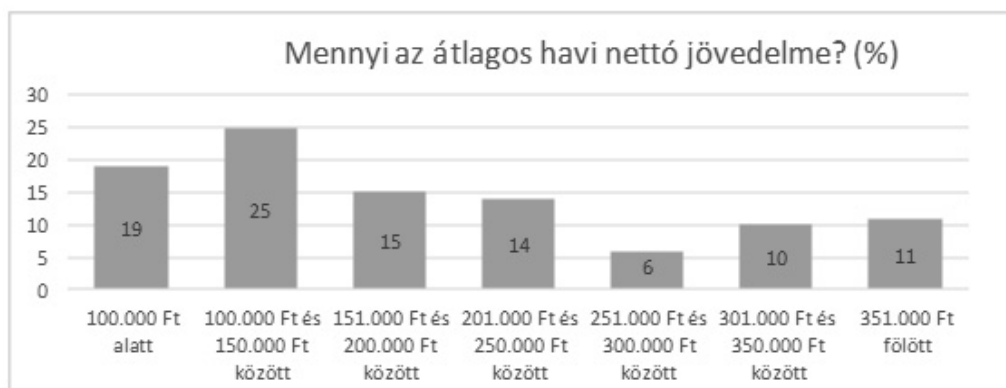
Ha az európai adatokat vizsgáljuk, akkor azt láthatjuk, hogy a kontinensen az írók és művészek 67%-a dolgozik valamiféle kultúrával kapcsolatos intézményben² főállásban, legnagyobb részük (36%) a „kreatív művészeti és szórakoztató” szférához sorolta munkahelyét. Nem sokkal lemaradva 33%-uk munkája tartozik marketinghez, oktatáshoz és közszolgálathoz. Az európai adatok meghatározónak mutatják a művészek közt a főállású munka hiányát, de ez sokkal inkább a munka magánvállalkozói jellege miatt áll fenn, mint munkanélküliség miatt. A magyar művészek 36,6%-a nem áll alkalmazásban (míg a más munkát végzőknél ez csak 12,5%), ami csak kevéssel marad el a művészek EU-s átlagától (Eurostat 2011).

A főálláson kívüli kiegészítő jövedelmekre is rákérdeztem, és itt is szorosán az értelmiségi kultúrához kapcsolódó munkák jelentek meg – sokan fordítanak, folyóiratokban való publikálást, szerkesztői munkát vállalnak, illetve ide sorolták a fellépéseiket, író-olvasó találkozóikat. Számos válaszadó jelölte meg az ösztöndíjakat, mint kiegészítő jövedelemforrást.

Az egy kevésbé egyértelmű faktor, hogy ha ugyan „megélni nem lehet belőle”, akkor mégis hányad része az írók jövedelmének az, amit a könyveikből megkeresnek? A válaszok 0-tól 100%-ig terjedtek, átlaguk 14%-ot tett ki, ugyanakkor érdemes azt is észrevenni, hogy az írók közel háromnegyede (74%) az alsó 10%-ba sorolta magát. Sőt hogyha ennek a decilisnek csak az alsó felét nézzük, azaz a legalsó 5%-ot az (irodalmi) írás jövedelemre vetített mértékéből, akkor is a válaszadók 52%-a vallotta magát idetartozónak. Ebből láthatjuk, hogy az írók jövedelmét jellemzően nem a könyveikből származó bevétel adja, még úgy sem, hogy az öndefiníciós kérdés része, hogy az írói jövedelemben csak a könyv után kapott jutalékot vagy az azzal járó közszereplések, felolvasások, rendezvények tiszteletdíját is belekalkulálja.

Ugyanakkor érdemes megvizsgálni azt is, hogy az írók gazdasági helyzete milyen a magyar társadalomhoz viszonyítva. A válaszok alapján látható (1. ábra), hogy a megkérdezettek közel felének (44%) 150.000 Ft alatt van a nettó jövedelme. A KSH 2016. januárra vonatkozó adatai alapján a

² A kutatás ide sorolja a könyvtárak, múzeumok, könyv- és lapkiadó vállalatok mellett a tévé- és rádiócsatornákat, a kreatív művészeti tartalmat előállító és elosztó, valamint a szórakoztató intézményeket. Ebből látszik, hogy az ő fogalmi keretük valamelyest tágabb meghatározást ad a miénknél.

1. ábra

nettó átlagkereset országos szinten 165.849 Ft volt (KSH, 2016), amihez ha hozzávesszük, hogy megkérdezettjeim körében túlnyomórészt budapestiekéről van szó (2014-es átlag havi adat a budapestiek nettó jövedelméről: 202.347 Ft), ráadásul diplomásokról, akkor láthatóvá válik, hogy a válaszadó írók jelentős része kevesebb jövedelemből él, mint a velük azonos szintű végzettséggel és lakóhellyel rendelkezők.

Ha megvizsgáljuk, hogy a különböző jövedelmi helyzetű válaszadók jövedelmének hanyadrészt adják az írói bevételek, akkor is azt látjuk, hogy a magas jövedelműek ugyanúgy kis százaléknak jelölték a könyvekből befolyó összegeket, mint kisebb jövedelmű kollégáik, azaz a két faktor között nincsen számottevő összefüggés. Ez bizonyos szinten összecseng Kristóf Luca (2011) megállapításával annak tekintetében, hogy a gazdasági pozíció jellemzően nem befolyásolja a kulturális mező tagjainak státuszát, azaz attól még, hogy valaki nagyobb vagyonnal rendelkezik, nincs feltétlenül könnyebb dolga a könyvei eladásával.

Ebből látszik, hogy az íróknak jellemzően nem a legjobb a gazdasági helyzetük, ezt az információt kiegészítendő kérdeztem meg, hogy mit engedhetnek meg maguknak és mit nem, egyfajta szubjektív jólétet mérve (2. táblázat). A kritériumokat igyekeztem úgy összeválogatni, hogy azok közé az íráshoz, mint munkához kapcsolódó „javak” is belekerüljenek – így a privát dolgozószoza vagy a rendszeres kultúrafogyasztás –, de emellett az általános jólétet mérő nyaralás is a kritériumok között volt. Az eredmények azt mutatják, hogy az összes felsorolt feltétel csupán a válaszadók egynegyedének biztosított (28%), és hogyha úgy szűkítjük, hogy kik azok, akik legalább három kritériumot is hiányzóknak jelöltek, akkor a válaszadók több mint egynegyede kerül ebbe a nélkülöző csoport-

ba (28%). Ha visszagondolunk a Máté-effektusnak a Podolny által tárgyalt, a státuszuknak a költségek csökkentésére gyakorolt hatására (Podolny 2010), mely a fenti anyagi hátrányokat is erősíti, akkor láthatjuk, hogy az írói munkával fellépő költségek (életviteli, marketing, stb.) sokkal elemibben érintik a gazdasági problémákkal küzdő írókat, mint a jólétben élőket. Ezek az adatok azt a vélekedést látszanak megerősíteni, miszerint egy kortárs magyar szerzőnek számos anyagi nehézséggel kell megküzdenie alkotás közben, így nem tekinthető mellékesnek az alkotás „szent” célja mellett az, hogy az íráshoz milyen mértékű gazdasági nyereség társul. A következőkben a két mező kapcsolatát fogom vizsgálni.

Mit nem engedhet meg magának anyagi okokból kifolyólag?	Százalék (%)
Évente egy heti nyaralás	33
Egy autó, annak fenntartásával	49
Egy privát hely, ahol dolgozni tud	33
Új könyvek, melyek érdeklők ³	16
Rendszeres kultúrafogyasztás (pl. mozi, színház, stb.)	22
Fent felsoroltakat mind megengedheti magának	28

2. táblázat

³ Az interjúkból az is kiderült, hogy a kiadók gyakran költségmentesen szerzőik rendelkezésére bocsátják a kiadónál megjelenő könyveket, ami árnyalja az új könyvekért kiadandó pénzt és az ezzel kapcsolatban álló kultúrafogyasztást. E nélkül valószínűleg ez a szám is jóval magasabb lenne.

Az írók motivációja

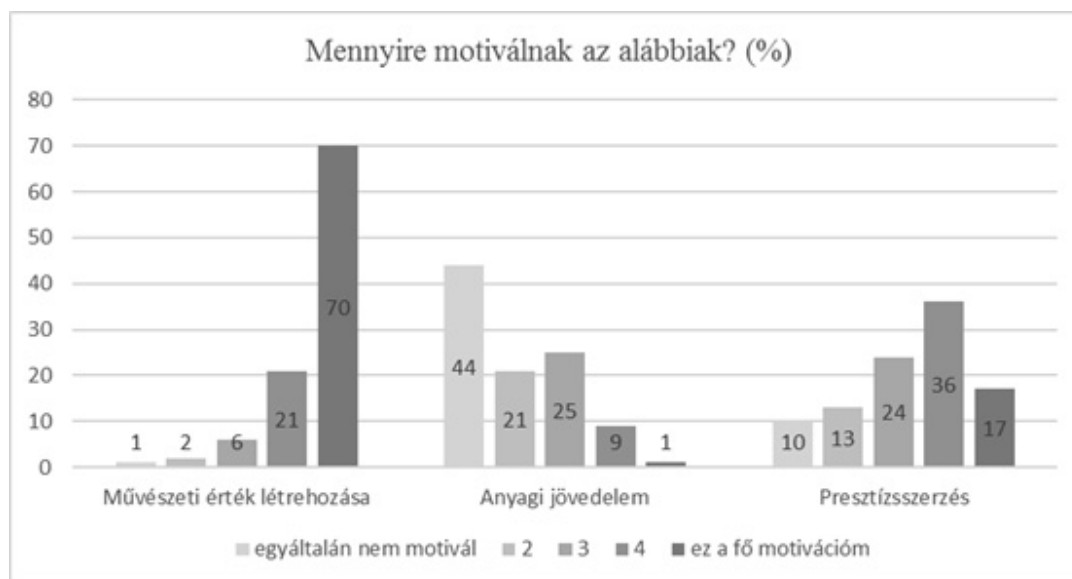
Kérdéseim segítségével elsősorban azt próbáltam meghatározni, hogy a kortárs magyar írókat mi motiválja leginkább az alkotás során. Három fő kategóriát bontottam külön – művészeti érték létrehozása, anyagi jövedelem és presztízs szerzése –, melyeket egy ötfokozatú skálán értékelték a megkérdezettek fontosságuk szerint. (2. ábra)

A számokból látszik, hogy a fő motiváció a művészeti érték létrehozása, és a válaszadók közel fele szerint a gazdasági haszonszerzés egyáltalán nem fontos tényező a szépírás tekintetében – fő célként senki sem jelölte meg ezt a kitöltők közül. A presztízs szerzése fontosabbnak tűnik az anyagi haszonnál, mely a mezőn belüli elhelyezkedést és elismertséget jelent. Ez utóbbi minden bizonnyal maga után von anyagi előnyöket is, mégis a motivációban – a művészeti érték létrehozása után – fontos tényezőnek tekinthető (a válaszadók 53%-a jelölte inkább motiválónak). A kérdőívben azonban meghagytam a lehetőséget, hogy a szerzők elmondják, mi minden más motiválja őket a három kiemelt faktoron kívül. A legtöbben egyéb „szentnek” nevezhető célokat jelöltek meg, mint például „társadalmi kérdésekkel és problémákkal való foglalkozás”, „közösségi létezés való hozzájárulás”, „múltfeldolgozás” vagy épp a „világ megértése”. Ezeket sokan kiegészítették azzal, hogy az írás fő motiválója nem külső, hanem sokkal inkább belső cél, ilyen például a „flow érzés megélése”, „íraskényszer”, „privát gyógyás”, „az alkotás folyamatának megélése” vagy egyszerűen a „kihívás

miatt” való írás, melyek egyértelműen a művészeti célok felé mutatnak, a gazdasági célokat figyelmen kívül hagyva.

Feltevésem szerint az íróknak – akárcsak másoknak – megvan a prekoncepciójuk a szakma mozgatórugóiról, amikor maguk is írásra adják a fejüket, mely a valódi írói munka és arra irányuló hatások megismerésével átalakul. Ezért kérdőívemben kitértem arra a fenti három faktor kapcsán, hogyan változott a hozzáállásuk a pályájuk előrehaladtával. A listavezető művészi érték létrehozásához a megkérdezettek kétharmadának (66%) nem változott a hozzáállása, ugyanúgy a legfontosabb tényező maradt, mint pályájuk kezdetén. A többi megkérdezett pedig inkább afelé hajlott, hogy még fontosabb lett számára az idők során (23%). A fennmaradó 11% viszont azt jelölte meg válaszként, hogy az idő előrehaladtával közömbösebb lett a művészi érték létrehozása tekintetében. Az anyagi jövedelmet nézve nem ilyen egyértelmű a helyzet, itt a válaszadók fele jelentette ki, hogy nem változott az ehhez fűzött viszonya (48%), de a minta másik fele kettéoszlik aszerint, hogy fontosabb, vagy pont kevésbé fontos lett számára ez a paraméter. A státusszerzés fontossága szintén állandó maradt a minta felénél, és itt is közel 25-25% mondta azt, hogy fontosabbá vagy kevésbé fontossá vált számára a faktor.

Amikor viszont azt a kérdést tettem fel nekik, hogy a kortárs magyar írók hol állnak egy olyan nullától tízig terjedő skálán, aminek az alsó felén állnak a kizárólag gazdasági céllal alkotó írók, míg a csúcán a kizárólag művészi értékeket szem előtt

2. ábra

tartók, akkor már nem volt olyan egyértelmű a művészeti túlsúly, mint amikor önmagukról kellett vallaniuk. A válaszok átlaga 6,2-t ad, és az eloszlás is a művészeti végpont felé mutat, viszont ez a szám közel sem annyira szélsőséges, mint a saját célok beazonosítása esetén. Ennek alapján az tűnik ki, hogy a gazdasági céloknak még mindig valamiféle pejoratív felhangja van, mely alapján az írók úgy gondolják, hogy a többség ugyan közelebb áll a művészeti célokhoz, mégis nagy hatása van a pénznek is a szakma egészére, annak alakulására. Í5 így felelt saját maga és az átlag elhelyezésére a 10-es skálán: „*Én? Tíz. Azt gondolom, hogy a többség így van ezzel, a hozzám hasonlók, főleg költők. Ez egy annyira nem megtérülő műfaj. Belebolondulva írják a regényeiket a munka mellett, nem gondolom, hogy a pénzkeresés motiválja őket. (...) Persze van ez az izé, hogy kijönni félévente bármivel, és generálni ezt a dolgot, hogy ebből lehessen zsozsót szerezni. Ha átlagot nézek, akkor fele-fele, sőt... én nagyon naív vagyok, hogy az alkotásért írok.*”

Az interjúkban külön rá sem kellett kérdezni, majdnem mindenki magától előhozta a korosztályok különbözőségét, amikor saját gazdasági tudatosságukról érdeklődtem. Az egyik kiadóvezető (K2) elmondta, hogy a szocializmusban központosított könyvkiadás és a mesterségesen megnövelt példányszámok egy olyan életvitelt jelentettek az íróknak, ahol tényleg elég volt az alkotás, ha az ember egyszer bekerült a megfelelő körbe. Az írók, akik a szocializmusban kezdték alkotói pályájukat, sokszor ódzkodnak a saját „piacosításuktól”, kevesebbet akarnak tenni a saját marketingjükért, mert úgy érzik, ez nem az ő feladatuk.

Ezek alapján úgy tűnhet, hogy a művészeti célok központba helyezése és a gazdasági haszonszerzés fontosságának alacsony értékelése arra mutat, hogy az író vállalkozói vizsgálata megcáfolódott. Viszont fontosnak tartom, hogy kiemeljem: a vállalkozói fogalmat nem szabad egybemosni az anyagi haszonszerzés céljával. Tanulmányomban sokkal inkább arra keresem a választ, hogy mennyire tudja saját pályáját, munkáját tudatosan irányítani egy író egy-egy könyv megírása alatt, és azon kívül mennyire tud cselekvéseivel hatást gyakorolni a könyv gazdasági és szakmai sikerére. A vállalkozó haszonszerző magatartásának egyik vetülete a gazdasági jövedelem vágya, viszont emellett ugyanolyan cél lehet az irodalmi mezőn belüli és azon kívüli státusszerzés, vagy a művészeti értékek létrehozási feltételeinek megteremtése. Í4 interjúalanyom mondható a legsikeresebbnek a megkérdezettek közül, ő az egyetlen,

aki kizárólag irodalmi munkáiból is el tudja tartani magát. Módszerei között egyértelműen megfigyelhetők a vállalkozói motívumok, rendszeresen frissíti Facebook-oldalát, rendezvényekre jár, tesz azért, hogy fenntartsa a személye körüli érdeklődést (abban az időszakban is, amikor kilenc éven keresztül nem jelent meg kötete), mégis, válaszaiban teljesen elutasította, hogy a szintizsta művészeti célokon kívül más is mozgatná alkotás közben. „*Igen, lehet, hogy valakit ez motivál [gazdasági haszon], akkor jó [...], de az csalódní fog, mert ez nem tóled függ. Csak egy dolog függ tóled: hogy mit írsz.*” Ezek alapján úgy gondolom, hogy a vállalkozói motívumok megléte és a gazdasági célkitűzések alulértékelése nem zárja ki egymást, viselkedhet valaki úgy tudatosan felépített önmenedzsmenttel, hogy céljai nem anyagi, hanem művészeti és/vagy státusszerzés-jellegűek legyenek.

Alkotást befolyásoló intézmények

Az irodalmi világ rendszere nem csupán az íróból és az olvasóból áll: számos közvetítő intézmény segítheti (vagy hátráltathatja) azt, hogy az író művei milyen formában és mennyiségben jutnak el az emberekhez. A legnagyobb arányban azt jelölték meg a megkérdezettek, hogy a legerősebb alkotást befolyásoló erő az állam (34%), még úgy is, hogy az interjúk során kiderült, hogy ezt többen többféleképpen értelmezték. Akik voltak valaha állami ösztöndíjasok (Í1, Í3, Í4), azok egyértelműen emiatt választották azt, hogy ezek a támogatások nagyon sokat tudnak segíteni az alkotófolyamatnak. Míg aki nem részesült számottevő támogatásban, az politikai nézőpontból értelmezte az állam szerepét. Í3 erről azt mondta, hogy „*Az utóbbi években például érezhetően kicsatornáztak pénzt, és más kezekbe kerültek. Megtörtént a hatalomátvétel, és ezt, a mesterséges újraelosztását a pénzeknek mindenki megérzi. [...] Van a Litera például, ami sokkal több pénzt tudott elosztani a Gyurcsány-kormány alatt. Viszont látni, hogy más közegek, ahol eddig kevesebb volt, ott most dúskálnak.*” Ugyanez a szerző magyarázta úgy, hogy a jövedelembe jelentősen beleszámít az, hogyha az ember valamiféle írószervezet tagja, mert ezek olyan meglévő viszonyrendszerrel és „networkkel” rendelkeznek, melyek a tagokat felolvasásokra viszik az országban, rendezvényeket szerveznek számukra, viszont teljesen egyértelmű a politikai kapcsolódásuk. Ennél fogva hatásosságuk nagyban a befolyó összegektől függ, és nem feltétlenül csak

a kormánypárti szervezetek esetében, hiszen itt is megvan az ellenzéki közösségépítés motívuma, mely szintén egyfajta segítség lehet az írók számára. Ennek ellenére a válaszadók egy befolyó forrásoktól függő intézménynek tekintik az írószervezetet, vagy legalábbis hatását tartják elenyészőnek, hisz csupán 4%-uk jelölte ezt meg a legnagyobb hatásúnak.⁴ A kiadókat csupán 15% jelölte meg a legfontosabb befolyásolóként, és az interjúkban is azt mondták el a megkérdezett szerzők, hogy a jó kiadó természetesen javít a példányszámon és presztízst is hozhat, de alapvetően nem tud egy gyenge könyvből bestsellert csinálni. A több figyelem, amit így megkapnak, csak akkor kamatoztatható, ha a kiadóhoz mérten kiemelkedő maga az alkotás is. Ehhez járul hozzá az a kiadói magatartás, miszerint szűkös marketing-erőforásaikat nem akarják „eldurrogatni” nagy rizikót rejtő kezdő szerzőkre, hiszen – ahogy K1 kiadóvezető elmondta – „ugyanazzal az apparátussal egy alacsonyra belőtt könyv 1000 példányából tudunk csinálni 1500-at [...], egy jól futó névnel 3000-ból csinálhatunk 4500-at egy jó reklámkampánnyal”. Ez teljesen beleillik a Merton által felvázolt Máté-effektusba, hogy a kiadók inkább a már magas státusszal rendelkező szerzőt támogatják meg, ezzel csökkentve az ő státusz-újratermelésének költségeit, főleg ha azt is hozzávesszük, amit a másik nagy kiadó igazgatója, K2 mondott: „Egy elsőkötetes szerző pontosan tudja, hogy ő még nincs kipróbálva, és elfogadja a feltételeket, ami persze rosszabb, mint egy sikerszerzőnek. [...] Nem az első könyvnél dől el a dolog, hanem sokkal inkább a másodiknál-harmadiknál. Ha azt látjuk, hogy eddig nem találja meg a közönségét, az is ugyanolyan alacsony példányszámban fogy, akkor nem fognak sorbanállni a kiadók”. Ez is arra mutat, hogy egy kezdő írónak sokkal inkább saját felelősségén múlik, hogy könyvei jól fogyjanak, és ha mellényúl, az lehet, hogy az egész további pályáját megnehezíti, míg egy befutottabb szerzőnek, ha egy-két könyve félremegy, akkor is még megvan az a stabil olvasótábora, aki miatt a kiadó számíthat rá.

Karpik tipológiája szerint (idézi Aspers – Beckert 2011) az érték létrehozásának felelősei az értékelőrendszerek, melyek egyik fontos pontja a kalauzok, azaz a média közvetítő hatása. A sajtót, médiát a válaszadók 19%-a jelölte legfontosabb

⁴ Ezt a számot azonban árnyalhatja, hogy a kérdőívet irodalmi szervezetek vezetői küldték ki tagjaiknak, akiknek egy része aktívan részt vesz az intézmény irányításában, így válaszaikban lehetséges, hogy felülbecsülték saját jelentőségüket.

befolyásolóknak, de az „egyéb” válaszlehetőség alatt is többen hivatkoztak erre jó és rossz értelemben egyaránt. Az interjúk során kiderült, hogy mennyire megosztó a sajtó és a média hatása az írók szemszögéből. Egyrészt fontosnak tartják, hisz a hirtelen jött „szerencsét” és sikert legtöbbször ennek tulajdonítják – erről Í2 így beszélt: „Ugyanúgy benne volt, hogy ezer példányban elviszik és akkor én ennyinek is örülök. [...] Ami nagy lökést adott a könyvnek, az az MTI volt, egy újságíró hölgy megkezdte, hogy szívesen írna a könyvről, hogy hogy lehetne hírt csinálni ebből. Az nagyon sok helyre kiment. Aztán jött a Margó... vagyis inkább a Könyvesblog. Ezek nagyon nagyot dobtak a könyv népszerűsítésén”. Ugyanakkor emellett nagyon sokan kiemelték, hogy Magyarországon nincsen egészséges kritikai élet, mert nincs meg a médiának az az anyagi függetlensége, hogy a szerzők szabadon és gazdagon foglalkozhassanak az irodalommal, és „ne csak egy önmagát dicsérő kánon fenntartásáról szóljon a dolog” – mondja Í2. A média területeinek értékelésekor szinte mindenki a webes felületek fontosságát emelte ki elsősorban (a kérdőívben nullától tízig terjedő skálán az online felületek fontosságára átlagosan 8,1-et adtak a kitöltők). Azt is említették, hogy ez jelentősen megerősödött a nyomtatott sajtóhoz képest (ami ugyanezen a skálán 7,3-as értéket kapott), ahol sokkal inkább belső szakmai diskurzus folyik, mint a jóval több olvasót célzó digitális platformokon. Az elektronikus oldalak közül emelkedik ki a Facebook, mely ma a legtöbb olvasóval rendelkező felület, és ezt természetesen a szerzők is tudják. „Oda kell menni, ahol az olvasók vannak. Amikor blogoltak, akkor oda kellett menni, most a Facebookon vannak, így én is ott vagyok nekik” - mondta Í4, amit Í3 azzal egészített ki, hogy a Facebook által „Egy saját rádióállomásom lehet, amivel nem kell sehova kötődni. A fiatalabbakhoz viszont már nem is feltétlenül a Facebookon kell szólni, hanem ott az Instagram meg a Tumblr, ami fiatalosabb. De ezekkel még csak ismerkedem”. A kérdőív kitöltőinek 52%-a van jelen olvasóknak szóló lappal a közösségi oldalon, melyet 37% rendszeresen frissít, új tartalmakkal lát el. A televíziót mindenki elfogadta, mint hasznos promóciós felületet (a fenti skálán fontossága 5,4-es átlagon áll), de nem tulajdonítottak neki kiemelt szerepet, hiszen rendszeres megjelenést csak annak biztosít, aki az íráson kívül más „performanszokat” is vállal, ami a legtöbb megkérdezettől távol áll.

Azonban az, hogy nem egy független, csak a belső szabályok által alakított irodalmi mezőről

beszélhetünk, rögtön meglátszik, amikor az a kérdés kerül elő, hogy miben kell kompromisszumot vállalnia egy írónak a megélhetéséhez. (3. táblázat)

Miben kell kompromisszumot vállalnia ahhoz, hogy meg tudjon élni?	Százalék (%)
A kiadó megválasztásában	41
A könyv terjedelmében	10
A könyv műfajában	34
A könyv témájában	37
A könyv vizuális megjelenésében	17
A közszereplések vállalásában	47
Nem kell semmiben kompromisszumot vállalnom	11
Egyéb	21

3. táblázat

Az előző kérdésnél a kiadó kevésbé tűnt fontosnak, mivel az állammal kellett összehasonlítani, viszont itt látszik, hogy az írók megélhetésére jelentős hatással vannak a kiadók, ezek megválasztása az egyik legfontosabb kompromisszum (41%). „Persze, nem fogod ugyanazt a pénzt megkapni egy Magvetőnél, mint mondjuk egy Ulpiusnál, nekik legendásan magas honoráriumuk volt. És most, hogy megéri-e ezért átmenni a Librihez? Hát nem tudom...” - mondta Í3 interjúalanyom.

„A funkcionális- és gyerekkönyvek mennek a legjobban. Az a könyvem, ami egy ilyen kismamablogból lett, az összes közül magasan a legjobban teljesített. De az nem szépirodalom. Most jelent meg egy könyvem, ami non-fiction, ami jól megy, ami nőknek szól. Ez [rámutat az asztalon lévő könyvére] például egészen rosszul ment. Ami nőkkel kapcsolatos, vagy őket megcélzó... a nőknek érdemes írni. A férfiaknak írtak sokkal rosszabbul fognak. A vásárló olvasók valamiért nők. Az a legjobb célcsoport, főleg a fiatalabb egyetemisták, akiknek van idejük olvasni, meg amikor már kirepültek a gyerekek és van idő újra kultúrára, művelődésre” - mutatott rá Í3 arra, hogy milyen műfaji és célcsoportbeli választás tudja a könyv gazdasági megtérülését markánsan növelni.

A másik kiemelt faktor kompromisszumok tekintetében a közszereplés vállalása (47%), mely az íróknak az egyik fő lehetőség arra, hogy népszerűsítsék munkájukat. A kérdőívben megkérdezettek nullától tízes skálán átlagosan 6,4-re értékelték a

közszereplés fontosságát a presztízsszerzés tekintetében, míg gazdasági előnyöket nézve már 7,7-re nőtt ez a szám. Az adatokhoz kiegészítést adnak az interjúk, ahol többen elmondták, hogy az irodalmi munka egyfajta különleges elegye az introvertált és extrovertált tevékenységeknek: egyaránt része az, hogy az ember hónapokig ül csendben egy szobában és ír, majd az is, hogy a könyv megjelenése után mindenki csak a szerzővel akar foglalkozni, beszélnie kell, ki kell állnia a nyilvánosság elé. Az interjúkban nem tűnt úgy, mintha ez teher lenne – van, akinek kevés ilyen lehetősége adódik, így mindnek örül, de a befutottabb szerzőknél is úgy tűnt, hogy örömmel teszik, azzal a kitételrel, hogy ne menjen a munkájuk rovására. Számukra kevésbé a rájuk háruló figyelem a motiváló, hanem egyfajta „népnevelés”, azaz hogy a gondolataik minél több emberhez eljuthassanak ilyen csatornákon is.

Vállalkozói motívumok a kortárs írók csoportjában

Ennél a kérdésnél is először egy nullától tízig terjedő skálát hívtam segítségül, melyen az írók arra adtak választ, hogy szerintük mennyire irányítható úgy az írói munka, mint egy gazdasági vállalkozás. Erre a válaszadók átlagosan 5,1-es értéke ad feleletet, ami szintén azt mutatja, hogy mennyire nem egyértelmű, mi az, ami tudatosan alakítható egy irodalmi pálya felépítésekor, mivel lehet racionálisan számolni az írói „brand” és vállalkozás fejlesztésekor. „Szerintem ez egy nagyon fontos dolog [...], hogy milyen szinten szeretnénk jelen lenni, és hogy olvasóink legyenek. Alapvetően szükséges egy ponton túl tárgyként vagy áruként kezelni, amit létrehozunk. Én erre egyébként maximálisan hajlandó és hajlamos vagyok. Mert az már egy produktum, akkor az már kész van, nem az a tét, hogy megszülessen. [...] Nekem [a marketing] mindig csak utána jön, amikor már leadtam a kéziratot a kiadónál. [...] Ugye ez mindig más, mert én csinállok mellé kisfilmet, nagy bemutatót, én írom a sajtóanyagot, sajtófotózást csinállok, tehát én minden egyebet kitalálok mellé. Ez nekem ugyanúgy a játék része” - mondta el Í5, majd amikor arra kérdeztem rá, hogy a kollégái mennyire hajlandóak a marketingfolyamat aktív alakítására, így felelt: „Amikor volt erről egy beszélgetés a Szigligeti írótáborban [...], akkor én egyedül maradtam azzal, hogy ez szükséges. Volt, aki azt mondta, ezzel eladja magát a szerző, vagy a műve nem ér annyit, hogy önmagában érdeklődést keltsen. [...] Szerintem nagyon

fontos az imidzs. Attól függ, hova lövöd be magad, mert ha te a komoly író szereted adni, akkor ahhoz is így beburkolódnai, meg nem nyilatkozni. De ha meg összevissza hülyeségeket beszélni, meg csak azért feltűnően kinézni, hogy észrevegyenek, annak nem sok értelme van”. Ezt Í2 így egészítette ki: „Nagyon kevés esetben működik egy könyv, ha a szerző nem áll oda mellé. (...) Nem kell érdekes személyiségnek lennie feltétlenül, már csak az, hogy nem egy álnév mögött rejtőzködő arctalan szerző, hanem valaki, aki megjelenik rendezvényeken, interjúkat ad és dedikál”. Í3 erről így beszélt: „Nincs olyan, hogy az író elzárkózik az elefántcsonttoronyba és akkor csak alkot. Jelen kell lennie a köztudatban, mint művész. [...] Csomó ember akkor ismeri meg az írókat, ha elolvas tőle egy tárcát valahol, és akkor a könyvesboltban már ismeri a nevét és megveszi. Ezek számítanak”.

A marketing folyamatánál érdekesnek tűnik, hogy mennyit intéz a kiadó és mennyit a szerző maga. A számok és az interjúban hallottak is azt mutatják, hogy a PR-t a szerző túlnyomórészt magának végzi, a kérdőívet kitöltők közül 52% jelölte meg ezt az opciót, míg a kiadó dominanciáját csak a válaszadók 30%-a választotta. Az interjúkból is az tükröződik vissza, hogy mindkét fél a másikra mutogat, a túlordalt nevezik meg a reklámozás fő felelősének. „Ez nem a szerző dolga lenne, hanem a kiadónak kellene koordinálnia. Nálunk azt látom, ha a szerző nem fekszik bele, akkor nincs ebből semmi” – mondta el Í5.

Az interjúalanyok elmondták, hogy az irodalmi ügynökségek intézménye külföldön igen hatékony, hiszen egy erősebb versenyhelyzetet teremtenek, a szerzők jobban tudják érdekeiket érvényesíteni a kiadókkal szemben és egy gazdaságilag képzetesebb embernek kell helyettük a tárgyalásokat végeznie. Ugyanakkor mindenki említette, hogy egy ilyen közvetítő intézmény kialakulásának idehaza semmi esélye, hiszen túl kicsi ahhoz a piac, hogy megérje, ráadásul akiknek szüksége van rá, azok nem is rendelkeznek akkora tőkével, hogy életre tudják hívni az irodalmi ügynökségeket. Viszont a szerzők azt is elmondták, hogy amint egy külföldi megjelenés szóba kerül, akkor azonnal kapcsolatba kerülnek az irodalmi ügynökökkel, több megkérdezett is rendelkezett a fordítások országaihoz kapcsolódó módszerrel.

Következtetések

A fentiekben saját kvalitatív és kvantitatív felmérésem adatait és információit felhasználva igye-

keztem bemutatni, hogy milyen hatásokkal találják szembe magukat a kortárs magyar írók a gazdasági és művészeti mezőben, és milyen lehetőségek állnak előttük, hogyha előre szeretnének jutni ezen a területen.

Azt láthatjuk, egyre inkább elfogadható, hogy az irodalom nem egy elszigetelt, kizárólag a művészeti célokért élő világ, hanem fontos gazdasági kapcsolódásokkal rendelkezik, és ez a két terület nem egy-egy – Zelizer (2013) kifejezésével élve – „ellenséges világ”, hanem együttélés, ami folyamatosan többkevesebb hatást gyakorol a másikra. A fiatal írók már evidenciának veszik a fenti helyzetet, az ő piaczgazdaságban szocializálódott írói *modus essendijük* már az alkotási folyamat és az azt követő közszereplések és marketing *modus operandijában* is megnyilvánul. Azoknak, akik a szocializmusban „tanulták” az írói mesterséget, sokkal nehezebb átállniuk a szabadpiaccal járó új feladatok elvégzésére a művészeti munka kivitelezése mellett. Itt viszont újra ki kell emelnünk, hogy ez nem azt jelenti, hogy a fiatalabb írók már inkább gazdasági céloknak élnek, hiszen láthattuk, hogy a fő motivációjuk a művészeti érték létrehozása, nem pedig a gazdasági jövedelem szerzése. Sokkal inkább arra mutat rá, tudják, hogy gondolataik és művészetük széles körben való elterjesztéséhez önmaguknak is tenniük kell, hiszen versenyben vannak, ráadásul olyan versenyben, mely a gazdasági kötődései miatt a könyvek eladásához is szorosan kapcsolódik. Interjúimból az derült ki, hogy a kiadó csak minimálisan foglalkozik a szerzők PR-olásával, ez a szerep jórészt áthárult magukra az alkotókra. Ezáltal a rendszerváltás után előbukkanó írók nem a gazdasági világ céljait, vagyis az anyagi haszonszerzést „örökölték meg”, hanem annak módszereit. Ők már természetesnek veszik, hogy egy írónak minél több közszereplést el kell vállalnia, jelen kell lennie a Facebook-on, hogy tartalmaikat megosztva reklámozza magát, könyveit is olyan formában kell megjelentetnie, hogy minél több emberhez juthasson el. Az egyik hipotézis (H3) beigazolódni látszik, miszerint az idő előrehaladtával a szerzők egyre inkább elfogadják a művészet gazdasági beágyazódását, és ennek megismerésével és kihasználásával megpróbálnak előnyöket szerezni.

Felmerül a kérdés, miszerint ha a fiatalok ilyen többletcompetenciáknak vannak birtokában, akkor miért nem ők vezetik az eladási listákat és törnek föl sebesen a szakmai státuszranglétrán. A Merton által felvázolt Máté-effektus az irodalomban különösen érvényes (Podolny 2010), azaz a befutott szerzőknek sokkal nagyobb az előnye, mint amit

a fiatalok a flexibilitásukkal szerezni tudnak, ezzel együtt kisebb számukra a státuszuk újratermelésének költsége. Az elsőkönyveseken jóval nagyobb a nyomás, sokkal nagyobb odafigyeléssel kell kiadót választaniuk, saját megismertetésükkel is több időt kell foglalkozni, amihez kapcsolati és gazdasági tőkére egyaránt szükségük van. A kiadó számukra rosszabb feltételeket biztosít, melyeket jellemzően kötelesek elfogadni, de még ezek után is rájuk hárul a saját menedzselésük nagy része. Az interjúkból az derült ki, hogy egy íróknak minél inkább feladata az, hogy magát PR-olja, dolgozzon az írói karrieren az effektív művészeti munkán kívül, és minél kevésbé támogatja ebben a kiadó, annál inkább belátja, hogy az ő munkája nem csak egy éteri művészeti tevékenység, hanem egy olyan szakma, aminek része a saját vállalkozásuk építése is. Ez beigazolja azt a hipotézist (H2), hogy a magasabb státuszú íróknak kevésbé kell foglalkozniuk az egyéni vállalkozásuk építésével, sokkal kisebbek a költségeik, így sokkal inkább látják úgy, hogy munkájukban nem kell kompromisszumokat hozniuk, ami művészeti céljaikat erősíti.

Az a közvetett felvetés, miszerint az alacsony státuszú írók sokkal inkább tartanak szem előtt gazdasági célokat, az eredmények alapján úgy tűnik, hogy megbukott. Ennek egyik fontos indikátora lehet az, hogy a kutatás során szerzett eredmények szerint a kortárs magyar írók anyagi helyzete rossznak mondható, és azzal is tisztában vannak pályára lépésükkor, hogy igen csekély esélyük van arra, hogy ebből a munkából éljenek meg, így motivációjuk – a művészeti érték létrehozása mellett, ami korosztálytól és mezőn belüli pozíciótól függetlenül látszik – a gazdasági jövedelemszerzés helyett sokkal inkább a státuszszerzés. Természetes, hogy a státusz hosszútávon gazdasági előnyökkel jár, mégis úgy tűnik, hogy elsősorban a szakmai elismerés motiválja a kezdő írókat (főleg ha egy olyan műfajt is figyelembe veszünk, mint a költészet, ahol az egészen magas presztízs is csak ritkán jár együtt jelentős gazdasági jövedelemmel), hiszen racionális cselekvőként látják, hogy megélhetésüket máshonnan kell biztosítaniuk.

Azokon a nyelvterületeken, ahol az induló példányszámok is nagyobbak az irodalmi piacon, valószínűleg más mintázatok láthatnánk a gazdasági motiváció tekintetében, hiszen ott az is egy sokak számára reális lehetőség, hogy egy megfelelően pozicionált írói munkából a szerző meg tud élni teljes mértékben. Ezek az irodalmi piacokon ráadásul jelen vannak az irodalmi ügynökségek, melyek a

közvetítésükkel segítik az írókat, és a művészeti tevékenységről leválasztják a gazdasági feladatok egy részét – és itt nagyon hangsúlyoznunk kell azt, hogy a kettő nem válik teljesen külön így sem, hiszen a könyv megírására (téma, műfaj, terjedelem) is háttal vannak a piaci visszajelzések.

Magyarországon az írókra a szűk piac miatt a legnagyobb hatása az államnak van, az általuk biztosított ösztöndíjak és támogatások tudják leginkább élénkíteni az alkotókat. Ezek segítségével átmenetileg ki tudnak szakadni az anyagi megélhetés előteremtésének kötelékéből, hisz egy adott időszakra keresztül az állam vagy az adott szervezet azért fizet nekik, hogy kizárólag az irodalmi munkájukra koncentrálhassanak. Természetesen az ily módon végzett munka sem lesz független a fent tárgyalt motiváló céloktól, ugyanúgy alakítja azt a gazdasági élet és a státuszszerzési szándék. Az állam bekapcsolódásával viszont felmerülnek politikai kérdések, hiszen leginkább azok az újraelosztó szervezetek tudják írókat támogatni, akik több forráshoz jutnak az adott periódusban.

Fontos kitérnünk a sajtó szerepére, melynek állapotát a legtöbb megkérdezett író elkeserítőnek tartotta. Elmondásaik alapján a sajtóból hiányzik az igazi kritikai élet, mégis egy fontos közvetítő a szerzők és az olvasók között. Míg a minőségi kritikát nyújtó orgánusok a szerzők szerint pusztán a szűk szakmának szólnak, addig a média többi ágából jószerivel teljesen hiányzik az a műfaj, ami igazán az emberekhez szólna. Az internet térhódítása is inkább egy másik irányvonalat hozott be, minthogy a meglévő kritikát erősítette volna – ma már sokkal nehezebb eldönteni, hogy hol is találkozunk értő kritikával, hol lelkes amatőrökkel és hol fizetett reklámmal. Mégis, az írók többsége úgy érzi, hogy az olvasókat követve ezekre a digitális felületekre kell menniük hallatni a hangjukat. A közösségi oldalak segítségével sokkal inkább ki tudják alakítani a független és célzottan az érdeklődőkhöz szóló médiafelületüket, ami a vállalkozásuk építésének egy fontos eszközévé válhat.

Az első hipotézis (H1), miszerint az írók munkájában nyomós szerepet kapnak a vállalkozói motívumok, szintén beigazolódni látszik, ugyanakkor itt érezhető legkevésbé a szerzőknél a tudatos cselekvés szándéka. Megteszik mindazt, ami az írói szerephez hozzátartozik, próbálják magukat minél jobb helyzetbe hozni különféle eszközökkel, mégis, legtöbbüknél nem tűnik úgy, hogy ez a cselekvés igazán szervezett lenne – bár ez szerzőnként erősen eltér egymástól. Az író vállalkozó, munkájával egy

olyan vállalkozást épít maga köré, aminek fejlesztése jövőbeni hasznokkal jár számára, de az előrejutást elsősorban a művészi értékteremtő alkotás minőségében látja, a saját márkájának építését pedig csak ehhez tartozó szükséges eszköznek, ami csak olajozni tudja vállalkozásának működését.

Tanulmányomban igyekeztem felvázolni a kortárs magyar írók helyzetét, és megvizsgáltam, milyen feltételekkel és lehetőségekkel övezve tekinthetünk rájuk úgy, mint saját imázsukat építő és előremenetelüket tudatosan irányító vállalkozókra. Úgy gondolom, hogy tanulmányom eredményei segítenek megérteni, hogyan működik vállalkozói gondolkodás szempontjából a magyar irodalmi mező, milyen hatásokkal kerülnek kapcsolatba benne az alkotók, és ezáltal lehetőség nyílik rá a jövőben, hogy olyan intézményi programok jöjjenek létre, melyek ezeket figyelembe véve tudják támogatni a kultúra fejlődését és fejlesztését Magyarországon.

Felhasznált szakirodalom

- Anheir, Helmut K. - Gerhards, Jürgen - Romo, Frank P. 2005 *A tőke és a társadalmi struktúra formái a kulturális mezőkben: Bourdieu társadalmi topográfiájának vizsgálata*. In: Lengyel György és Szántó Zoltán, szerk. *A gazdasági élet szociológiája*. BCE, Budapest.
- Aspers, Patrick és Beckert, Jens 2011 *Value in Markets*. Oxford University Press, New York.
- Bourdieu, Pierre 2006 *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*. In: Lengyel Gy. és Szántó Z., szerk. *Gazdaság-szociológia. Szöveggyűjtemény*. Aula, Budapest, 132-146.
- Bourdieu, Pierre 2013 *A művészet szabályai*. Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola, Budapest.
- Eurostat, 2011 *Cultural statistics*. Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Kristóf Luca 2011 *A magyar kulturális elit és a reputációs elitcsoport*. In: Kovách Imre szerk. *Eliték a válság korában*. Argumentum Kiadó, Budapest, 231.
- Kristóf Luca és Csurgó Bernadett 2008 *Kulturális elit a rendszerváltás után: változások az irodalmi életben és a közéleti értelmiség körében*. In: Majtényi György és Szabó Csaba szerk. *Rendszerváltás és a Kádár-korszak*. Kossuth Kiadó, Budapest, 541.
- KSH, 2016. *Összefoglaló táblák – Nemzetgazdaság összesen*. [Online]
Elérhető: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qli032.html?back=/stadat_ker
[Hozzáférés dátuma: 2016. 03. 21.].
- Podolny, Joel 2010 *Status signals: A sociological study of market competition*. Princeton University Press, Princeton New Jersey.
- Zelizer, Viviana A. 2013 *Economic Lives: How Culture Shapes the Economy*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

A SZOCIALISTA SZELLEM VASÚTJÁN TÚL: A VÁROSLIGETI VURSTLI ÉS AZ ANGOL PARK

ÁTALAKÍTÁSI TERVEI, 1949–1950

Absztrakt

A cikk a városligeti szórakozóhelyek, kisszínpadok, mutatványosok számára döntő időszakot, az 1949/1950-es kisajátításokat és átszervezéseket tárgyalja a fennmaradt levéltári források alapján. A Fővárosi Tanács a dokumentumok szerint már 1948 óta tervezte a Városliget szórakozóhelyeinek felszámolását – átalakítását. A fővárosi kultúrpolitika a mutatványosok helyén a „népnevelő”, sportjellegű tevékenységeket kívánt látni. A családi kisvállalkozás alapú szórakoztatást felszámolták, a megmaradó színpadokat Fővárosi Népszórakoztató Intézmények irányítása alá rendelték, mely két játszóhelyet szervezett a korábbi látványosságok helyén.

Abstract

Beyond the socialist ghost train: plans to transform side-shows and the amusement park of the City Park

The article examines the crucial period for private entertainers, side-shows, and small variety venues in 1949–1950 in Budapest. According to the documentation kept in municipal and private archives, the Municipal Council had early plans to eliminate or to transform the entertainment venues of the City Park since 1948. The cultural policy of the Council preferred „educational”, and sporting activities instead of acts and attractions. Family business entertainment was marked for elimination, while the rest was reorganized under the control of a municipal company called 'Municipal Institutions of People's Entertainment'. The company established two new stages in the place of former attractions.

A színpadi szórakoztatóipar nagyvárosi bástyái, a varieték, revűszínházak utolsóként, az összes pesti színház kisajátítása után kerültek fővárosi tulajdonba. A szféra irányítására – el-

lenőrzésére két ambíciózus káder, Karády Béla¹ és Kublin János² létrehozta a Fővárosi Népszórakoztató Intézmények (FŐNI) nevű vállalatot. Az azonban, hogy mi legyen a kisebb szórakoztatóipari vállalkozások sorsa – vagyis mi és hogyan tagozódjon bele az új struktúrába, nyitott kérdés volt a Fővárosi Tanács (FT) és a FŐNI számára is 1949–1950 folyamán. Az alábbiakban levéltári és magángyűjteményi források³ segítségével azt vizsgálom, mit jelentett ez az esztétikai-intézményi átalakítás a szórakoztatóipari kisvállalkozók számára.

A városligeti Vurstli és az Angol Park

A vurstli önálló látványalapú kisvállalkozások gyűjtőhelye volt.⁴ Az egyes látványosságok, mutatványosok bérleti díjat fizettek a Fővárosnak, vagy az Angol Parknak, majd a bérelt területen felhúzott építményben vagy sátorban belépődíj fejében látványosságokat mutogattak, vagy játszani lehetett. Két vurstli működött Pesten, egy a Városligetben („a Vurstli”),⁵ illetve egy kisebb a Népligetben.⁶ A Vurstli népszerű látványossága

1 Karády Béla (1922–2016): Az OMIKÉ-ben sűgő, majd segédrendező. A háború után a Belvárosi Színház segédrendezője, Bárdos Artúr tanítványa. A Városi Színház sajtófőnöke, majd a fővárosi színházak rendezője. 1949-től a FŐNI művészeti vezetője. 1954-től a Budapest Varieté művészeti vezetője, 1958-tól az Operett-színház rendezője 1965-ig, majd a MACIVA művészeti vezetője nyugdíjba vonulásáig.

2 Kublin János (1921–2001): 1948-tól a Városi Színház gazdasági igazgatója, majd a FŐNI gazdasági igazgatója. 1956-ban feleségével, Rév Erzsivel együtt Svájcba disszidált fotóművész bátyjához.

3 A dokumentumokat eredeti helyesírásukban közlöm.

4 Korai történetéhez lásd Granasztói 1997.

5 Városligeti megjelenéséhez lásd Alpár 2001:20-27.

6 Népligeti Vurstli: Az I. Világháború előtt jött létre, a peremkerületekben élők szórakozóhelye volt, itt állt a Koller Cirkusz. Alpár 2001: 27.

volt a Lilliputi Falu,⁷ a Panoptikum,⁸ a Csodák Háza,⁹ és a Néparéna.¹⁰

Az Angol Park a Meinhardt-család 1912-ben alapított szórakoztatóipari vállalkozása¹¹ volt, melyet 1920-ban részvénytársasággá alakítottak. A cég nevét a II. Világháború alatt 1942-ben kénytelenek

voltak Hungária Park Rt.-re módosíttatni,¹² de a háború végén visszakapta régi nevét. A cég 1946-ban gyakorlatilag szovjet tulajdonba került,¹³ cégjogi szempontból kissé megnehezítve a működést.¹⁴ (A Meinhardt-családból már csak egy Stanley nevű rokon volt részvényes a cégben, de gyanítható, hogy már nem volt az országban, mivel csak képviselő útján érvényesítette akarát.) 1947-re a Park új-jáépült, és jelentős nyereséget is hozott.¹⁵ Ekkor a

7 Lilliputi Falu: Speciális társulatú városligeti színház, melynek tagjai törpenövésű énekesek, előadók voltak. Gencsér Ferenc és felesége alapította 1925-ben. I. *Tíz éves a városligeti liliputi színház*. Artisták lapja, 1935. júl. 15.: 31. A 14 tagú társulat fényképét lásd a Zempléni Múzeum gyűjteményében őrzött képeslapon. <http://postcards.hungaricana.hu/hu/142146/> Utolsó letöltés ideje: 2015. márc. 11. 1950-ben egy nemzetközi, 20 fős társulat turnézott Nyugat-Európában (köztük egy magyar taggal!) a Gnidley's Liliputian Artists társulatban, l. Echo 1949/12.

8 Panoptikum (Plasztikon): Viaszból megformált híreshírhedt személyiségek gyűjteménye, mely belépti díj fejében volt látogatható. Átlag 100 figura Ciano gróftól Ajtai Farkas János rendőrgyilkoson, inka múmián és Ferenc Ferdinándon át Sztálin és Trockij figurája is ki volt állítva a középkori kínzóeszközök bemutatója mellett. Emeleten bonctani múzeum volt látható. 1880-ban alapította Fényes Márton, Fényes György későbbi cirkuszigazgató édesapja a Mutatványos tér 24. alatt. Halála után is családjuk érdekeltségébe tartozott, lásd Fényes 1939, 1940, 1942, Molnár Gál 2001:25. A helyén kis játszóhely nyílt a háború után Fortuna Varieté néven.

9 Csodák Háza: Hasonlóan a századfordulós „freak show”-khoz, torzszülöttek, és egyéb látványosságok kaptak itt helyet, pl. karnélküli ember, madárfejtű Lajcsika, Gizi, a csodapók, Magda, a szőrös testű habléány, a valószínűleg transzvesztita Káposztás Zsuzsi, vagy Hegedűs Adél, a szakállas nő. Ld. OSZK SzT Fényképgyűjtemény, Városliget, Vurstli albumok, Szilágyi 1985, 2007. Alapvetően ugyanazok a torzszülöttek és imitátorok, és ezek típusprodukciói voltak láthatók Pesten is, mint az USA-ban, de ezt a területet sem kutatták még Magyarországon. A számok előállításának technikáiról lásd Nickell 2005, vö. Stób 1925, illetve Szilágyi György profán magyarázatát a szakállas nőkről: „...ezek mind akkora buzik voltak...” Beszélgetés Szilágyi Györggyel, 2010. máj. 12.

10 Néparéna: Eredetileg Baroccaldi József cirkuszi sátra, a harmincas években Fényes György érdekeltsége volt Fényes Cirkusz Varieté néven (lásd Manager, 1936. júl. 23.); ekkorra azonban a csód szélére került. A terv az volt, hogy ez költöztetik a Jókai Színházba. Alpár 2001:23.

11 „Meinhardt Curt Frigyes, Meinhardt Richard, és Ottó Miksa tulajdonilag megszerezvén a főváros pesti részének 8103. 8014. és 11653. számú telekkönyvi betéteiben foglalt ingatlanokat, ezeken a telkeken «Angol Park» elnevezés alatt népszerű látványosságokat felölölő, továbbá kávéházi és vendéglői üzemet létesítenek.” Meinhardt Curt Frigyes, Meinhardt Richard, és Meinhardt Ottó Miksa szerződése, 1912. dec. 31. BFL VII. 2. e. Angol Park Rt. Cg. 12959.

„Nagy területű, jó levegőjű, virágos-fás szórakozó-kert, amelyért a külföldiek általában igen lelkesednek, mert ilyenfajtaú mulató parkjuk vagy egyáltalán nincs, vagy jóval szerényebb örömeket kínál. A berlini Lunaparkhoz hasonlítható még leginkább, bár sok tekintetben ezt is felülmúlja s évről-évre meglepi a közönséget valami új tréfával, új attrakcióval. Nagyon sivár és savanyú lélek legyen már az, akit az itt egymástkergető naiv élmények nem tudnak felhangolni - hullámvasúttól a vízi-siklóig, boszorkányos autópályától a százféle mutatványosbódé trükkjéig, kedves és üdítő kis bolondságáig. Magyaros csárda, kiskocsmá, jöközönségű étteremterassz, bajormintájú sörözőhóhódy, (Alpesi Falu) vacsoraalatti varieté-programmal, cigányzene, katonazene, jazz, bár, tánclokál - minden van ebben a varázskertben, amelyben olyan olcsón, vagy olyan drágán lehet szórakozni, ahogy csak tetszik. Legnépesebb este kilenc és éjjel között (éjjel 2-ig nyitva), de délután is érdemes el-tálgatni benne, mert mindig szórakoztató s az egész milió friss és derűs.” Megyery 1937

12 Az Angol Park Rt. rendes közgyűlésének jegyzőkönyve, 1942. máj. 31. BFL VII. 2. e. Angol Park Rt. Cg. 12959.

13 „A Gazdasági Főtanács a Nemzeti Kormány 11.700/1945. M. E. sz. rendeletének 3. §-ában foglalt felhatalmazás szerint a berlini háromhatalmi egyezmény határozatainak végrehajtásaként, a rendelkezésre álló adatok értelmében átadja a Szovjetunio [sic] kormányának a Magyarországon lévő Angol Park Rt.-nak német tulajdonban álló részvényeit oly módon, hogy feljogosítja az alaptőke 50 %-ának megfelelő névértékű részvényen alapuló részvényesi jogok gyakorlására.” Erőss János, a Jóvátételi Hivatal elnökének levele Vorosilov marsallnak, 1946. márc. 10. BFL VII. 2. e. Angol Park Rt. Cg. 12959. Ehhez képest a három új szovjet részvényes egyikének, Pavel Amirkanov nevére került az összes részvény kétharmada.

14 „Társaságunk a Szovjet Unió [sic] érdekkörébe tartozik. A Társaság igazgatóságába a Szovjet Unió által delegált tagok küldettek ki. Az igazgatóság elnöke Nikolájev Nikolaj úr a közgyűlés óta a Szovjet Magyar kereskedelmi tárgyalások folytatása céljából Moszkvában tartózkodik, és így a bemutatandó iratokat csak megérkezése után van módjában aláírni.” Az Angol Park Rt. levele a Cégbírósnak, 1947. júl. 30. BFL VII. 2. e. Angol Park Rt. Cg. 12959.

15 Az igazgatóság levele a közgyűléshez, d. n. [1947] BFL VII. 2. e. Angol Park Rt. Cg. 12959.

hullámvasút mellett még 16 játék állt a park területén.¹⁶ Mind a vurstlik, mind az Angol Park működésében hangsúlyosak az infrastrukturális szempontok, és a szezonális (csakúgy, mint a korszak cirkuszainak esetében).¹⁷

Integrációs tervek

Goda Gábor¹⁸ már 1948 végén előterjesztette a Várospolitikai Bizottságban¹⁹ a Városliget radikális átalakításának tervét: „...a jelenlegi bérlők közül hányat és hogyan lehet a bérlétekből eltávolítani mind a mutatványosok mind a vendéglátóipari vállalkozások közül”,²⁰ és egy sport- és kultúrpark kialakításának tervét is felvetette.²¹ (Feltehetően az ő ötletéhez kapcsolódott Kublin és Karády szórakoztatóipari vállalat-elképzelése, illetve a szórakozóhelyek műsorának a politikai elvárásoknak megfelelő átalakítá-

sa.)²² Goda többször, többféle módon is előterjesztette koncepcióját – mindhiába. Az egyik szerint a Városliget, a Népliget és a Margitsziget működött volna „Fővárosi Népszórakoztatási Üzemek” néven,²³ de a javaslatot kidolgozatlansága miatt a közgyűlés határozatában egyelőre levette napirendjéről. Sokkal részletesebb volt a benyújtott Népszórakoztató Községi Vállalat terve²⁴ (immár a varietészínházakkal is kiegészülve): A kisajátított városligeti Vurstliban a Jókai Színház²⁵ épületében egyórás varietéműsorokat játszottak volna (később ezt a Fővárosi- és Kamara Varieté műsoraiból vett jelenetekre pontosították);²⁶ a Lilliputi Falu egy közelebről meg nem határozott új profilt kapott volna; megszüntetésre ítélték a Panoptikumot, a Csodák Házát, és a Néparénát, helyükön új tekepályát, pingpong, és billiárd szalont, valamint tánckertet húztak volna fel. A vendéglők a szakosodott nemzeti vállalatok kezelésébe kerültek volna (Élelmezési NV, Édességbolt NV, Közért, Tejért). Mintaként a moszkvai Gorkij Parkot²⁷ jelölte meg, de nem egyértelmű, ez mennyiben volt csak retorikai fogás. A népligeti vurstli játékeit (a Hullámvasút és a Dodgem) is kisajátítani javasolja a tervezet, és – fenntartva az eddigi gyakorlatot – ezeket csak hétvégén üzemeltetné. A városligeti látványosságok átalakításának elsődleges szorgalmazója tehát Goda Gábor volt, aki elvi meggyőződésből kívánta fejleszteni-átalakítani a területet, annak ellenére, hogy a városvezetés

16 Listájukat lásd: Az Angol Park Rt. sajátkezelésű üze-
mei, d. n. KGY Angol Park

17 „Mi soha nem tudhatjuk előre – még ha előre tervezve is van – hogy egy bizonyos napon a parkot és üze-
meit tényleg üzemeltetni fogjuk. Ez kizárólag az időjá-
rástól függ. Most, amikor az időny tulajdonképpen már
be van fejezve, elhatároztuk, hogy kedvező időjárás ese-
tén f. év október hó 21-én vasárnap a parkot és üze-
meit nyitvatartjuk. Végrelegesen azonban csak aznap a déli
órákban lehetett megállapítani, hogy az üzemeltetéshez
hová mennyi személyzet szükséges.” Szántó Károly leve-
le a Fővárosi Tanácsnak a Vidám Park üzemeltetése
tárgyában, 1951. nov. 1. BFL XXIII. 114. BP FT VB
NO 8. d.

18 Goda Gábor (1911–1996): író, műfordító,
színházigazgató. A világháború után 1945–1950 kö-
zött először főjegyző, majd kultúr tanácsos a fővárosi
önkormányzatnál, majd tanácsnál. 1950 szeptemberé-
ben elhagyta a Fővárosi Tanácsot, és irodalmi munkás-
ságához tért vissza. 1957–1959 között az Élet és Irodal-
om szerkesztője.

19 Várospolitikai Bizottság: önkormányzati (majd ta-
nács) döntéshozó fórum, melyen a várost érintő infra-
strukturális kérdéseket bírálták el politikai szempontból.
„A Várospolitikai Bizottság feladata a városigazgatás kö-
rében felmerülő elvi kérdések eldöntése.” A Várospolitikai
Bizottság munkaterve 1949. júl. 31-ig, BFL XXXV. 95.
e. 53. ó. e.

20 Várospolitikai Értekezlet jegyzőkönyve, 1948. nov.
22. BFL XXXV. 95. e. 51.

21 A Várospolitikai Bizottság ülésének jegyzőkönyve,
1948. nov. 20. BFL XXXV. 95. e. 51. ó. e.

22 „Népi demokráciánk kultúrpolitikájának megfelelően a
Városliget, Népliget és Margitsziget népszórakoztató intézmé-
nyeinek üzemeltetése, új létesítmények szervezése, a jelen-
legi alacsony színvonalú mutatványos és népszórakoztató üzemek
helyett, továbbá ezeknek kultúrpolitikailag helyes programmal
való ellátása.” A Várospolitikai Bizottság ülésének jegyző-
könyve, 1949. jan. 8. BFL XXXV. 95. e. 52. ó. e.

23 Várospolitikai Értekezlet jegyzőkönyve, 1949. jan.
29. BFL XXXV. 95. e. 52.

24 A Népszórakoztató Községi Vállalat terve, 1949.
jún. 13. KGY Varieté '66 Másolat: Várospolitikai Érte-
kezlet jegyzőkönyve BFLXXXV. 95. e. 53.

25 Jókai Színház (1932–1949): főleg könnyű operette-
ket játszott, 1947-től igazgatója Kárpáti Pál volt. Műsorát
közli Alpar 2001: 88.

26 A városligeti Vurstli és Angol Park rendezése és
a Kultúrpark kialakítása ütemtervének első része, d. n.
[1950. jan. ?] KGY 1949–50

27 Центральный парк культуры и отдыха имени
Горького (Gorkij Központi Kultúr- és Szabadidőpark):
1928-ban létrehozott, mintegy 120 hektáron elterülő
moszkvai vidámpark.

számára 1949–1950 között ez nem élvezett prioritást: „Csak mondom azokat a témákat, amikről úgy beszélnek, mintha azok nem volnának fontosak. A cirkusznak az átépítése, rendbehozatala, igazi európai szintre való emelése is pl. ilyen. Ezek azért voltak fontosak, mert egy szezomban a Vurstliban [sic] és az Angol Parkban, illetve Vidám Parkban hárommillió négyszázezer embert számláltunk. És 3 400 000 ember, az egy főváros kulturális tevékenységében olyan mennyiség, amellyel nem számolni és nem odafigyelni lehetetlen. Kinevettek a szó szoros értelmében, amikor én ezeknek a községeit javaslom, de egyben úgy, hogy rögtön kezdjünk el egy építkezést is. Amikor odakerültem a fővárosba, az Angol Parkban visszében egy néger bábu ült egy higanyoszlop alatt, és az volt a pofozó bábu. S mikor ez ellen mi kifogást emelünk, akkor egy amerikai ültettek oda, egy amerikai zászlóval, azt kellett pofozni. Hát én ezt sem tartottam, hogy így mondjam, egy megfelelő politikai irányelvnek...”²⁸ Goda emlékeiből kiderül, hogy hiába befolyásolhatott volna (kulturálisan és feltehetőleg politikailag) pozitív irányba véleménye szerint tömegeket a Vurstli átalakítása, a politikai irányítás számára – feltehetően a népszórakoztatás e hagyományos intézményeinek alacsony presztízse miatt – ez nem jelentett prioritást. (Bár az 1949-es budapesti Világifjúsági Találkozó idejére bezáratták a Panoptikumot, mivel nem találták „nevelő célzatúnak”).²⁹ A vállalkozók érezve az egyre erősödő politikai nyomást, igyekeztek megfelelni a közéletben támasztott követelményeknek. 1950 elején tárgyalták először komolyan a terület átalakítására, és a FÖNI-be való integrálására vonatkozó korábbi terveket³⁰

melyekhez egy előzetes költségvetés is készült.³¹ „A Fővárosi Népszórakoztató Intézmények legközelebbi feladata a Városligetnek, a Vurstliban [sic] és az Angol Parknak Gorkij-park szerű [sic] kulturparkká való átalakítása és átszervezése. Ezzel kapcsolatban döntő politikai szempont, hogy a Vurstli [sic] és az Angol Park ezen üzemeit a munkásosztály és a kispolgárság kulturálisan legelmaradottabb rétegei látogatják (Lumpenproletár) és a szórakoztatásnak olyan formájában részesült, mely elmaradottságát csak növelte. [...] Ezen a téren az 1896-os Milleneum [sic] óta úgyszólván semmi haladás nem történt, úgy hogy [sic] halaszthatatlan kérdés ezen népszórakoztató intézmények átszervezése, átépítése, és egész szellemi tartalmának a szocialista népszórakoztatás követelményeinek megfelelő átalakítása. Fő szempontunk, hogy a FÖNI a meglévő üzemeknek csak egy részét veszi át s ezzel irányt szab a többi kis üzemnek addig is, amíg ezek a kis üzemek [áthúzva, „embernek”-re javítva] sérelmei nélkül bekapcsolódnak majd a kultúrpark vonalába.”³² A kisajátítás indoklása szerint a cél, hogy a Vurstliban szórakozók ezentúl magasabb rendűnek tekintett (és expliciten politizáló) multságokban leljék örömeiket. A hagyományosnak számító látványosságok helyére sakkot, tekepályát, pingpongasztalokat állítanának, vagyis a szórakozó nagyobb aktivitását szerették volna kiváltani. A másik fő indokot a látványosságok leromlott műszaki állapota jelenti. Tulajdonosaik valószínűleg azért sem investáltak a fejlesztésbe, mert nem érezték tulajdonukat biztonságban.³³ A mutatványosok köre alapos szűrésen esett át. Az Angol Park mutatványos bérlőinek listája³⁴ 34 bérlőt sorol fel, melyek mellett ceruzával már szerepelt az ítélet is:

28 Részletek Goda Gábor visszaemlékezéseiből, Szekeres – Rainer 1985:400. Vö. Goda 1953.

29 „Amikor a VIT-re készült a főváros, akkor azt mondták nekem, hogy a Panoptikumot be kell szüntetni. Rendben van, az nem volt panoptikum, hanem inkább malacságoknak szánt viaszbáb intézet volt. Én láttam tudniillik igazi panoptikumokat és vagy csinállok, vagy nem csinállok egy panoptikumot, de így nem. Ennek nincs semmi értelme, hogy különféle nemibetegségeket mutogassanak ott az ifjúságnak. Ugy, hogy akkor a párt fölkerítte a fővárost arra, hogy a VIT-re a Panoptikumot szüntessék be, A Világifjúsági Találkozó ne oda csődüljön és nézze ezeket a szörnyű, gusztustalan dolgokat, mint például Napoleon sérv operációját viaszból öntve. Ezek borzasztó primitív dolgok voltak.” Részletek Goda Gábor visszaemlékezéseiből, Szekeres – Rainer 1985:399.

30 A városligeti Vurstli és Angol Park rendezése és a Kultúrpark kialakítása ütemtervének első része, d. n. [1950. jan. ?] KGY 1949–50

31 Előzetes költségvetés az Angolpark üzemeinek újjáépítéséről, illetve átalakításáról d. n. KGY 1949–50

32 A városligeti Vurstli és Angol Park rendezése és a Kultúrpark kialakítása ütemtervének első része, d. n. [1950. jan. ?] KGY 1949–50

33 „Ródl: Két pályája közül csak egyet működtet, a másiknak felépítését szabotálja. [...] Dodgem: olyan kapitalista vállalkozó, aki a meglévő 30 koci helyett csak 7-et tart üzemben, [a] többit nem javíttatja, mert fél egy esetleges köztulajdonba vételtől.” Községpolitikai értekezlet a Népszórakoztató Községi Vállalat létesítése tárgyában, 1949. jún. 25. KGY Varieté '66

34 Az Angol Park bérlői 1949 évben, d. n. KGY Angol Park

Bérlő neve	Bérlő lakhelye	Bérlemény tárgya	Évi bérösszeg (Ft)	Ceruzás megjegyzés
Németh Imréné	XIII. Róbert Károly körút 90.	Cow-boy játék	3000	megszüntetni
Petul Lászlóné	VII. Nefelejcs utca 45.	Szívdobáló	2250	piti
Jánosi Rezső	VI. Hunyadi tér 9. I.	Szajdobáló Mérleg	3300	szajdobáló nem, mérleg igen
Rimóczy Mihályné Morva Ottóné	XIV. Erzsébet királyné útja 45/a	Karikajáték Húzócska Sohamellé	7450	sötét alakok

A terv szerint a felsorolt 16 vállalkozás közül „néhányak további működését [...] engedélyezzük, de úgy, hogy bérlési tárgyalásokat a FÖNI-vel folytatnak [...] Másrészüket, amelyek nem károsak, ki kell telepíteni a Hűvösvölgyi Nagyrétre és a Városmajorba.”³⁵ Azaz a FÖNI lépett volna a Főváros helyett a bérlő szerepébe, valamint politikai szempontú kiválasztás után hasonló profillal alakították volna át (az egyébként jóval kevésbé népszerű) peremkerületi parkokat is. (Mivel azonban ezek a zöldterületek nem álltak a FÖNI kezelésében, ez valószínűleg csak ötlet szinten maradt.) Az Angol Park játékeit alapos, s a politikai kontextus módosulását is jelző átalakítások után nyitnák meg ismét: „Az álomvona-³⁶ eddigi gengszter figurái és grandginyo³⁷ alakjai és továbbá az ott lógó szennyes rongydarabok kicserélendők, s helyette «Terv-vasút» építendő, mely plasztikusan bemutatja Budapest életét a felszabadulástól az 5 éves terv végén megvalósuló szocialista Budapestig.”³⁸ A javaslat egy másik változata³⁹ jól jellemzi a korszak végletesen átpolitizált légkörét: „Szükséges, hogy a Szellemvasút technikai felszerelését megtartva

és annak fő vonzerejét, a kis kocsit megtartva, politikai pokollá alakítsuk azt át, «Pokol» név alatt, melyben fasiszta és imperialista gangster politikusok (Hitler, Mussolini, Franco, Tito) alakjait, szörnyetteit karikírozva mutatnánk be, a Ludas Matyi stílusában, szellemes grafikai és festői megoldásokkal.” Végül nemcsak a játékok, de a park minden vizuális eleme a politikai propagandának rendelődték alá.⁴⁰ Az Angol Park és a Vurstli községestett része (a 8 fő látványosság) gazdaságilag egy egységet képezve (sőt, közös kerítéssel körbevéve) lett volna a FÖNI hatodik üzemegegye, élén – a FÖNI többi üzemehez hasonlóan – egy üzemigazgatóval. A teljes Vurstli községestését végül nem tartották megvalósíthatónak, mivel „a jelenlegi tulajdonosok az üzemekhez kapcsolódó lakásokban laknak családtagjaikkal együtt és ezeknek kitelepítéséhez kb. 70-80 új lakásra lenne szükség. [...] A lakásprobléma megoldása után természetesen minden üzem közösségi kezelésbe veendő.”⁴¹ Azaz itt a gyakorlati-szociális szempontok voltak mérvadók (ugyanaz volt a probléma az utazócirkuszok államosításával is), hiszen a mutatványos bérlők jobb híján gyakran bérleményeikben laktak. (A mutatványostelepekre való lakáskiutalási tilalmat csak később vezették be.)⁴²

35 A városligeti Vurstli és Angol Park rendezése és a Kultúrpark kialakítása ütemtervének első része, d. n. [1950. jan. ?] KGY 1949–50

36 A szellemvasút.

37 1897 és 1962 között működött Párizsban a *Théâtre du Grand-Guignol*, amely naturalista horrorlátványosságokkal sokkolta közönségét. A színház neve hamar fogalommal vált. l. Hand – Wilson 2002

38 Ez, a későbbiekben végül nem a FÖNI-n belül megvalósult propagandisztikus átértelmezés inspirálta Bacsó Péter *A tanú* c. filmjének (1969) egyik közismert jelenetét is. A városligeti Vurstli és Angol Park rendezése és a Kultúrpark kialakítása ütemtervének első része, d. n. [1950. jan. ?] KGY 1949–50

39 Javaslat az Angol Park községi kezelésbe vételével kapcsolatos teendőkről, d. n. KGY Angol Park

40 Költségvetési tételként szerepelt „A park különböző részein elhelyezett politikai és irányító és oktató tablók elhelyezése”. Előzetes költségvetés az Angolpark üzemeinek újjáépítéséről, illetve átalakításáról d. n. KGY 1949–50 A megvalósult változat végül hasonló lett e tervekben leírtakhoz, lásd OSZK SzT Fényképtár Városliget, Vurstli albumok

41 A városligeti vurstli rendezése, egyes üzemeinek községi kezelésbe vétele és a kultúrpark kialakítása ütemtervének első része, d. n. KGY Angol Park

42 Radics Rudolf és Nezvál Ferenc átirata a XIV. ker.-i Végrehajtóbizottságnak 1950. nov. 8. BFL XXIII. 114. BP FT VB NO 8. d.

A Vurstli és az Angol Park felosztása

Kublin és Karády amellet érveltek, hogy „megoldhatatlan az Angol Park, a Vurstli és a Fővárosi Nagy Cirkusz⁴³ [sic] gazdasági és kultúrpolitikai ügyvitelének kettéosztása, mert a multból [sic] tapasztaltuk éppen a Magyar Múzsával⁴⁴ kapcsolatban, hogy a gyakorlatban lehetetlen volt keresztülvinni, hogy a teremkezelő és a produkciót rendező két külön szerv legyen, még akkor is, ha egy ügyosztály kezelésébe tartozik, mert a kulturpolitikai és gazdasági szempontokat nem lehet összhangba hozni.⁴⁵ Ebben benne volt a kétféle érdek mentén való üzemeltetés kockázata, és ezeket a konfliktusokat nem akarták vállalni. Csakhogy a városvezetés a FÖNI ilyen nagyságrendű bővítése esetén kételkedett a vállalat gazdasági áttekinthetőségében. Az, hogy új, önálló községi vállalatot szerveznek, valószínűleg a Várospolitikai Bizottság értekezletén döntött el: „A Várospolitikai Bizottság megvizsgálta a volt «Angol-Park» községi kezelésbe vételéről, valamint a mutatóanyag telep részleges községi kezelésbe vételéről szóló javaslatot. A bizottság helyesnek találja a volt «Angol-Park»-ból és a városligeti mutatóanyag telepből községi vállalat létesítését, «Május kertje» néven.⁴⁶ Azt sem lehet pontosan tudni, ki és miért döntött úgy, hogy mégsem Május kertje lesz a vállalat neve, mindenesetre egy iratban még március végén is így

hivatkoztak rá (Május Kert Községi Vállalat).⁴⁷ A Bizottság azonban megváltoztatta döntését, így „A volt Angolpark [sic] helyén létesítendő községi vállalat neve Vidám Park Községi Vállalat lesz. [...] a «Liliputi-falu» helyén artistaszínház, a «Fortuna-Varieté» helyén mozgóképszínház, a «Csodák háza» helyén pedig bábszínház létesül és ezek a szórakoztatóhelyek nem a Községi Vállalathoz, hanem ideiglenesen a Fővárosi Népszórakoztató intézmények [sic] felügyelete alá kerülnek.⁴⁸ Így az is eldőlt, hogy a Városliget ezen elemeit a vállalatok közt elosztva szervezik újjá. (A Fővárosi Vidám Park Községi Vállalatot a volt Angol Park Rt.-ből létesítették.)⁴⁹ Az azonban, hogy az egyes helyszínek milyen módon legyenek kihasználva, már nem volt egyértelmű. A Liliputi Falut, a Csodák Házát, és a Fortuna Varietét a polgármester végül a FÖNI kezelésébe utalta: „Az a kívánságom, hogy a Fővárosi Népszórakoztató Intézmények a volt Liliputi-falut [sic] artista-műsorral, a volt Csodák-házát lehetőleg bábszínházi műsorral, a volt Fortuna Komédiát pedig varieté-műsorral helyezze üzembe. [...] amennyiben a volt Csodák-házát kulturális, vagy gazdasági okokból nem tartaná helyesnek bábszínházi műsorral megnyitni [az igazgatóság], úgy a helyiségnek más megfelelő kulturális célra történő felhasználása érdekében hozzám mielőbb indokolt

43 1950 tavaszán felröppentek olyan hírek, hogy a FNC mégsem fog a FÖNI alá tartozni. Lásd Kublin János levele a polgármesteri XI. ügyosztálynak a külföldi artisták szerződötetése tárgyában, 1950. márc. 7. BFL XXIII. 114. BP FT VB NO 4. d.

44 Hangversenyszervező vállalat, melynek „célja elsősorban az lett volna, hogy egy olyan hangversenyervező vállalat létesüljön, amely a polgári hangversenyrendezőkkal szemben a népi demokrácia kultúrpolitikai szempontjai szerint dolgozzék.” Várospolitikai Értekezlet jegyzőkönyve, 1948. nov. 22. BFL XXXV. 95. e. 51. Az Értekezlet sem volt a vállalat teljesítményével megelégedve, Kublinék tapasztalta valószínűleg Városi Színházban rendezett hangversenyeikből származhatott.

45 Kublin János és Karády Béla feljegyzése az Angol Park és a Vurstli ügyében, 1950. február 17. KGY Angol Park

46 A Várospolitikai Bizottság VII. ülésén hozott határozatok, 1950. márc. 2. XXXV. 95. e. 54. Várospolitikai Bizottság jegyzőkönyve. A korábbi tervek között a következők szerepeltek: Fővárosi Park, Fővárosi Szórakoztató Park, Fővárosi Játékpark, Néppark, Szabadság Park. I. Javaslat az Angol Park kezelésbevitelével kapcsolatos tendőről, d. n. KGY Angol Park

47 Határozat az Angol Park Rt. területén magánosok bérletében maradó játékbódék bérletének ügyében, 1950. márc. 29. BFL XXIII. 114. BP FT VB NO 8. d. Vö. Lázár Egon emlékeivel: „Az Angol Park akkor lett Vidám Park, hogy ez valamilyen módon hozzátartozott a FÖNIhez, az egész biztos, tehát volt egy periódus, és az egész biztos, hogy a Vidám Park nevét és koncepcióját az a Benedek Tibor írta és fogalmazta a Városházán, akinek az unokája most az olimpiai csapat kapitánya, és akinek a fia Benedek Miklós színész.” Beszélgetés Lázár Egonnal, 2013. szept. 24.

48 A Várospolitikai Bizottság XVI. ülésén hozott határozatok, 1950. máj. 15. XXXV. 95. e. 54. A Vurstli kisajátításának levezénylése a FÖNI gazdasági osztályán dolgozó Lázár Egon feladata volt: „Engem egy hajnalon behívtak, a Budapesti Pártbizottság [...] és közölték velem, átadva egy borítékot, és még egy, meg nem tudom, ki volt a párom, hogy ki kell mennünk a Ligetbe és ott államosítani. [...] emlékszem a szörnyű sírás-zokogásra és irtó drámai jelenetekre, és abszolút nem tudtam felfogni a mai napig sem ennek az értelmét, hogy minek ezt a liliputi cirkusz-színházat államosítani; de nem kérdezték meg tőlem sem.” Beszélgetés Lázár Egonnal, 2013. szept. 24.

49 A Fővárosi Vidám Park K. V. vezetőségének levele a Cégbírósághoz, 1950. júl. 27. BFL VII. 2. e. Angol Park Rt. Cg. 12959.

írásbeli javaslatot mutasson be.⁵⁰ Kublin szóbeli utasítást kapott arra, hogy május elsejétől minden szombaton és vasárnap játsszanak az üzemek, de a FŐNI költségvetésében ezek a tételek nem szerepeltek, így Kublin arra kért engedélyt, hogy az üzemeket saját bevételeikből finanszírozhassák.⁵¹ Az ügyről nem tudni, elintézték nyert-e. Amennyiben igen, úgy ez bizonyos fokig az államosítás előtti gyakorlathoz való visszatérést jelentette, ahol fővárosi, vagy állami támogatás híján az üzemeltető vállalkozó kizárólag a bevételből tartotta fenn a színházat.

A FŐNI-n kívüli rész sorsa

A mutatványostelepek bérlőinek szerződéseit az 1950-es szezonra is a Fővárossal kellett megkötni.⁵² A Tanács képviselőjében Szőnyi József felhatalmazta erre az Angol Parkot, ám egynél több bérletet már senki nem kaphatott. Az így fennmaradó infrastruktúrát „az egyébként megfelelő” személyek vehették bérbe, ami egyértelműen politikai szűrésre utal.⁵³ Hat városligeti mutatványosnak mondtak fel április 15-vel,⁵⁴ a szezon kezdetén, de a 35 magánvállalkozó élelmiszerengedélyes közül csak kettőt utasítottak el, így a tervekkel ellentétben nem a nemzeti vállalatok kaptak ott helyet.⁵⁵ (A mutatványosok önálló érdekképviselői szerveződését, a Magyar Mutatványosok Országos Egyesületét a többi szervezetnél sokkal később, csak 1951 folyamán szüntet-

tek meg.)⁵⁶ A tanácsi ellenőrzés magával hozta a Vurstli „szellemének” ideológiai ellenőrzését is.⁵⁷ A bezárt helyiségek egy részét a korábbi tervek szellemében alakították át, de a profilátalakítás nem járt együtt az üzemeltető személyzet cseréjével: „Alulírottak azzal a kéréssel fordulunk a Tanácselnök Úrhoz, hogy a XIV. Mutatványos tér 24. számú parcellán, a régi Plasztikon helyén engedélyezett Sportcsarnok (Rex billiárd, tenisz) helyett teljesen élethű viaszból készült különböző mezőgazdasági termékeket ábrázoló és ismertető kiállítást, továbbá arató és úttörő csoportot, valamint tanulságos orosz mesejelenteket állíthassunk ki. Kérésünk indokolására felhozzuk, hogy a most engedélyezett sportjátékokkal azelőtt nem foglalkoztunk, úgy nem is értünk hozzá olyan mértékben, hogy az megélhetésünket biztosítaná. Viszont a fentemlített viasz munkálatokat családunk már 60 éve végzi, tehát ebben a szakmában sokkal eredményesebb és hasznosabb munkát tudnánk végezni.”⁵⁸ Az eredeti szakértelem felhasználásával tehát készek átkontextualizálni a kiállítási tematikát. Az, hogy létrejött-e a kiállítás a Plasztikon helyén, bizonytalan, mindenesetre az elvi engedélyt megkapták rá.⁵⁹

Lényegesebb infrastrukturális módosításokra 1951-ben került sor, ekkor bontották el végleg több mutatványos bódé mellett a Jókai Színházat,

56 A cinikus érvelés szerint: „Az önálló érdekképviselőtek megszűnése politikai fejlődésünk természetes következménye volt. Így – véleményünk szerint – semmi szükség sincs arra, hogy a Magyar Mutatványosok Országos Egyesülete tovább működjék. Kérjük a Szakszervezet vezetőségét, hogy [...] a Magyar Művészeti Dolgozók Szakszervezetébe való beolvasztása ügyében a kezdeményező lépéseket tegye meg.” Radics Rudolf levele a MÜDOSZ vezetőségének, 1951. jan. 26. BFL XXIII. 114. BP FT VB NO 8. d.

57 „Tudomásunkra jutott, hogy egyes vásárokon, piacokon, vurstlikban olyan fakanalakat árusítottak [...] amelyek a jóízűséget sértő rajzokkal vagy feliratokkal voltak ellátva. Felkérem ezért a magyar rendőrség budapesti főkapitányságát, hogy az ilyen fakanalakat árusító személyek ellen erőlyesen járjon el.” Radics Rudolf mb. osztályvezető levele a budapesti főkapitányság engedélyügyi ügyosztályának a jó ízűséget sértő fakanalok ügyében, 1951. máj. 22. BFL XXIII. 114. BP FT VB NO 8. d.

58 Özv. Elek Istvánné és özv. Kaszás Ernőné kérelme a Fővárosi Tanácshoz, 1950. jún. 21. BFL XXIII. 114. BP FT VB NO 8. d.

59 „[...] az engedélyt megadom azzal a feltétellel, hogy a kiállított tárgyak élethűek és tanító jellegűek legyenek, valamint a kiállítást megnyitása előtt a IX/b. osztály egy munkatársa megtekinti, hogy a fentemlített követelményeknek megfelele-e.” Stüfft Emil osztályvezető által szignált határozat a volt Plasztikai Múzeum helyiségének kiállításáról, 1950. júl. 5. BFL XXIII. 114. BP FT VB NO 8. d.

50 Goda Gábor fősztályvezető és Szőnyi József osztályvezető határozata, 1950. máj. 17. BFL XXIII. 114. BP FT VB NO 4. d.

51 Kublin János levele a XI. ügyosztálya a Fortuna Varieté és a Liliputi Falu költségvetésének tárgyában, 1950. máj. 9. BFL XXIII. 114. BP FT VB NO 4. d.

52 A helyfoglalási kérelmeket és engedélyeket lásd BFL XXIII. 114. BP FT VB NO 8. d.

53 Határozat az Angol Park Rt. területén a magánosok bérletében maradó játékbódék bérletében, 1950. márc. 29. BFL XXIII. 114. BP FT VB NO 8. d.

54 Határozat a városligeti Vurstli átrendezése és korszerűsítése ügyében, 1950. márc. 29. BFL XXIII. 114. BP FT VB NO 8. d.

55 Szőnyi József és Radics Rudolf felterjesztése a belügyminiszternek, 1950. máj. 9. BFL XXIII. 114. BP FT VB NO 8. d.

és a hozzáépített termet, ahol a Feszty-körkép⁶⁰ volt kiállítva.⁶¹ De a megmaradt mutatványosbérlek relatív önállóságát is felszámolta a Népművelési Minisztérium, mely 1950. dec. 31.-én rendeletben⁶² szólított fel a még magánkézben lévő városligeti mutatványosok tulajdonának államosítására.⁶³ Kilencet ezek közül „szociális szempontok figyelembevételével” (vajon tanulva a vándorcirkuszok felszámolása után kismizettek levéláradataiból?)⁶⁴ indokoltan láttak áprilisban visszaadni tulajdonosaiknak, hogy azok azt esetleg másutt üzemeltessék.⁶⁵ A gondot az okozta, hogy hiába járult hozzá a visszaadáshoz a NM, a Pénzügyi Központ a felszámolást befejezte, és így egy pénzügyminisztériumi bizottságnak kellett immár az ügyet tárgyalni. Végül a Fővárosi Tanács saját hatáskörben adta ki az a Vidám Park KV-nak a visszaadásra, és sürgős elbontásra szóló utasítást a következő indoklással: „Ezt az intézkedést azért kellett megtennünk [...] mert ezek az ütött-kopott, ócska viskók rendkívül rossz benyomást keltettek volna és a május 1-i ünnepség fényét nagymértékben

rontották volna”.⁶⁶ Tulajdonait valószínűleg nem kapták vissza.

A népligeti mutatványosok (kb. 30 vállalkozás) államosítását a Fővárosi Tanács mellett Sztálinváros vezetése is sürgette, remélve, hogy kisajátítás után egy részüket átköltöztethetik.⁶⁷ Az államosításra 1952. aug. 21.-én került sor, rendőri felügyelet mellett.⁶⁸ A mutatványosok egy részét a Sztálinvárosi Tanácsnak, a másik felét a Fővárosi Tanácsnak ajánlották fel megvételre, mely saját részét az Fővárosi Nagycirkusz (FNC) kezelésébe utalta az az utasítással, hogy gondoskodjon jövő évi

60 Feszty Árpád *A magyarok bejövetele* c. körpanorámafestménye a honfoglalásról, melynek első kiállítóhelye a mai Szépművészeti Múzeum helyén állt Rotundában volt. Lebontása után egy, a Jókai Színház mellett felhúzott építményben volt kiállítva. 1995 óta az ópusztaszeri Nemzeti Emlékpark látványossága.

61 Szántó Károly beadványa a Fővárosi Tanácsnak az épületbontások ügyében, 1951. ápr. 13. BFL XXIII. 114. BP FT VB NO 8. d.

62 A korábbi gyakorlati tapasztalatok miatt lehetett erre szükség: „A Fővárosi Varieté, Kamara Varieté, Nagycirkusz községeitése folyamán szerzett tapasztalataink bebizonyították, hogy a községeitésre külön kormányrendelet szükséges, mert a községi tulajdonbavétel kormányrendelet nélkül adó-tulajdon- és egyéb közjogi nehézségek miatt meg nem valósítható.” A városligeti Vurstli és Angol Park rendezése és a Kultúrpark kialakítása ütemtervének első része, d. n. [1950. jan. ?] KGY 1949-50

63 Taródi N. Béla osztályvezető levele a Pénzügyi Központnak egyes városligeti felépítmények visszaadása tárgyában, 1951. ápr. 2. BFL XXIII. 114. BP FT VB NO 11. d. (A területfelmondási határozatok sokaságát lásd ugyanitt.)

64 Vö. Donnert Bonifác levele a Népművelési Minisztériumnak, 1950. dec. 29., Eötvös Nándor Aladár levele a Népművelési Minisztériumnak, 1951. jan. 10., stb. MNL OL XIX-I-3-a NM 107. d. lásd Molnár 2011: 13.

65 Ennek jogi alapja és lehetősége azonban nem volt kitalálva. Lásd a Gömöri József és Gömöri Józsefné tulajdonát képező „Halálkatlan”-esetét, mely az Angol Parkban állt, de 1953 novemberében másutt bukkant fel:

„Tudomására hozom Heitz elvtársnak, Budai Sándor vállalatunk dolgozójának bejelentése alapján, hogy a Nyugati Pályaudvar mellett a Jókai utca sarkán „Halálkatlan” nevezetű mutatványosok lépnek fel, akik magukat artistaprodukciónak nevezik de az előadás végén könyörödményt gyűjtenek. Az itt szereplő artisták öregségére való tekintettel gyűjtenek. Beléptidő a mutatványoshoz 3.-Ft, ami 3 percig tart összesen [ez azért fontos, mert kb. ennyibe kerül egy belépőjegy a FNC-ba is]”. Erdős Gusztáv, a Vidéki Népszórakoztató Vállalat igazgatójának levele Heitz Györgynek, 1953. nov. 19. MNL OL XIX-I-3-a 363. d. Heitz jegyzete: „Lengyel et. Már többször beszéltem [olvashatatlan]nal, hogy helytelennek tartom. A Korm. program után is! [az 1953. július 4.-i Nagy Imre-féle kormányprogram] Nézz utána, miért adnak Pesten engedélyt! Legalább ide ne engedjék be. Heitz XI. 20.” Hátoldalt: „Heitz et. Tisztáztam a „halálkatlan” ügyét, a Bp. Tanács [olvashatatlan] nem ad engedélyt de viszont ha a Bp főkapitányság kiadja az engedélyt mint mutatványosnak akkor a kerületi kereskedelmi osztály is adhat engedélyt működésre a kerület területén. Multkor itt volt a főkapitányság részéről egy hölgy akivel te állapodtál meg hogy dec 1 után nem engedélyezik a működést. Környe, XI. 27.”

66 Nezvál Ferenc a FT VB elnökhelyettesének levele a Pénzügyminisztériumba, 1951. szept. 5. BFL XXIII. 114. BP FT VB NO 8. d.

67 „A népligeti mutatványos üzemek államosítását helyesnek és szükségesnek tartjuk. Terveztük már a tavaszi évad megkezdése előtt, félő volt azonban, hogy sikertelen lenne, mivel a legfontosabb motorok, alkatrészek leváltak [sic] szerelve, ezeket tulajdonosai eldugva tartották.” Szőnyi József levele a NM üzemgazdasági és tervfőosztályára, 1952. máj. 23. BFL XXIII. 114. BP VT VB NO 11. d. Jól ismerték a mutatványosok gyakorlatát. A cirkuszok korábbi felszámolásakor is hasonló levél fogalmazódott meg, lásd a NM Kollégiumi Értekezleteinek jegyzőkönyvét, 1950. szept. 29. MNL OL XIX-I-3-n NM Kollégiumi Értekezletek 2. d.

68 Szőnyi József levele a Magyar Államrendőrség Budapesti Kapitányságára, 1952. aug. 15. BFL XXIII. 114. BP FT VB NO 11. d.

üzembehelyezéséről.⁶⁹ A volt tulajdonosoknak személyenként 1000 Ft segélyt ajánlottak fel.⁷⁰

A FŐNI városligeti játszóhelyei

A községesítés után két műsoros játszóhelyet szerveztek. Méretüket érzékeltetve: a Népvarietében és a Kisvarietében zajló előadások átlagos nézőszáma 1950-ben együttesen 550 fő volt, mely viszonylag nagy szám.⁷¹

Népvarieté (XIV. Mutatványos tér 24.)

A volt Panoptikum, illetve Fortuna Varieté helyén nyílt egy kis vegyesműsoros játszóhely ismét Népvarieté néven,⁷² 1950 tavaszán.⁷³ Üzemigazgatója valószínűleg közös volt a szomszédos Kisvarietével (Farágó Andor,⁷⁴ az 1951-es szezonban Bogáti Vera,⁷⁵ végül 1952-ben Szendrő Máriát⁷⁶ bízták meg a vezetésével).⁷⁷ Öt-hatszámos műsorokat adtak elő (1951 májusa és 1952 augusztusa között összesen 17 bemutatót tartottak), szezonális játszó-

helyként csak a nyári hónapokban üzemelt (1950-ben szeptember végéig).⁷⁸ A Fővárosi Tanács 1952. október elsejével megszüntette a játszóhelyet.⁷⁹

Kisvarieté (XIV. Mutatványos tér 17.)

A Kisvarietének egy szezonja volt csupán, a Városligetben a Lilliputi Falu 100 személyes épületében játszott.⁸⁰ Alpár Ágnes 10 műsorát gyűjtötte össze az 1951-es évre, de a levéltári iratok szerint 1950 folyamán is játszott a régi társulat, más artistákkal kiegészülve,⁸¹ a helyi speciális műsorrend fenntartásával.⁸² A bemutatott, mindössze 4-5 napig futó „Liliputi Revük” sajátossága az volt, hogy a Fővárosi Varieté műsorában bemutatott számokat játszottak el a 10 tagú kisembertársulattal. Ez azonban, annak ellenére, hogy a műsorokat az új, FŐNI-gyakorlat szerint felküldték a FT-hoz, valószínűleg nem mindenki tetszését nyerte el, hiszen egy hónappal később az a határozott utasítás, hogy „A liliputiak se szovjetunióbeli, se népi demokráciákbeli dalokat és táncokat ne adjanak elő”.⁸³ Az, hogy az ilyen jellegű produkciókat ki tarthatta dehonesztálónak, esetleg komikusnak, a FŐNI KI, vagy a Tanács képviselője, vagy egy külső elvtárs, nem derül ki. A Lilliputi Falut végül felszámolták „...mert emberi torzszüleményeken való szórakozás erkölcsstelen és lélekromboló”.⁸⁴ Sok év szünet után Klapka György vállalkozó (és volt FŐNI-alkalmazott) a

69 Szőnyi József megbízása a FNC-nak a felszámolt üzemek kezelését illetően, 1952. okt. 9. BFL XXIII. 114. BP FT VB NO 11. d. Ezek között volt a Koller Cirkusz is, mely az utolsó magánkézben lévő cirkusz lehetett, elsősorban ezt is állapota miatt nem integrálták egyik új vállalatba sem. Lásd Barossné véleményét, A MŰDOSZ Artista Tagozat vezetőségi ülésének jegyzőkönyve, 1952. máj. 13. SZKL 40f. 60\1952. ő. e. 44. illetve Molnár 2011: 14.

70 Szőnyi József levele a Népművelési Minisztériumnak a népligeti mutatványosok felszámolása tárgyában, 1952. aug. 19. BFL XXIII. 114. BP FT VB NO 11. d.

71 Jelentés, 1950. július 1. BFL IV. 1521. FŐNI 1. d.

72 1945–46-ban a Nemzeti Sportcsarnok épületében működött játszóhely ezen a néven Gálfi János és Alfonzó vezetésével.

73 Alpár 2001: 187. ill. OSZK SzT Plakáttár Népvarieté, KGY Népvarieté plakátok

74 Faragó Andor levele a Polgármesteri XI. Ügyosztály-nak, 1950. jún. 14. BFL XXIII. 114. BP VT VB NO 4. d.

75 Radics Rudolf mb. osztályvezető levele Bogáti Vera kinevezése tárgyában, 1951. ápr. 29. BFL XXIII. 114. BP VT VB NO 8. d.

76 Szendrő Mária: operaénekesnő, a háború alatt fellépett az OMIKE Művészakció rendezvényein, később énektanár, Kalapács József, a Pokolgép együttes tagja őt nevezte meg egyik énektanárának.

77 Galicza Károly levele a Polgármesteri XI. Ügyosztály-nak, 1952. ápr. 6. BFL XXIII. 114. BP VT VB NO 11. d.

78 A Nép- és Kisvarieté színészeinek és artistáinak névsora, 1950. szept. 8–22. BFL IV. 1521. FŐNI 19. d.

79 Szőnyi József helyettes osztályvezető intézkedése a Népvarieté megszüntetésének tárgyában, 1952. szeptember 27. BFL XXIII. 114. BP VT VB NO 11. d.

80 Alpár 1981: 195.

81 Faragó Andor levele a Polgármesteri XI. Ügyosztály-ra, 1950. jún. 14. BFL XXIII. 114. BP VT VB NO 4. d.

82 „1950. jún. 14- mindennap Liliputi Revü minden pénteken új műsor, hétköznap du. fél négytől, ünnep és vasárnap délelőtt tíztől minden órában!” KGY Kisvarieté, plakát. Vö. a műsorok számát egy évvel később: „A városligeti Népvarieté és Kisvarieté helyiségeiben május 1-től október 30-ig vidám varieté műsort adunk, [a] Kamara Varieté műfajához hasonlóan hétköznapokon [?], szombaton 6, vasárnap 10 előadást tervezünk mindkét helyen.” BP FT VB ülésének jegyzőkönyve, 1951. jún. 15. BFL XXIII. 102. a. 1: 22.

83 Osztályvezetői értekezlet, 1950. júl. 13. BFL IV. 1521. FŐNI 1. d.

84 A városligeti Vurstli és Angol Park rendezése és a Kultúrpark kialakítása ütemtervének első része, d. n. [1950. jan. ?] KGY 1949–50

kilencvenes években megkísérelte feleleveníteni ezt a fajta látványosságot A *Gulliver Lilliputban* c. előadással (bem. Thália Színház, 1995. szept. 17.), azóta nem történt újabb kísérlet.

A Városliget átalakítása és intézményi átszervezése csak egy csekély részét jelentette a korabeli pesti szórakoztatóiparnak. A fentiekben tárgyalt problémák is jelzik, mennyire nehéz volt megállapítani a szféra (korszakonként ide-oda mozgó) határait, műfajainak megjelenési formáit, és ezt a változatos szintű és presztízű produkciókat magában foglaló magánvállalkozói, sokszor családi vállalkozásban működő szférát az állami döntésnek megfelelően vállalati jellegű egységes intézményi keretben működtetni. A FT politikai alapon felszámolta a jellemzően családi vállalkozásban működtetett kisebb üzemeket, és látványosságokat – valamint a szórakoztatóipar egyes megjelenési formáit (Panoptikum), és műsorait (Lilliputi Revűk) is. A szféra túlélésre kijelölt része a Fővárosi Vidám Park Községi Vállalat, illetve a FŐNI részeként működtetett tovább.

Felhasznált irodalom

- Alpár Ágnes 1981 *A fővárosi kabarék műsora, 1945-1980*. MSZI, Budapest
- Alpár Ágnes 2001 *A Városliget színházai*. OSZMI, Budapest
- Fényes Mártonné 1939, 1940, 1942 *A Plasztikon kiállításának ismertetője*. OSZK Kisnyomtatványtár
- Goda Gábor 1953 A vidám műfajok néhány kérdéséről. *Színház és Filmművészet*. 1953. nov. IV. évf. 11.: 502.
- Granasztói Péter 1997 Tömegszórakoztatás a Városligetben – A Vurstli. *Budapesti negyed*. 16-17. sz. (1997/2-3), illetve Molnár 2011
- Hand, Richard - Wilson, Michael 2002 *Grand-Guignol: The French Theatre of Horror*. University of Exeter Press
- Megyery Ella 1937 Budapesti notesz. *Budapesti negyed* 45. 2004/3. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00032/megyery.html> Utolsó letöltés: 2015. márc. 7.
- Molnár Dániel 2011 *A cirkusz államosításának „elmelete” és gyakorlata levéltári források tükrében (1949–54)*. Szakdolgozat, ELTE-BTK
- Molnár Gál Péter 2001 *A pesti mulatók*. Helikon
- Nickell, Joe 2005 *Secrets of the sideshows*. The University Press of Kentucky
- Stób Zoltán 1925 A vurstli primadonnáinak budoár-titkaiból. *Színházi Élet*. 1925/20. sz. 1925. máj. 17.-23. 22.-23.
- Szekeres József, RAINER M. János (szerk.) 1985 *Budapest Főváros Levéltára közleményei '84*. Budapest, BFL
- Szilágyi György 1985 *Komédia nagyban és kicsinyben*. Lapkiadó Vállalat, Budapest
- Szilágyi György 2007 *Dzsingisz Kohn córoszban: volt egyszer egy vurstli...* Gabbiano Print, Budapest

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára

- BFL IV. 1521. Fővárosi Népszórakoztató Intézmények iratai
- BFL VII. 2. e. Angol Park Rt. Cg. 12959.
- BFL XXIII. 102. a. Budapest Városi Tanács Végrehajtóbizottsága iratai, VB-ülések jegyzőkönyvei
- BFL XXIII. 114. Budapest Fővárosi Tanács Végrehajtóbizottságának népművelési osztálya iratai

- BFL XXXV. 95. e. 51. Magyar Dolgozók Pártja Budapesti Bizottságának iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

- MNL OL XIX-I-3-a Népművelési Minisztérium Általános iratok
- MNL OL XIX-I-3-n Népművelési Minisztérium Kollégiumi Értekezletek

Szakszervezetek Központi Levéltára

- SZKL 40f. 60\1952. ő. e.

Közgyűjtemények

- Zempléni Múzeum Képeslapgyűjteménye
- OSZK Színháztörténeti Tár: Városliget, Vurstli albumok; Plakátgyűjtemény

Karády Béla magánirattára – KGY [dosszié]

- KGY 1949-50, Angol Park, Varieté '66, Plakátgyűjtemény

Beszélgetések

- Beszélgetés Lázár Egonnal, 2013. szept. 24.
- Beszélgetés Szilágyi Györggyel, 2010. máj. 12.

Sajtó

- Artisták lapja 1935
- Echo 1949/12.

BREXIT VS. FIATALOK (1:0)

avagy:

Generációk meccse

Absztrakt

Nagy-Britannia 2016. június 23-ra referendumot írt ki, melyben a szavazásra jogosult állampolgárok arról dönthettek, hogy kilépjenek-e az Európai Unióból, vagy a bennmaradás mellett szavazzanak. Az úgynevezett „Brexit-láz” végigsöpört nemcsak Nagy-Britannián, de egész Európán is. Az eredmény pedig sokkolta mind a 28 tagállamot, elindítva ezzel egy bizonytalansági hullámot. A britek 52%-a a kilépés mellett döntött, s ennek, úgy tűnik, jelenleg a legnagyobb vesztesei a fiatalok, azok, akiknek 75%-a a bennmaradás mellett voksolt. A Brexit-kampány megosztotta a szigetország lakóit, s az eredmény közösségmegosztó hatása mellett komoly érzelmi indulatokat is kiváltott a fiatalabb generációban, akik most vádolják az idősebbeket, hogy egy olyan jövőre szavaztak, amit ők már meg sem fognak élni. A tanulmány erre a jelenségre irányítja a figyelmet, bemutatva a kampány főbb pontjait, az eredmény statisztikai mutatóit, s a fiatalok érzésvilágát az eredmény láttán.

Kulcsszavak: Brexit, fiatalok, Európai Unió, generációk közötti különbségek, kampány, szavazás.

Abstract

In 23rd May, 2016 the United Kingdom held a referendum about staying in the European Union or leave it. The so-called ‘Brexit-fever’ swept through the UK as well as the whole Europe. The result of it shocked the 28 member states, and at the same time it launched a wave of uncertainty. 52 percent of the British Public decided to leave the EU, and it seems the biggest losers in this decision are the young generation whose 75 percent voted to remain in the Union. The Brexit campaign divided the population in the UK, and also the result caused serious emotional temper in the young generation. Young people accuse the older generation that they voted for a future what they will not live in. This paper draws attention to this kind of phenomenon, is presenting the main points of the campaign, the statistical data of the result, and the youngsters’ emotion seeing the result of voting.

Key words: Brexit, younger generation, older generation, European Union, differences between generations, campaign, voting.

Focilázban él Európa! Újra itt van az Európa Bajnokság, amelynek persze elsősorban a szórakoztatás a célja, de emellett sok más előnyt is hoz(hat) az öreg kontinens életében. Mozgást a nemzetek között, a kultúrák összetalálkozását és egymásra találását, az áruk, a szolgáltatások és a tőke szabad mozgását is egyben. De talán, ami a legkézzelfoghatóbb, ami a leginkább látható: a foci közösséget teremt! Együtt szurkolhat fiatal és öreg, férfi és nő (és persze a gyerekek), fogyatékkal élők és nem, munkaadók és munkavállalók, bármely etnikum és bármely borszín képviselője... Sőt, e nemzetek fölötti játékban e közösség nemcsak megteremtődik egy pillanatra és egy pillanat alatt, hanem e közösség fejlődik, tovább formálódik, és (reményeim szerint) pozitív üzeneteket is tovább visz.

Ezzel egy időben egy másik láz is foglalkoztatja Európát: a Brexit! Vagyis, hogy Nagy-Britannia marad-e az Európai Unió tagja, vagy úgy dönt, kilép a közösségből. A meccsek már javában zajlottak, amikor Európa közössége értesült a hírről: az Egyesült Királyság 52%-a (48% ellenében) úgy döntött, kilép az Unióból. A hír nemcsak a brit és az európai polgárokat, de a piacokat, a tőzsdéket, sőt magát a brit politikát is láthatóan meglepte. Mindamellet, hogy a referendum eredménye azonnali politikai krízist okozott Nagy-Britanniában, sokkolta Európát és az Európai Uniót, megrázta a tőzsdéket, bizonytalanságot gerjesztett.

E tanulmány szerzője azonban a Brexit talán egyik (a jövőre nézve mindenképpen) legkockázatosabb aspektusára kívánja felhívni a figyelmet: a Brexit közösséget megosztó szerepére! Nemcsak arról van szó, hogy a skótok és az észak-írek, karöltve a londoni térséggel, együttesen a bennmaradás mellett szavaztak, ami esetlegesen felvetheti egy újabb skót referendum lehetőségét az elszakadásról, bátorítva erre az észak-íreket is. Hanem, hogy egy nemzeten belül a referendum hatására egymásnak feszülnek generációk; fiatalok vádolnak öregeket azzal, hogy

a jövőt, amiben ők bíztak, eldöntötték a fejük felett azok, akinek abban a jövőben már nem kell részt venniük. A napi politikai érdekek, a hatalom birtoklásának vágya figyelmen kívül hagyta azokat, akiknek a Brexit hatásaival majd együtt kell élniük.

A Brexit-kampány alapvetően három sarkalatos pontra épült, mint ahogyan erre többek között a *Guardian* egyik cikke is rávilágított a referendumot követő héten (Travis 2016).¹ Ezek a következők voltak, melyekre a cikk szerzője egyben reagált is:

1. „Adjuk az NHS-nek azt a 350 millió fontot, amit az EU minden héten elvesz”.

Ez a kampányfogás először még áprilisban hangzott el az egyik kilépés-párti képviselő, Gisela Stuart szájából, aki azt állította: minden héten 350 millió fontot küldenek a britek Brüsszelnek. S amennyiben ezen összeg felett birtokolnák a kontrollt, akkor ezt inkább az NHS-nek (National Health Service), vagyis a brit egészségügyi rendszerbe továbbítanák.

Ez a megállapítás kétség kívül egyrészt sokkoló nemcsak a magyar, de még a brit fülnek is, másrészt igen logikus ígéretnek is tűnik első hallásra. Az említett összeg közel 134 milliárd forint, amely minden bizonnyal, ha befolyhatna *hetente* a magyar egészségügyi rendszerbe, nem sok okunk lenne panaszra. Ugyanakkor az is kétségtelen tény, hogy ebben a vonatkozásban sem összehasonlítható a két ország egészségügyi rendszere.

Az ígéret annyira csábítónak tűnt, hogy a kilépés-pártiak, többek között Boris Johnson és Michael Gove is központi elemének tekintette kampányukban.

Azonban a cikk szerzője rámutat, hogy ez az ígéret nem a valóságnak megfelelő adatokat prezentálta. Először is az említett brit hozzájárulás bruttó összegben értendő, amiből 74 millió fontot hetente visszatérítés formájában még a korábbi miniszterelnök, Margaret Thatcher „kialkudott”; vagyis a küldendő összeg 276 millió font hetente. Továbbá, ebbe az összegbe beleértendő az a 115 millió font is, amelyből különböző brit gazdasági szereplők részesülnek. Ez azt jelenti, hogy összesen nem az ígért 350 millió font lehetne hetente az NHS-é, hanem annak kevesebb, mint a fele, 161 millió font.

A kilépés mellett kampányolók egy másik markáns alakja, Nigel Farage határozottan állította, hogy ilyen ígéretet sohasem tett, ennek ellenére a

1 A különböző médiumokból vett idézetek és hivatkozások minden esetben e munka szerzőjének fordításai. (Sánta Tamás)

kampányautóbuszon ez a felírás mindvégig ott maradt.

A cikk szerzője összefoglalásként azt a megállapítást teszi, hogy ez az ígéret hamisnak bizonyult (Travis 2016).

2. „A kilépésre voksolás egyben szavazás a migráció megállítására”.

A „bevándorlás-kérdés” kétség kívül komoly gondot jelent nemcsak Nagy-Britanniának, de az egész Európai Uniónak, és sajnálatos módon nem is látszik körvonalazódni egységes állásfoglalás a kérdésben.

A kilépés-pártiak azonban kampányukban a bevándorlás megállítására is ígéretet tettek, amelynek lényege az volt, hogy a kilépést követően már nem Brüsszel kontrollálja, hogy mennyi menekültet fogadjon be az Egyesült Királyság, hanem a döntést saját állampolgárai kezébe adja.

Ugyanakkor a cikk szerzője rámutat, hogy Farage egy tavaly márciusi kijelentésében még azt fejtegette, hogy pártja, a Ukip, vissza kívánja állítani a bevándorló munkavállalók számát az 1950 és 1990 közötti időszakra jellemző szintre, amikor is több ember hagyta el Nagy-Britanniát, mint amennyi évente az országba érkezett. A kampányidőszak alatt azonban a párt poszterén feltüntetett egy szíriai menekültekből álló csoportot, aminek hatására – mondja a cikk szerzője – nem lehet csodálkozni azon, hogy a szavazók hittek a kilépés-pártiak ígéretében, miszerint nagymértékben csökkentik a bevándorlók számát. Éppen ezért hatott meglepetésként Daniel Hannan euro-szeptikus kijelentése a BBC-nek, miszerint a kilépést támogatók kampányukban sohasem ígérték meg, hogy csökkentik a migránsok számát, sőt a munkavállalók szabad mozgásának az Egyesült Királyságba, és onnan, tovább kellene folytatódnia annak érdekében, hogy a britek továbbra is a közös piacon belül maradjanak.

Azt azonban fontos kiemelni, hogy a kilépés-pártiak kampányukban nem kötelezték el magukat a migráció drasztikus csökkentésére, sokkal inkább arra, hogy magát a migrációból eredő problémát kívánják saját kontrol alá vonni. Ez a kontrol nagyjából hasonlítana az ausztráliai megközelítésre, ami ebben az esetben azt jelentené, hogy az európai polgárok számára megszűnne az automatikus jog arra, hogy belépjenek, és munkát vállaljanak Nagy-Britanniában. Itt érdemes röviden arra is utalni, hogy Nagy-Britanniában a „bevándorlás-kérdés” nemcsak a szír, vagy abból a térségből áramló migránsokat jelenti, hanem az Európai Unió területéről az

országba igyekvőket is ebbe a kategóriába sorolja a politikai közgondolkodás, megtevésvetve ezzel a társadalom jelentős részét.

Csakhogya ez a kontrol, és a kilépés-pártiak azon elképzelése, hogy a bevándorlók számát 100 ezer alatt kívánják tartani, nem valósítható meg úgy, hogy Nagy-Britannia az EU tagja marad és egyben teljes hozzáférése van az egységes piachoz, amit a kilépés mellett kampányolók nem kívántak elveszíteni.

E második ígéret sokkal inkább mutatott egy-fajta félelem-keltő kampányt Nagy-Britanniában (is), mint ahogyan ezt erősíti meg a harmadik érv is a kilépés mellett.

3. „Öt millióval több bevándorló érkezhét Nagy-Britanniába 2030-ra abban az esetben, ha Törökország és a további négy jelentkező ország csatlakozik az EU-hoz”.

Ezt a kijelentést a Brexit mellett kampányolók arra alapozták, hogy Törökország, a maga 78 milliós lakosságával már közel áll az Európai Unió csatlakozáshoz. Továbbá, hogy az EU a migrációs válságra úgy reagált, hogy gyakorlatilag szabad utat kínált fel Törökország mellett Macedónia, Montenegró, Szerbia és Albánia lakosai számára is.

A valóság ezzel szemben, úgy tűnik, sokkal távolabb áll attól, amit a kilépés-pártiak zászlajukra tűztek. David Cameron állítása szerint Törökország a jelenlegi procedúra szerint olyan távont áll a csatlakozástól, hogy a várható belépése az EU-ba 3000-re tehető. Ezt látszik alátámasztani az, hogy a tárgyalássorozaton szereplő 35 fejezet közül mindösszesen csak egyben született eddig megállapodás a brit miniszterelnök szerint. Ennek ellenére a kilépés-pártiak szórólapjain már az is megjelent, hogy az EU megnyitná a kaput az előbb említettek mellett Szíriának és Iraknak is.

Akár a nemzetközi, akár a hazai sajtóból tájékozódva az látszik körvonalazódni, hogy Törökország számára még igen messze van a csatlakozás lehetősége, s a cikk szerzője összefoglalásában maga is kiemeli, hogy először 1963-ban merült fel Törökország esetleges csatlakozása az akkor még Közösséghez, de ez azóta sem történt meg, és a közeljövőben ez aligha várható. A további négy, illetve hat ország említése a kampányban pedig sokkal inkább támasztja alá azt a feltételezést, hogy e harmadik kijelentés inkább a mássággal szembeni félelemre appellál, mintsem a valóság megjelenítésére.

A kampány a maga fonáságaival együtt is hatott és sikeres volt. A British Public, ugyan kis többséggel,

de az Európai Unióból való kilépésre szavazott 2016. június 23-án. Függetlenül attól, hogy még a szavazást megelőző napon is szakértők, politikusok, előzetes közvélemény kutatási adatok is azt látszottak jósolni, hogy Nagy-Britannia az Európai Unió része marad.

A szavazást követően, az adatok birtokában a sokkoló és talán fájó eredmény mellett érdemes azonban megnézni, hogy kik és milyen arányban szavaztak a kilépés, illetve a bennmaradás mellett. Mielőtt azonban erre rátérnék, fontosnak tartom röviden bemutatni az Európai Unió és (ekkor még) benne Nagy-Britannia demográfiai helyzetképét.

Az Európai Unió demográfiai változásairól a Bizottság az úgynevezett *Ageing Report*-ban közölte adatait (European Commission 2016a), és prognosztizálta a változásokat 2013 és 2060 közötti időszakra.

Az Unió demográfiai „profiljáról” általánosságban elmondható, hogy 2013 és 2060 közötti időszakban a népesség mintegy 3%-kal növekedni fog a jelentés szerint, 507 millióról 523 millió főre. Az élettartam az Unión belül szintén emelkedik; míg a férfi lakosság élettartama 77,6 évről 84 évre, addig a nőké 83,1 évről 89,1 évre növekedhet.

Ugyanakkor kevesebb lesz a nevezett időszakon belül az aktívan dolgozó emberek száma. A csökkenés várhatóan mintegy 4,4% lesz, és a mostani 211 millió aktív dolgozóról ez lecsökken 202 millióra. S talán az sem meglepő, hogy az idősebb emberek száma várhatóan gyarapszik 2060-ra, míg a fiatalabaké, stagnál, vagy csökken. A 0-14 éves korosztály létszáma gyakorlatilag, a jelentés szerint, stagnál (2013=15,6%; 2060=15%), a 15-64 éves népcsoportban egy jelentős csökkenésre lehet számítani (66%-ról 56,6%-ra). Viszont a két felső korhatárban, a 65-79 éveseknél, valamint a 80 év és afölöttieknél jelentős növekedést prognosztizált a jelentés (13,3%–16,6%; 5,1%–11,8%).

Tehát az öregedés tendenciája a kontinensen tovább folytatódik, sőt annak erősödése is várható. Mindez az aktív dolgozók és a nyugdíjasok arányában is kifejezetten szembetűnő lesz. Addig, amíg 2013-ban négy aktívra jutott egy nyugdíjas, a riport szerint ez az arány mintegy 50%-kal csökken 2060-ra, és már csak két aktív fog jutni egy nyugdíjasra. Ez nagymértékben befolyásolja a jelenlegi fiatal generáció jövőbeni élethelyzetét és körülményeit, ami megmutatkozik majd az életkorhoz kapcsolható kiadások mértékének növekedésében is (European Commission 2016a).²

² A téma részletesebb és átfogóbb elemzését lásd: European Commission 2016b.

A jelentés, az Európai Unió egésze mellett az egyes országok, így az Egyesült Királyság demográfiai változásait is prognosztizálja a 2013 és 2060 közötti időszakra (European Commission 2016c; lásd még: Office for National Statistics 2015, Rutherford 2012).

Általánosságban elmondható, hogy az Egyesült Királyságban is hasonló demográfiai változások következnek be 2013 és 2060 között, mint a teljes Európai Unióban. A lakosság várhatóan növekedni fog; 64,1 millió főről 80,1 millióra. Az átlag életkor, hasonlóan az Unióéhoz, szintén növekszik. A férfiak átlagéletkora 79 évről 85 évre, míg a nők 83 évről 89 évre emelkedik a jelentés szerint. Életkori bontásokban pedig a következő figyelhető meg 2013 és 2060 közötti időszakban: a 0-14 évesek száma, akárcsak a 15-64 éves aktív korúak száma csökken (17,6%–17,2%; 65,1%–58%). Ugyanakkor az idősebb korosztály, a 65–79 évesek, valamint a 80 és afölöttiek száma jelentősen növekedni fog (12,6%–15,3%; 4,7%–9,5%). Vagyis a prognózis szerint a születendő gyermekek száma, és ezzel együtt az aktív dolgozók száma csökkenni fog, hasonlóan az Unió teljes populációjához, a nyugdíjasok létszáma viszont jelentős mértékben növekszik meg.

Ez a változás a nemzeti kiadásokra is természetesen hatással lesz. Azok a GDP arányos kiadások, melyek reagálnak erre az elöregedő népességi tendenciára mintegy 2,3%-kal növekedni fog 2060-ra, 22,1%-ról 24,4%-ra. Ez azt jelenti, hogy többet kell majd fordítani az egészségügyi kiadásokra (7,8%–9,1%), a tartós (long term care) idősellátásra (1,2%–1,6%), valamint a nyugdíjakra (7,7%–8,4%). Viszont az oktatásra, a jelentés szerint, 2060-ban is várhatóan ugyanannyit fog költeni a brit társadalom (5,1%), a munkanélküliek támogatására pedig kevesebbet (0,3%–0,2%).

A szavazatok ismeretében ma már azt is tudni lehet, hogy a szavazóképes brit lakosság milyen arányban voksolt a bennmaradásra, illetve a közösségből való kilépésre. A brit YouGov internetes felületén megjelent cikkben, *How Britain Voted*, a szerző szemléletesen ábrázolta többek között az életkorok szerinti szavazati megoszlásokat (Moore 2016).

A teljes szavazónépességben belül, összefoglalóan azt lehet megállapítani, hogy a 65 éves és az ennél idősebbek mintegy kétszer annyian szavaztak az Európai Unióból való kilépés mellett, mint a 25 éves és annál fiatalabbak.

Részletesen is ábrázolva az életkor szerinti megoszlásokat, a szerző a következőket állítja: a 18-24

éves korosztály 71%-a szavazott a bennmaradás mellett, míg mindösszesen csak 29% szavazott a kilépésre.³ A 25-49 éves korosztálynak szintén jelentős többsége bennmaradás-párti volt. Ennek a korosztálynak 54%-a támogatta az Unióban való maradást, míg 46% szavazott ez ellen.

Az idősebb korosztályok esetében azonban az arányok már gyökeresen megváltoztak. Az 50 és 64 év közöttieknek már 60%-a szavazott a kilépés mellett, és csak 40% voksolt a bennmaradásért. A 65 év felettieknél pedig ez az arány még inkább eltolódott a kilépés felé; 64%-uk döntött a szakítás mellett és csak 36% szavazott az EU-tagság folytatására.

A szerző közölte az iskolai végzettség és a szavazati arányok között fellelhető párhuzamot is cikkében. Érdekes arra rámutatni, hogy minél alacsonyabb a brit referendumon szavazhatók iskolai végzettsége, annál nagyobb arányban szavaztak a kilépésre. Ugyanakkor, ezzel fordított arányban, minél magasabb a szavazók iskolai végzettsége, annál többen szavaztak a bennmaradás mellett. Míg az alacsonyabb iskolai végzettségekkel rendelkezők (GCSE vagy ennél alacsonyabb) 70%-a a „Leave” mellett szavazott, addig a felsőfokú végzettségekkel (degree) rendelkezők 68%-a a „Remain” mellett döntött (Moore 2016).

Tehát jelentős arányban azok szavaztak a Brexitre, akik nyugdíjasok, illetve, akik alacsony iskolai végzettségekkel rendelkeznek, míg a fiatalok egyértelműen az Európai Unió mellett tették le a voksukat.

A szavazás eredménye felett érzett elkeseredésüket komoly érzelmi kitörések is követték, amit a brit sajtó, így többek között a *Guardian* is nyomon követett. A fiatalok általános véleménye a szavazás eredményéről, hogy bár túlnyomó többségben ők a maradás mellett szavaztak, sok közülük elárulva érzi magát az idősebb generáció által, akik hátat fordítottak Európának, de e döntés káros következményeinek már nem lesznek részesei (Graham-Harrison 2016). A következőkben álljon itt néhány vélemény azokról a fiataloktól, akik vagy még életkorukból kifolyólag nem voltak jogosultak a szavazásra, vagy voksoltak ugyan, de nem az ő döntésük volt a mérvadó:

3 Egy másik felmérés szerint, melyre a *Guardian* hivatkozott a referendum másnapján, a 18-24 év közötti fiatalok 75%-a szavazott a bennmaradás mellett (Cresci 2016). E két, bár némileg eltérő adat, az támasztja alá, hogy a fiatalok jelentős részben a Remain kampányt támogatták.

„Lengyel építész családból származom. Én vagyok az, akit ők kiszavaztak. Rosszul érzem magam, rémült vagyok és szomorú”. Egy 22 éves tanuló, aki Brightonban nőtt fel, svéd, lengyel és ír család leszármazottja.

„Az idősebb generáció döntése, hogy elhagyjuk az EU-t olyan, mint, amikor egy társad kiválaszt egy filmet, majd 20 perc után otthagyt”. Egy fiatal tinédzser hozzászólása a Facebook-on.

„Nem adom át többé a helyemet az idősebbeknek. Szemet szemért”. Egy londoni komikus, aki szerb gyökerekkel rendelkezik.

„Egy barátom azt mondta, ne reagáljunk túl a dolgot, ez végül is nem a világ vége. De ez a vége annak a világnak, amit mi eddig ismertünk”. Egy tanuló hozzászólása.

„Az én generációm számára a jövő meglehetősen sivár. Nekünk azt mondták, nektek talán már nem lesz nyugdíjotok, nem lesz munkalehetőség, sem ház, amit megvásárolhatunk, csak bérelhetjük azt egész életünkben. És most, már európai sem vagyok. Úgy érzük, nekünk azokkal a döntésekkel kell együtt élnünk, amit nem mi hoztunk meg. Olyan emberek döntöttek így, akik már leélték az életüket. 2016-ban mi egyetlen dolgot akarunk – stabilitást – amit most elvesztettünk”. Egy 25 éves fiatal mentor.

„Szégyellem, hogy brit vagyok. Az egyetlen reményem, hogy a fiatalok tömegeinek a bennmaradás melletti szavazatai azt jelenti, hogy lassan elfordulunk a félelem és a megosztás politikájától”. (Graham-Harrison 2016)

„A fiatal generáció most elvesztette a jogot, hogy éljen és dolgozzon 27 másik országban”.

„Köszönet a baby boom generációjának és szüleiknek, azoknak, aki vagy a bennmaradás mellett szavaztak, vagy a népszavazás előtti napokban félretéve saját érzéseiket, gyermekeik és unokáik nevében szavaztak. Nagyra értékeltük a próbálkozásukat”. Tolmácsolta fiatalok érzését, majd fogalmazta meg saját gondolatait egy szabadúszó fiatal újságíró. (Cosslett 2016)

„Nem tudtam szavazni abban, ami valószínűleg a legfontosabb politikai döntés volt, amit a brit emberek hoztak, egy visszafordíthatatlan döntés. [...] A jövőm teljesen megváltozott; nem lesznek meg azok az előnyeim, melyeket a szüleim és az ő generációjuk még

élvezhetett, amilyen például a szabad mozgás az EU országai között”. Egy 17 éves fiatal, aki még nem szavazhatott.

„Mindig is úgy éreztem, felesleges, kényelmetlen, alulreprezentált vagyok. Ez az eredmény megerősítette a félelmemet”. Egy 23 éves londoni fiatal.

„Egész életemben ebben az országban éltem és most először szégyellem, hogy brit vagyok. Dühvel tölt el, hogy az idősebb generáció önző módon szavazott arra a jövőre, amit nekem kell majd megélnem. A fiatalok nem erre szavaztak”. Egy 24 éves londoni fiatal lány brit és ázsiai felmenőkkel.

„20 éves tanuló vagyok Skóciából. Bár eredetileg Londonból származom, az életem egy jelentős részét Franciaországban töltöttem, ahová a szüleim akkor költöztek, amikor én még nagyon fiatal voltam. Magamra sokkal inkább mint európaire gondoltam, sem mint britre, angolra vagy skótra. [...] Sokkolt, hogy a nagyszüleim, akik maguk is menekültek, a kilépés mellett szavaztak, hogy megfékezzék a bevándorlást”. (Cresci 2016)

Ugyanakkor tudósítás mutat rá arra is, hogy sok fiatal el sem ment szavazni, annak ellenére, hogy az eredmény ismeretében, sajnálják, hogy a döntést az idősebb generációra hagyták, azokra, akik sokkal nagyobb számban jelentek meg a szavazóurnáknál.

S valóban a megjelenés azokon a területek alacsonyabb volt, ahol a fiatal populáció magasabb, továbbá a szavazás előtt a 18-24 éves korosztálynak csak a fele volt biztos abban, hogy elmegy szavazni összehasonlítva a 65 év feletiek kétharmados szavazói hajlandóságával (Graham-Harrison 2016).

A téma szakértője, James Sloam, viszont felhívta a figyelmet, hogy az egy veszélyes tendencia lenne, ha a fiatalokat okolnánk az alacsony részvétel miatt, sokkal inkább a politikusokat kellene megkérdézni, hogy miért nem inspirálták jobban őket a voksolásra. A Royal Holloway University politológia szakos hallgatója rámutatott, hogy a fiatalokban frusztrációt váltott ki egyrészt a referendum időpontja, hiszen a hallgatók ebben az időben utaznak vissza az otthonaikba, és próbálnak nyári munkákat vállalni, de ugyanakkor a megváltozott regisztrációs szabályok is zavart keltettek azokban a fiatal egyetemi, illetve főiskolás hallgatókban, aki először szavazhattak (Graham-Harrison 2016).

További magyarázatokat találhatunk a brit fiatalok hozzáállására a referendumhoz, illetve gondolataikra, érzelmeikre a teljes politikai térrel kapcsolatban a YouGov egyik felmérése alapján (YouGov 2016). A felmérést 2016. május 6. és 13. között végezték, 1351 fiatal, 18-30 éves korosztályba tartozó megkérdezett körében. A főbb eredmények a következők voltak:

1. Melyek a legfontosabb problémák, amelyekkel az ország most szembe néz?

Az első hat helyen az egészségügy, a bevándorlás és a menekültügy, a gazdaság, a lakásügy, Európa ügye és az oktatás állt.

Az utolsó két helyen (nem számítva az „ezek közül egyik sem”, illetve a „nem tudom” válaszokat) a nyugdíj és a szállítás ügye állt.

2. Melyek a legfontosabb problémák, amelyekkel Te és a családod most szembe néz?

Az első hat helyen a lakásügy, a gazdaság, az egészségügy, az oktatás, az adóügy, valamint a családi élet és a gyermekgondozás ügye állt.

Az utolsó két helyre a védelem és a terrorizmus problémája került.

A válaszadók véleményéből az látszik, hogy a hangsúlyok eltolódnak, ha az ország áll a fókusz-pontban, illetve ha az adott személy és annak családja. Az individuuum szintjén meg sem jelent az első hat helyen a bevándorlás és a menekültügy problémája, sokkal inkább a személyes élet és az ahhoz kapcsolódó léttér fontossága. A közösség szintjén azonban már előkelő helyen jelent meg a bevándorlás kérdése, de túlnyomó többségben itt is a válaszadók első sorban a személyes biztonságukra fókuszáltak.

3. Melyek a legfontosabb problémák, amelyek befolyásolják a döntéset a szavazáskor?

Első helyen a gazdaság fejlődése és annak erősödése állt (52%), majd szorosan ezt követte az egyéni és a családi pénzügyi helyzet (32%).

A rangsorban középen helyezkedett el a bevándorlás megállítása, vagy annak redukálása (25%), de ugyanakkora arányban szavaztak a válaszadók arra is, hogy biztosítva legyen számukra a jog, hogy élhessenek és dolgozhatnak más EU tagországban.

Utolsó helyre sorolták a válaszadók (nem számítva a „valami más”, „semmi” és a „nem tudom” válaszokat) Nagy-Britannia szuverenitását.

4. Hogyan szavaznál egy esetleges referendum esetében?

2016. májusában a 18-30 éves korosztály 51%-a a bennmaradás mellett, 23%-a pedig a kilépés mellett döntött. Mindösszesen 5% nem tudta eldönteni, hogy elmenne-e szavazni, és 20% nem volt biztos, hogy melyik lehetőség mellett döntene.

5. Mennyire követed figyelemmel az EU referendum kampányt?

A megkérdezettek 51%-a figyelemmel követte a kampányt, ezen belül 12%-uk nagy figyelemmel, míg 39%-uk meglehetősen figyelemmel kísérte a kampányeseményeket.

A válaszadók 39%-a nem követte az eseményeket; a megoszlás körükben: 26%-uk nem igazán foglalkozott a témával, és 13%-uk egyáltalán nem követte nyomon a kampányt.

Ugyanakkor a megkérdezettek 36%-a követte a kampányt és találta azt érdekesítőnek, és csak 28%-a mondta ennek ellenkezőjét. A válaszadók 45%-a már májusban úgy gondolta, hogy a kampány, mintha nem lenne más, mint idős emberek kiabálása egymással, és csak 22%-a mondta ennek ellenkezőjét.

40% gondolta úgy, hogy nem tud eleget a problémáról, de szeretne többet megtudni róla, és csak 29% vallotta ennek ellenkezőjét.

46% nem tudta, hogy a kampányban kinek higgyen, 29% ellenében.

A megkérdezettek 50%-a válaszolta azt, hogy ismeri az Európai Uniót és annak munkáját, és csak 39% nem érezte, hogy ezzel tisztában lenne.

6. Mit gondolsz, igazak, vagy hamisak a következő állítások az Európai Unióról?

- Az EU tagjaként könnyebb számunkra feleltetni a környezetet: 43% igaz; 22% hamis.
- Az EU-ból való kilépés lehetővé tenné-e számunkra, hogy bezárjuk határainkat a bevándorlók előtt: 39% igaz; 35% hamis.
- Több UK állampolgár él az Európai Unióban, mint fordítva: a válaszadók 30-30%-ban tartották ezt az állítást igaznak, illetve hamisnak.
- Az európai Unió több jogot és védelmet biztosít számunkra a munkához: 55% igaz; 15% hamis.

7. Melyik állítás áll közelebb a nézőpontodhoz?

- Az Európai Unió inkább lehetőség, mint fenyegetés számomra: 48%.
- Az Európai Unió inkább fenyegetés, mint lehetőség a számomra: 19%.

8. Milyen mértékben bízol meg az itt felsoroltakban?

- Politikus: 10% igen és 76% nem.
- TV vagy sport sztár: 16% igen és 66% nem.
- Kortárs csoport tagjában: 50% igen és 31% nem.
- Szakszervezeti vezetőben: 31% igen és 45% nem.
- A médiában: 13% igen és 73% nem.
- Tanárban, oktatóban: 72% igen és 13% nem.
- Vallási vezetőben: 22% igen és 60% nem.
- Egy multinacionális vállalat vezetőjében: 16% igen és 65% nem.

A megkérdezett 18 és 30 éves korosztályhoz tartozó 1351 fiatal közül 36%-a vallotta magát angolnak, 31%-a britnek, 7%-a skótnak, 4%-a walesinek, 8%-a európainak, 6% ezek közül egyiknek sem, és végül 9%-uk nem tudta milyen nemzeti-séghez tartozik.

A válaszokból általánosságban az derül ki, hogy a fiatalok individualisták, fókuszálnak elsősorban önmagukra, közvetlenebb környezetükre és a kortárs csoport tagjaira. Bár nem követték annyira szorosan nyomon az eseményeket, mint az idősebb generáció, de egyértelműen az Európai Unióban gondolkodtak már a referendum előtt is, s annak előnyeit pozitívabban értékelték, mint hátrányait. A bevándorlást nem tekintették kifejezetten súlyos jelenkori problémának, mint ahogyan Nagy-Britannia szuverenitásának megőrzését sem tekintették elsődlegesnek.

Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a megkérdezettek jelentős százaléka bizalmát veszítette a kampányban, de ami még talán ennél is fontosabb, a közéleti és egyéb tradicionális szereplőkben egyaránt. Bizalmuk az oktatás képviselőiben, valamint a saját kortárs csoportokban maradt meg.

Az azonban kétségtelen, hogy érdeklődők, foglalkoztatja őket saját helyzetük, jobban tartják európai polgároknak önmagukat, mintsem saját határukön belüli állampolgárnak, és most elkeseredettek, csalódottak, dühösek. Vajon mi történik akkor, ha valaki, vagy valami ezt az aktivitást és érzelmi együttest becsatornázza egy cél irányába? S vajon mi lesz az a cél, amely mozgósítja ezeket a fiatalokat?

Nemrégiben mutatott be egy dokumentumfilmet a Deutsche Welle televízió, *The Return of Old Enemies* címmel, ami a mai feszült helyzetre fókuszált Európában, az Európai Unióban és a vele

szomszédos Oroszországban. A témával kapcsolatban megszólítottak fiatalokat, elsősorban kelet-európai fiatalokat. Nem vonnék le belőle messzemenő következtetéseket, de, mint figyelemfelhívó (az idősebb generáció számára is), mindenképpen fontos előjeleket tartalmazhat.

A filmben több, elsősorban kelet-európai ország fiataljait szólították meg, de ezen országok fiataljainak véleménye a bizonytalan helyzettel kapcsolatban talán nem áll messze a brit fiatalság érzelmvilágától sem.

Fiatalok egy csoportja például Észak-Lengyelországban önkéntesen verődik össze, hogy katonai gyakorlatokat folytassanak hazájuk megvédelme céljából. Amint az egyik megszólított elmondta, jelenleg Lengyelországnak nincs jelentős, nagyméretű hadserege, de ennek meg kell változnia, mert nem tudhatjuk, mi történik a közeljövőben. Mint mondta a „gonosz” mindig leselkedik ránk. Az oroszokat, katonai szerveződésük és erejük miatt komolyan kell venni. Épp e közgondolkodás miatt egyre több fiatal lát jövőt a hadseregben.

Észtország rövid bemutatásakor a film készítői elmondták, hogy Észtország társadalma, mint az EU tagja, egyszerre vallja az európai identitást és a szovjetuniós múltat. Egy fiatal katona nyilatkozta, hogy ők a frontvonal, ha valaki megtámadná a határait. S e gondolat igazolását megtalálhatja abban is, hogy orosz katonák gyakran gyakorlatoznak az észt határ mellett anélkül, hogy erről informálnák a szomszédot.

Észtország ezen területein az orosz etnikum nagyszámú jelen, de a kormány elsősorban az észt nyelvet preferálja. Egy fiatal taxisofőr ezzel kapcsolatban azt nyilatkozta, valójában nincs problémája az észt nyelvvel, csak annyi, hogy nem kívánja használni. „Én orosz vagyok”. Az észt város lakói attól tartanak, hogy az orosz kormány az etnikumot eszközként használja hazájukban. Ahogyan a film készítői rámutattak, itt az Európai Unió és Oroszország közötti ellentét élesedik ki.

Moszkvai helyzetképet is bemutat az összeállítás, koncentrálna a fiatalok gondolatvilágára. Manapság egyre népszerűbbek, mint annak idején a kommunista időkben, a katonai parádék az orosz fővárosban a fiatalok körében. Egy fiatal lány nyilatkozta, hogy ma már egyre többen készülnek és csatlakoznak ezekhez a katonai parádékhoz, sőt egyre gyakrabban a szovjet zászló is előkerül eze-

ken a bemutatón. Úgy látja, hogy a fegyverek fejlesztése egyben mutatja a nagyrányú fejlődést is Oroszországban, ami azt látja, hogy milyen erős Oroszország. Mint mondta, „*mi nem félünk egy újabb háborútól, de ha mégis lenne, akkor azt mi nyerjük meg*”.

Ennek hallatán nem is vált ki nagy csodálkozást az, hogy egyre többen, szakértők is, úgy nyilatkoznak, a hidegháborús lelkület újra visszatért Oroszországba (s talán nemcsak oda, hanem Európába is?).

Úgy tűnik, a foci, s benne az eufóriát okozó sikerek és az elviselhető következményekkel járó vereségek is, közössége(ke)t teremtett. Amit a játék „főzött”, azt *mi* egyszerre birtokoltuk és jóízűen meg is ettük. Ezt követte a közösségi lét öröme és maximum egy fejfájós másnaposság.

A Brexit, az más! Az közösségeket, generációkat osztott meg, s maradt utána a kétségbeesés, a düh, a bizonytalanság és a félelem. Igaza lett Boris Johnson-nak, még ha nem is ebben a kontextusban gondolta: „*You cannot have a cake and eat it too*”. A brit referendumot az Európai Unió közösségétől való elszakadásról, annak eredményét, de legfőképpen annak hatásait, nem lehet rövidtávon, egyszerre birtokolni. Ma egy generáció döntött, s annak következményeit holnap egy másik fogja majd elviselni. S ez már nemcsak egy fejfájós másnaposság lehet, hanem egy keserű, következményekkel teli emlék és jelen.

Felhasznált irodalom

- Cosslett, L. Rh. 2016 If you're young and angry about the EU referendum, you're right to be. *The Guardian*. Elérhető: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/jun/24/young-angry-eu-referendum> [2016. 07. 03]
- Cresci, E. 2016 Meet the 75%: the young people who voted to remain in the EU. *The Guardian*. Elérhető: http://www.theguardian.com/politics/2016/jun/24/meet-the-75-young-people-who-voted-to-remain-in-eu?CMP=Share_AndroidApp_Gmail [2016. 07. 03]
- European Commission 2016a *The 2015 Ageing Report. Projected demographic changes in the European Union*. Elérhető: http://ec.europa.eu/economy_finance/graphs/2015-05-12_ageing_report_en.htm [2016. 06. 29]
- European Commission 2016b *The Ageing Report. Economic and budgetary projections for the 28 EU Member States (2013–2060)*. Elérhető: http://europa.eu/epc/pdf/ageing_report_2015_en.pdf [2016. 06. 29]
- European Commission 2016c *The 2015 Ageing Report. Projected demographic changes in all countries*. Elérhető: http://ec.europa.eu/economy_finance/structural_reforms/ageing/pdf/allcountries_en.pdf [2016. 06. 29]
- Graham-Harrison, E. 2016 Young people on the EU referendum: 'It is the end of one world, of the world as we know it'. *The Guardian*. Elérhető: http://www.theguardian.com/politics/2016/jun/26/young-people-vote-anger?CMP=Share_AndroidApp_Gmail [2016. 07. 03]
- Moore, P. 2016 *How Britain Voted*. Elérhető: <https://yougov.co.uk/news/2016/06/27/how-britain-voted> [2016. 07. 03]
- Office for National Statistics 2015 *Overview of the UK Population*. Elérhető: http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20160105160709/http://www.ons.gov.uk/ons/dcp171776_422383.pdf [2016. 07. 04]
- Rutherford, T. 2012 *Population ageing: statistics*. House of Commons. Elérhető: www.parliament.uk/briefing-papers/sn03228.pdf [2016. 07. 04]
- The Return of Old Enemies* 2016 Deutsche Welle televízió. Első bemutatás: 2016. 06. 18. Elérhető: <http://www.dw.com/en/the-return-of-old-enemies/a-19262360> [2016. 07. 04]
- Travis, A. 2016 The leave campaign made three key promises – are they keeping them? *The Guardian*. Elérhető: http://www.theguardian.com/politics/2016/jun/27/eu-referendum-reality-check-leave-campaign-promises?CMP=Share_iOSApp_Other [2016. 06. 28]
- YouGov 2016 *Hope Not Hate Survey Result*. YouGov. What the world thinks. Elérhető: https://d25d2506sfb94s.cloudfront.net/cumulus_uploads/document/ej63u31ku2/HopeNotHateResults_YoungPeople_160513_website.pdf [2016. 07. 04]

A KÖZÖSSÉGI SZIMBÓLUMOK ÉS RITUÁLÉK SZEREPE A MAGYAR NEMZETI IDENTITÁSBAN

Absztrakt

A nemzeti érzés a szimbólumokon és rituálékon, közösségi élményeken keresztül hat ránk és az újabb generációkra. Ernest Renan francia filozófus szerint a nemzet fogalmában egy érzelmi vonatkozás rejlik. Ahogyan írja, a nemzet „test és lélek egyszerre”. A közösségi szimbólumok és rítusok azok, amelyek a lelki tényezőt hozzáadják a nemzeti közösség fogalmához. A francia forradalom volt az első olyan közösségi eseménysor, amely meg akarta változtatni a történelmet, és egy új történelmi kezdetet akart kijelölni. Tanulmányomban a magyar nemzeti közösségi rituálék és szimbólumok szerepén (korona, Himnusz) mutatom be, hogyan változott az elmúlt kétszáz évben a magyar nemzeti identitás. Célom annak bemutatása, hogy az ősinék vélt magyar szimbólumok közéleti szerepeltetése a mindenkori politikai, társadalmi célokat szolgálta.

Abstract

The national feelings affect us and new generations by symbols and rituals, common events. According to Ernest Renan French philosopher, an emotional reference is involved in the meaning of nation. As he wrote, the nation is simultaneously „body and spirit”. The common symbols and rites added the spiritual aspects to the phenomenon of national community. The French Revolution was the first common line of events, which tended to change the human history, tracing the new historical starting point. In my study I tend to show the changes of Hungarian national identity over the last two centuries, analyzing the roles of common rites and symbols (crown, national anthem). My goal is showing that the functioning of these symbols in public life have provided the political, social aspirations and ambitions.

Bevezetés

A tanulmány célja a közösségi szimbólumok és rítusok identitásképző szerepének vizsgálata a nemzeti közösség megteremtésében. Célom, hogy

a politikai antropológia új irányzatának nézőpontján keresztül bemutassam az újkori polgári nemzet kialakulásának folyamatát, történelmi, társadalmi és kulturális hátterét, valamint a nemzeti önazonosságot kifejező szimbolikus cselekedetek, gesztusok, közösségi események (nemzeti ünnepek, újratemetések stb.) megjelenését a mai magyar politikai mezőben. A nemzeti közösség történelmi emlékezete sokféle formában ölthet testet: kifejeződik kultikus tárgyokban (nemzeti zászló, címer, kokárda stb.), terekben (parlamentek, nemzeti emlékművek stb.), cselekedetekben (ünnepi nagygyűlés, koszorúzás stb.), pozitív és negatív személyekben (nemzeti hősök, illetve árulók), rendszeres időközönként ismétlődő és a történelmi eseményt újra fölelevenítő, a múlt-jelen-jövő folytonosságát biztosító eseményekben, irodalmi és művészeti alkotásokban. Az értelmezés választ keres arra a kérdésre is, hogy az elmúlt kétszáz évben milyen módon tudta a nemzeti közösség a más jellegű (vérségi, vallási, társadalmi stb.) identitásokra ráépülve integrálni ezeknek a kötődéseknek a szimbolikáját.

A nemzet kialakulásával és fogalmával kapcsolatban számos elmélet született. Ezeknek az elméleteknek egy része a nemzeti közösség mesterségesen létrehozott voltát hangsúlyozza, szemben az öröktől fogva létező nemzet ideájával. A társadalomtudósok a nemzeti közösség kialakulását viszonylag új jelenségnek tekintik az emberiség történetében. Ernest Renan elmélete szerint a modern nemzet egy szolidaritási közösség, amelynek alapja az egyének szabad vállalása, nem pedig valamilyen ősi leszámazás.¹ A modern nemzeti közösségek megszervezésében szerepet játszottak és a mai napig szerepet játszanak a közös szimbólumok és rituálék, amelyek kifejezik a közösség tagjainak összetartozását, és elválasztják őket más csoportoktól. Vizsgálatom középpontjában elsősorban a magyar nemzettudat számára releváns terekhez és szimbólumokhoz kapcsolódó közösségi rítusok kialakulásának, történelmi hátterének és politikai jelentésének elemzése áll. Bemutatom, hogy a nemzeti szimbólumok és ünnepi rituálék milyen szerepet játszanak a közösség tagjait összefűző érzelmi és politikai kötelékek kialakítá-

¹ Bayer József: *A politikai gondolkodás története*. Bp., 2003., Osiris Kiadó. 253. o.

sában, a nemzeti identitás létrejöttében, és hogyan használja föl a politika saját legitimitációjára ezeket a szimbólumokat és rítusokat.

A nemzeti szimbólumok és rituálék történeti és politikai rétegeinek vizsgálata a politika fogalma és a politológia 1970-es évektől elterjedt új típusú, szimbolikus értelmezésén alapul. Az Egyesült Államokból kiinduló szimbolikus, diszkurzív és nyelvi szempontú politika-értelmezés a politikai antropológia és a politikatudomány kölcsönhatásának eredményeként alakult ki. A tanulmány bevezető részében ismertetem a politikai antropológia létrejöttét, történeti és filozófiai alapjait, valamint a diszkurzív és szimbolikus politika-értelmezés kialakulását és a politológiai elméletre és módszertanra gyakorolt hatását.

A szimbolikus politika antropológiája

A szimbólumok és rítusok az élet minden területén megjelennek. A hatalom, az uralom, a befolyás, az alávetettség, a csoportidentitás a szimbólumokon és rituálékon keresztül is jelentkezhettek. Bizonyos jelzések, hangok (pl. rendőrautó szirénája) tekintélyt sugároznak számunkra. Sok foglalkozás az egyenruha (pl. reverenda, rendőr- és katonainformis, orvosi köpeny stb.) használata révén a foglalkozási körhöz tartozók csoportidentitását fejezi ki. Az uralkodók megkoronázása, a köztársasági elnökök beiktatása meghatározott szertartásrendet követ, amely a tradíció erejét és az állam, illetve a hatalmon lévők felsőbbbbségét közvetíti a polgárok számára. Egy párt vagy mozgalom tagjai az összehozásukat különböző jelképek vagy akár egyenruhák használatával demonstrálhatják.

Évszázadokon keresztül a társadalmi rendszer a szimbólumok révén igyekezett éles határt húzni a különböző társadalmi csoportok között. Luxusellenes törvények szabályozták a ruházkodást, hogy megakadályozzák a fényűzés lábra kapását a társadalom alsó csoportjai között. Az épületek is szimbolizálják a társadalmi élet bizonyos jelenségeit. A Versailles-i kastély és a Fehér Ház nemcsak abban hasonlítanak, hogy egykor a francia királyt és ma az amerikai elnököt is hasonlóan bonyolult szertartásrend veszi körül, hanem abban is, hogy mindkét épület egyben egy nemzet, sőt egy világméretű politikai akarat szimbóluma is, bizonyos értelemben mindkettőt a „világ közepének” tervezték. A francia

abszolútizmus és az amerikai elnöki rendszer hatalmát és tekintélyét is szimbólumok, szertartások közvetítik. A különbség csupán az, hogy a tradicionális monarchiákban az állam feje nem jelenik meg a széles értelemben vett társadalmi nyilvánosság előtt, míg napjainkban a tömegmédiá révén a hatalom birtokosainak élete nem egy zárt térben, hanem a teljes nyilvánosság előtt zajlik.

Ahogy a neves francia társadalomtudós, Marc Abélès írja *Az állam antropológiája* című művében, *az állam vezetőinek képe „a televízió segítségével behatol a családokba, magára ölti a családiasság álarcát, s amennyire lehet, igyekszik az érzelmek és az evidencia nyelvén szólni. Mi pedig (...) végül telítődünk a vezetők mindenütt jelenlevő látványával.”*²

A felsorolt példák arra utalnak, hogy a szimbólumoknak valamennyi közösségben fontos szerep jut a közösség tagjainak megszervezésében. A politikatudomány vizsgálódásának körébe napjainkban nemcsak a napi, illetve a közpolitika, hanem a szimbolikus politika is beletartozik. A politikum mindig szimbólumokban és rítusokban jut kifejeződésre. A politika fogalmainak (hatalom, uralom, tekintély, befolyás, parancsolás, engedelmesség, állam, szuverenitás) meg kell jeleníteniük magukat, hogy kiválthassák a polgárok viszonyulását. A szimbolikus politika jelentőségének megértése sokat köszönhet a politika antropológiai megközelítésének.

A politikai antropológia kialakulása és filozófiai-történeti háttere

A viszonylag fiatalnak számító politikai antropológia első korszaka, amely a 19. század végétől az 1970-es évekig tartott, a gyarmati népek és az amerikai őslakosok politikai szerveződésének kutatásával foglalkozott. Az új társadalomtudomány szemléletmódjára hatást gyakorolt a korszakban született két tudományos elmélet, a darwini evolúció tézise és a marxi osztálytársadalom-elmélet.

A 19. század második felében a társadalomtudományok átvették és az emberi közösségek fejlődésére alkalmazták az evolúció tanát. A társadalmi fejlődés evolucionista elmélete az emberiség történelmét lineáris folyamatként értelmezi, amely során az egyes társadalmak az ősközösségből kiemelkedve

2 Marc Abélès: *Az állam antropológiája*. Bp., 2000. 76. o.

és a társadalmi, gazdasági fejlődés különböző fokain áthaladva egy magasabb cél felé törekuszenek. Az egyes elméletek különböztek abban a tekintetben, hogy mit tekintettek a fejlődés mozgatóerejének, és hogyan viszonyultak a kialakuló polgári társadalomhoz. A kor liberális gondolkodói a nyugat-európai és az észak-amerikai polgári társadalmakat tekintették az emberi fejlődés csúcs- és végpontjának. Herbert Spencer angol szociológus a darwini evolúciót, a fajok természetes kiválasztódásának elvét a „*laissez faire*” gazdasági elméletével ötvözte.³

A spencerianus liberálisok ellenezték, hogy az állam vagy bármely autoritás beavatkozzon az általuk organikusnak és spontánnak vélt gazdasági és társadalmi folyamatokba.⁴

Spencer a történelem mozgatójának a darwini evolúciótanból kölcsönvett „*természetes kiválasztódás*” és a „*létért folytatott harc*” fogalmát tekintette. Spencer elmélete azon a darwini tézisen alapult, miszerint „*minden lénynek, amely, ha csak csekély mértékben is, de előnyére változik, az élet bonyolult és nemritkán változó körülményei között több eshetősége lesz a fennmaradásra s ekkép arra, hogy természetes úton kiválasztódjék.*”⁵ Az emberiség fokozatos tökéletesedését és a legjobbak túlélését hangsúlyozó spencerianus szociáldarwinista teória igazolta a korai kapitalizmus gazdasági és egyéb egyenlőtlenségeit.⁶

A kor legnagyobb hatású szocialista gondolkodója, Karl Marx a darwini evolúciótant az osztályharc-elmélet természettudományos igazolásaként értékelte. A marxista teoretikusok a gazdasági tényezők tökéletesedését, a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődése által meghatározott termelési módot tekintették a történelem hajtóerejének, amely mindig új társadalmi osztályokat és osztálytársadalmakat hoz létre. A gazdasági tényezőket tekintették a kultúra, a jog és a politika alapjának.⁷ Marx, a „tudományos szocializmus” teoretikusa az osztályok kialakulását a termelőeszközök feletti birtoklás egyenlőtlenségéből vezette le.

Marx a társadalmi osztályok antagonisztikus viszonyából fakadó gazdasági és ideológiai-politikai küzdelem jelölésére alkalmazta az osztályharc fogalmát. Marx és tanítványai a kapitalizmust pusztulásra ítélt rendszernek vélték, mert úgy gondolták, hogy a polgári társadalom egyenlőtlen tulajdonviszonyai következtében az osztályharc végletesen kiéleződik a termelőeszközök korszakos tulajdonosa és a tulajdon nélküliek tömege között.⁸ Valójában a polgári társadalom nemcsak életképes maradt, de a korai kapitalizmus elnyomása után a munkásságot is sikeresen integrálta, legalábbis a nyugati világban. Marx másik be nem teljesült jóváindulása szerint a kapitalista társadalmat a szocializmus, majd a lineárisan fölfogott történelem végpontja, a kommunizmus, az „osztály nélküli társadalom” váltja föl.⁹

Marx nem becsülte le a kapitalizmus jelentőségét, hiszen a polgári társadalom szabadította föl az egyént a korábbi feudális kötöttségek alól, és teremtette meg az iparosítás révén a munkásság forradalmának gazdasági, társadalmi alapjait. A kapitalista gazdasági, társadalmi viszonyok megléte kardinális jelentőséggel bírt a marxisták számára, mert a marxi elmélet szerint csak a termelőeszközök magasrendű fokán és a polgári szabadságjogok biztosítása alapján valósítható meg a szocializmusba való átmenet.¹⁰ (A történelem ezt a tételt is megcáfolta, hiszen a proletárforradalmak nem a kapitalizmus centrumában és a polgári társadalmakban, hanem a félperiféria és a periféria egyes országaiban robbantak ki.)

A marxi formációelmélet következtében az Európán és Amerikán kívüli civilizációk a nyugati fejlődéstől eltérő gazdasági és társadalmi rendszereik miatt nem csak a liberális, hanem a szocialista gondolkodók számára is „fejletlenebb” formációkat képviseltek. Individualista liberálisok és kollektivisták, osztályharcos szocialisták egyaránt az elkerülhetetlen, nyugati módon értelmezett haladást hangsúlyozták, ha e haladás menetét és végcélját különbözőképpen is határozták meg, és a polgári társadalom ellenpólusát a korabeli nyugat-európai viszonyoktól idegen törzsi-vérségi társadalmakban találták meg.

3 Bayer, 2003. 188. o.

4 Bayer, 2003. 377. o.

5 Charles Darwin: *A fajok eredete*. Bp., 1973., Magyar Helikon. 28. o.

6 Bayer, 2003. 377. o.

7 Bayer, 2003. 233. o.

8 Bayer, 2003. 236. o.

9 Bayer, 2003. 236. o.

10 Bayer, 2003. 234. o.

Erre az időszakra, a 19. század második felére esett a gyarmatosítás csúcspontja. A világ nagy része a 19. század közepétől a II. világháborút követő dekolonizációs hullámig európai államok fennhatósága alatt állt. A gyarmatosítók és a nyugati társadalomtudósok szembesültek az ázsiai, afrikai, csendes-óceáni és ausztrál népek kultúrájával, sajátos társadalmi, gazdasági, jogi és politikai struktúrájával. Az európai és észak-amerikai gazdasági, társadalmi és politikai fejlődéstől eltérő berendezkedésű kultúrákkal való találkozás termékenyen hatott a társadalomtudományokra és hozzájárult egy új tudományág, a kulturális antropológia kialakulásához.

A politikai antropológia első korszaka a 19. század végétől az 1970-es évekig tartott. Ennek az időszaknak a kutatási iránya a darwini evolúció, az etnocentrizmus és az államközpontúság szellemében értékelte az Európán és Amerikán kívüli társadalmak, valamint az amerikai őslakosok politikai szerveződését. Az új tudományág az első korszakban az intézményeket állította vizsgálatának középpontjába.¹¹

Az antropológusok a politikai és közjogi intézményrendszer, az állam, a jogrend, a gazdasági rendszer kialakulásának, a kormányzók és a kormányzottak viszonyának és elkülönülésének, a hatalom, az uralom, a befolyás, a legitimitás, a parancsolás és az engedelmeskedés megjelenési formáinak kutatásával foglalkoztak a gyarmati és az indián népcsoportok körében.

Sir Henry James Sumner Maine-t és Lewis Henry Morgant tekinthetjük az antropológia megalapítóinak. Maine *Ancient Law* (Az ősi jog) című 1861-es művében lerakta az összehasonlító jog alapjait.¹² Maine az emberi közösségek jogi fejlődését vizsgálta, és összehasonlította az egyes civilizációk jogrendszerét. A szerző, aki kutatásához az emberiség történetére vonatkozó joganyag széles skáláját használta föl forrásként az Ótestamentumtól a korabeli gyarmati népek szokásrendszeréig, a primitív jog kialakulását a patriarchális hatalomból eredeztette.¹³ Maine elmélete szerint az ősi társadalmak alapegysége a család volt, ezért szükség volt a társa-

dalom irányításához a patriarchális hatalomra.¹⁴ A modern társadalom alapja azonban az individuum, amelynek életét a személyi autoritástól elkülönülő, hagyománnyá emelt jogrend szabályozza. A polgári társadalomban a perszonális kötelek jelentősége csökken, az egyének jogi kötelek révén kötődnek a társadalomtól elkülönült személytelen főhatalomhoz.¹⁵

Maine elméletét Morgan kutatásai egészítették ki. Morgan *Ancient Society* (Az ősi társadalom) című, 1877-ben megjelent munkájában Montesquieu történelemszemlélete alapján az emberiség három korszakát különböztette meg: a vadság, a barbárság és a civilizáció állapotát, ez utóbbi korszakot a saját kora polgári társadalmával azonosítva.¹⁶ Morgan, aki az indiánok között végzett kutatásokat, az emberi történelemben kétféle kormányzási rendszert különített el: a társadalmi szerveződés a vérségi, családi, törzsi köteleken, míg az általa magasabb rendűnek tekintett politikai szerveződés a területi elven és a magántulajdonon alapul.¹⁷ Az utóbbi szerveződési formát tekintette az államnak.

Marx és Engels a morgani evolucionizmust a társadalmi fejlődés materialista értelmezésének első kísérleteként, a marxizmus antropológiai alátámasztásaként értékelték, hiszen Morgan elmélete a tulajdonviszonyokból vezette le a politikai közösség, az állam létrejöttét.¹⁸ Morgan nyomán Marx és Engels a magántulajdon és az állam kialakulását megelőző társadalmi rendszerre alkalmazták a „primitív kommunizmus” fogalmát, a jelző révén megkülönböztetve az ősi társadalmat a saját elméleti rendszerükben szereplő jövőbeli társadalomtól.¹⁹ Morgan evolucionista elmélete alapján a korai antropológusok a fejlettség fogalmát a területi elven szerveződő államhoz és a polgárosodáshoz kötötték.

Ennek megfelelően a korai társadalomtudósok hajlamosak voltak az „állam előtti”, vérségi alapon szervezett törzsi társadalmakat – a kor fogalmi szerint – „fejletlenebb” társadalmi formációknak tekinteni. A 19. század végén és a 20. század elején a nyugat-európai és észak-amerikai kutatók a gyar-

11 Abélès, 2000. 7. o.

12 Abélès, 2000. 6. o.

13 Abélès, 2000. 10. o.

14 Abélès, 2000. 10. o.

15 Abélès, 2000. 14. o.

16 Abélès, 2000. 6. o.

17 Abélès, 2000. 7. o.

18 Abélès, 2000. 21. o.

19 Abélès, 2000. 20. o.

mati és indián népek „állam előtti” intézmény- és hagyományrendszerét, törzsi-vérségi struktúráját vizsgálták.²⁰ A nyugat-európai és észak-amerikai társadalomtudósok az evolucionista elmélet alapján úgy gondolták, hogy a polgári társadalom és az ipari civilizáció jelenti az emberi haladás csúcspontját, és minden emberi közösségnek ebbe az irányba kell fejlődnie, levetkőzve a „primitív” vagy „ázsiai” sé mákat.

A korai antropológusok a nyugat-európaiktól és észak-amerikaiaktól eltérő berendezkedésű közösségeket az egyoldalúan az európai fejlődéssel azonosított, de az emberiségre egyetemesen kiterjesztett érvényű társadalmi, gazdasági és politikai evolúció korábbi szakaszaival (pl. primitív társadalom, feudalizmus) azonosították. Az ázsiai, afrikai, ausztrál, csendes-óceáni és amerikai indián civilizációkon a nyugati fejlődés politikai, jogi és társadalmi vívmányait, a felvilágosodás liberális tradícióit (hatalmi ágak szétválasztása, állam és egyház elkülönülése, népszuverenitás elve, individuális vallási élet, természetjogi érvelésen alapuló jogrendszer stb.), a nyugat-európai állam- és nemzetfejlődést, a nemzetállam kialakulását, valamint a magántulajdon szentségét és sérthetetlenségét kérték számon.

Az amerikai antropológia nem a távoli népek, hanem az amerikai őslakosok kultúráját, társadalmi, politikai és gazdasági szerveződését vizsgálta.

Az amerikai kormányzat szándéka, a kor etnocentrikus gondolkodásának megfelelően, az indiánoknak az amerikai társadalomba való beillesztése volt, és az antropológiai kutatásokat e cél szolgálatában támogatta. Nem véletlen, hogy először az Egyesült Államokban és a gyarmatosító Nagy-Britanniában kapott ösztönzést az antropológia önálló társadalomtudománnyá alakulása.

Új utak a politikai antropológiában és a politikatudományban

A politikai antropológia első korszakát a „nagy kettéosztás” jellemezte: az állami léttel rendelkező és az állami lét előtti vagy azon kívüli társadalmak megkülönböztetése.²¹ Az emberi közösségek szétválasztása egyben a politikai filozófia és az antropológia szétválását is eredményezte. Az antropológusok kutatásának középpontjában az „állam előtti” közösségek állnak, míg a politikai filozófia az államot, az állam és a társadalom, az állam és az egyén viszonyát vizsgálta. Ugyanakkor az első időszakban rögzült morgani evolucionizmus, a politikai közösség kialakulási feltételeinek az ősi társadalmi állapotból való levezetése akadályozta az archaikus közösségek elfogulatlan vizsgálatát.

Maine és Morgan fejlődés-elméletét a 20. században bírálatok érték a politikai antropológia új irányzatát képviselő társadalomtudósok részéről. A lengyel születésű Bronislaw Malinowski a Trobriand-szigeteken végzett terepkutatásokra támaszkodva cáfolta azokat a tételeket, hogy az archaikus közösségek nem ismerik a magántulajdont és politikai, társadalmi, gazdasági életüket öntudatlan szabályozás irányítja, amelynek csupán a csoportidentitás vagy a megszokás hatására vetik alá magukat.²² A vizsgált szigeteken csererendszert és egyfajta kölcsönös kötelezettségi rendszert figyelt meg, amelyet az egyének önként, szabad akaratukból fogadnak el. Malinowski fölhívta a figyelmet, hogy a Csendes-óceáni szigeteken is létezik gazdaság, ennek azonban más a szerepe, mint a polgári társadalomban.²³ Kutatása szerint a szabályozott csere nem a haszonszerzésre, hanem a kapcsolattartásra irányult.

Malinowski elmélete megkérdőjelezte a Maine és Morgan által képviselt fejlődés-elméletet, mert bizonyította, hogy a törzsi társadalmak is rendelkeznek olyan jogi és normarendszerrel, amelynek révén szabályok közé szorítják politikai életüket és gazdaságukat.²⁴

Malinowski következtetése ellentmondott annak, hogy az archaikus társadalmak rendszerét valamiféle „primitív kommunizmussal” azonosítsák, amely nem ismeri a tulajdont, a cserét, a politikai állapotot és a pozitív jogot.²⁵ A lengyel származású antropológus szakított a felvilágosodás óta létező „jó vadember” tézisével, valamint a romlatlan, tulajdon nélküli vadember és a civilizáció által megromlott tulajdonos polgár ellentétével: kimutatta, hogy „a vadak polgárok – ha nem is „civilizáltak” – s

Malinowski következtetése ellentmondott annak, hogy az archaikus társadalmak rendszerét valamiféle „primitív kommunizmussal” azonosítsák, amely nem ismeri a tulajdont, a cserét, a politikai állapotot és a pozitív jogot.²⁵ A lengyel származású antropológus szakított a felvilágosodás óta létező „jó vadember” tézisével, valamint a romlatlan, tulajdon nélküli vadember és a civilizáció által megromlott tulajdonos polgár ellentétével: kimutatta, hogy „a vadak polgárok – ha nem is „civilizáltak” – s

20 Abélès, 2000. 18. o.

21 Abélès, 2000. 18. o.

22 Abélès, 2000. 26. o.

23 Abélès, 2000. 26. o.

24 Abélès, 2000. 27. o.

25 Abélès, 2000. 27. o.

saját törvénykezésükhöz ugyanúgy viszonyulnak, mint bármelyik modern állampolgár.²⁶

Malinowski elmélete nyomán bontakozott ki a társadalomtudományokon belül a funkcionalista irányzat. A funkcionalista elmélet szerint a közösségekben létező intézmények, rítusok és normák feladata bizonyos nyílt és rejtett közösségi funkciók fenntartása, amelyek révén a közösség tagjai megőrzik identitásukat és egységüket. Ha ezeket a funkciókat ellátó intézmények, hagyományok, rituálék és normák sérülnek vagy érvényüket veszítik, a közösségen belül értékválság, *anómia* következhet be.²⁷ Ezzel párhuzamosan egyre nagyobb lendületet kapott az antropológiában a terepkutatás. Míg Maine és Morgan még spekulatív úton, a jogtörténeti, eszmetörténeti és filozófiai alapokra támaszkodva fogalmazták meg következtetéseiket az ősi társadalmi rendről, addig a 20. század új antropológus nemzedékei a helyszíni vizsgálatokat részesítették előnyben.

Robert H. Lowie amerikai antropológus *Primitive Society* (A primitív társadalom) című 1920-ban kiadott művében bírálta az államnélküliség morgani tételét, és hangsúlyozta, hogy minden társadalom rendelkezik közös politikai jellegzetességekkel.²⁸ Lowie kimutatta, hogy egyes archaikus népcsoportoknál nemcsak a tulajdon jelenik meg, hanem a területi elvhez kapcsolódó törvénykezés is.²⁹ Végül soron tehát az archaikus társadalmi környezet magában hordozza az állami fejlődés kezdeteit. Lowie – és Lowie nyomán Abélès – a minden társadalomban kialakuló, vérségi kapcsolatot meghaladó társulások (pl. titkos társaságok) együttélését és kooperációját nevezte a „*csírázó államnak*”.³⁰

A 20. század közepén jelentős hatást gyakorolt a kulturális és a politikai antropológiára a strukturalizmus irányzata, amely a társadalmi struktúrák (rokonsági, nyelvi, gazdasági, vallási stb. struktúrák) vizsgálatát állította a kutatások középpontjába. A strukturalista társadalomtudósok fontos szerepet tulajdonítanak a társadalomban mélyen fekvő jelenségeknek és emberi viszonyoknak, ame-

lyek meghatározzák az adott közösségben élő egyének életét.³¹

A francia Claude Lévi-Strauss életművének köszönhetően terjedt el a társadalomtudományokban a strukturalista irányzat. Lévi-Strauss a dél-amerikai indián népcsoportok körében vizsgálta az egyének a társadalmi struktúrákba való beágyazottságát, és kutatásai alapján arra a következtetésre jutott, hogy az egyén viselkedését, kapcsolatait nagymértékben meghatározza a társadalmi rendszerben betöltött pozíció.³² A társadalomkutatók az egyének struktúrák általi meghatározottságát kiterjesztették a modern polgári társadalomra is, cáfolva az individuum teljes szabadságáról és a modern társadalom teljesen szabad lehetőségeiről szóló individualista tételt.³³

A politikai antropológia az 1950-es, 1960-as években fejlesztette ki módszertanát és saját szaknyelvi rendszerét. A tudományág másodvirágzásának kezdete egybeesett a dekolonizáció folyamatával, a gyarmatbirodalmak fölbomlásával és a harmadik világban új nemzetállamok kialakulásával. A világpolitikai fejlemények következtében a korábbi egyoldalú Európa-centrikus világnépféltérkép tarthatatlanná vált. A harmadik világ kibontakozó történetírása kritikával illette a nyugati társadalomtudományokat, amiért azok nyugati paradigmák szerint értelmezték az Európán és Észak-Amerikán kívüli társadalmakban zajló folyamatokat. A politikai antropológia elméleti hátterének és módszertanának megújítását befolyásolták más társadalomtudományokban (pl. történettudomány, politikatudomány, irodalomelmélet stb.) bekövetkező tudományos fordulatok.

Az 1970-es években vette kezdetét a politikai antropológia második korszaka, amelyet a korábbi időszak politikai intézményközpontú elemzésével szemben a nem institucionalista szempontú vizsgálat jellemez.

Marc Abélès fölhívta a figyelmet arra, hogy a korábbi antropológiai gondolkodás – amely a nyugati politikai filozófia és történelemszemlélet hagyományaihoz kötődött – a nem nyugati társadalmakat az államközpontúság felől vizsgálta, ezzel

26 Abélès, 2000. 26. o.

27 Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Bp., 2003., Osiris Kiadó. 75. o.

28 Abélès, 2000. 29. o.

29 Abélès, 2000. 30. o.

30 Abélès, 2000. 30. o.

31 Andorka, 2003. 77. o.

32 Andorka, 2003. 77. o.

33 Andorka, 2003. 77. o.

pedig fetiszálta az állam fogalmát, noha az állam csupán az egyik a politikai világ terei közül.³⁴ Az új típusú antropológia végleg szakított a Maine és Morgan óta létező elmélettel, amelyik különválasztotta a hagyományos, vérségi, törzsi-családi alapú politikai kötelekeket a területi elvű, vagyis állami kötelekektől.

A nem institucionalista politikai antropológia centrális fogalma az „egymásba ágyazottság”, vagyis az az elv, hogy a politikai terek nem önmagukban léteznek, hanem nagyobb közösségek részeit alkotják, sőt, egymásnak is részei. A politikai folyamatok minden társadalomban a társadalmi és kulturális térbe vannak ágyazva. Abélès nem ért egyet azzal, hogy az etnológusok csak az „államnélküli” társadalmak életét kutassák. A francia kutató a nyugati társadalmak politikai folyamatainak tanulmányozására is alkalmasnak tartja a politikai terek egymásba ágyazottságának elméletét: „*társadalmaink politikai működését csak úgy tudjuk leírni az állam fetiszizálásának veszélye nélkül, ha felhasználjuk az egymásba ágyazottság fogalmát*”.³⁵ A kutatók ennek az elméletnek az alapján vizsgálták a különböző társadalmakban a közösségi cselekvés és a hatalomhoz való viszonyulás olyan formáit, mint a társadalmi erőszak, ellenállás és alkalmazkodás.

A nem institucionalista típusú antropológiai megközelítés megértéséhez nélkülözhetetlen a politika tárgyának körülhatárolására irányuló politológiai értelmezések fejlődésének bemutatása. A politikatudomány is jelentős fejlődésen ment keresztül a 20. század második felében. A politikatudomány 20. századi intézményesülésének előfeltétele a polgári társadalom és a demokratikus nyilvánosság kialakulása, a demokratikus intézmények és kormányzati mechanizmusok megteremtése volt.³⁶ A modern politikatudomány fokozatosan kivált a társadalomtudományok köréből, és megalkotta saját elméleti alapjait, módszertanát és nyelvezetét, de egyúttal merített a többi társadalomtudomány (szociológia, közgazdaságtan, kulturális antropológia stb.) vizsgálati módszereiből és fogalomkészletéből is.³⁷ A jóléti állam kialakulása, az állami feladatok kibővülése, a totalitárius rendszerek bírálata

lendületet adott az európai politikatudomány kifejlődésének.³⁸

A politológusok számára a legnagyobb problémát a politikatudomány tárgyának meghatározása jelentette. A kora újkor óta létező európai állam- és jogbölcselet a politika jelenségeinek vizsgálatát az állam és a jog területére szűkítette, míg a modern amerikai politikatudományban, amelynek fogalomkészlete és empirikus társadalomkutatói módszertana a II. világháború után beépült az európai politikatudományba, az állam helyett a kormányzat (*government*), majd politikai rendszer (*political system*) fogalma kapott centrális szerepet.³⁹ Az amerikai politikatudomány megtermékenyítette az európai politológiát. Az Egyesült Államokban fejlődött ki a modern politikatudomány módszertana és az államközpontú hagyományokkal szakító szemléletmódja, amely a társadalmi rendszerben zajló konfliktusos folyamatok vizsgálatát is célul tűzte ki.⁴⁰

Napjainkban a politika fogalma – az amerikai, illetve angolszász hagyományoknak megfelelően – az állami intézményeken kívül (*polity*) magába foglalja a politika konfliktusos mezőjét, az érdekérvényesítésért folytatott harcot (*politics*), a közösség céljainak megvalósítására irányuló közpolitikát (*policy*), valamint a politikai kultúrát.⁴¹ A politikatudomány talapzatát a több évezredes múltra visszatekintő politikai filozófia jelentette, hiszen a hatalom, az uralom, a befolyás, a legitimitás, a szuverenitás, a parancsolás és az engedelmesség az ókor óta a politikai gondolkodás centrális fogalmai.⁴²

A politikai jelenségek világának komplexitása következtében lehetetlen pontosan meghatározni a politika tárgyát. A politikai gondolkodók mindig is annak alapján definiálták a politikát, hogy a politika melyik vonására helyezték a hangsúlyt. A 20. században széles körben elterjedt a politika egyik konfliktusközpontú meghatározása, amelyet Harold Laswell amerikai politológus fogalmazott meg. Laswell elmélete szerint a politika (*policy*) funkciója a társadalom által megtermelt javak és szolgáltatások elosztása a társadalom tagjai között, az intézmé-

34 Abélès, 2000. 56. o.

35 Abélès, 2000. 74. o.

36 Bayer József: *A politikatudomány alapjai*. Bp., 1999., Napvilág Kiadó. 31. o.

37 Bayer, 1999. 31- 32. o.

38 Bayer, 1999. 36. o.

39 Bayer, 1999. 31. o.

40 Bayer, 1999. 34. o.

41 Bayer, 1999. 23. o.

42 Bayer, 1999. 60.

nyes rend (*polity*) keretén belüli politikai versengés (*politics*) pedig annak eldöntésére irányul, hogy ki mit mikor és hogyan (*who, what, when, how?*) kap az elosztandó javakból és szolgáltatásokból.⁴³

Ez a meghatározás, amely a politika jellemző vonásának a javakért zajló konfliktust tekinti, elosztási kérdésekre egyszerűsíti le a politikai folyamatokat. Ez a meghatározás nem fejezi ki, hogy a politikában értékek, eszmék (is) ütköznek, amelyek nem írhatók le csupán a társadalmi javak és szolgáltatások elosztásáért zajló küzdelemmel.⁴⁴

A nemzeti vagy vallási identitás például aligha értelmezhető csupán az elosztás-központú kontextusban, márpedig kétségtelen, hogy a nemzeti, etnikai, vallási értékek és a velük kapcsolatos konfliktusok is a politikai világ részei. Az ideológiák és világnézetek mozgósító, identitásképző és érték-közvetítő szerepe – amelynek társadalmi és politikai hatása tagadhatatlan – szintén értelmezhetetlen az elosztás-központú politikadefiníció összefüggésében.

Más politikaértelmezések a konfliktus helyett az integrációt emelik ki a politika lényeges elemeként. Az 1950-es évektől az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában elterjedt funkcionális rendszerelmélet a politikát a társadalom életét, működését érintő döntések meghozatalával azonosítja.⁴⁵ A rendszerelmélet álláspontja szerint a politikai cselekvés a társadalom egésze vagy egyes csoportjai számára jelentős döntések meghozatala és megvalósítása az intézményrendszeren keresztül.⁴⁶ Az értelmezésben tetten érhető az állam-, illetve a kormányzat-centrikus szemlélettel való szakítás és a közpolitikai funkciók ellátásának előtérbe állítása a hatalom megszerzésére irányuló politikai konfliktussal szemben.

A 20. század második felében a társadalomtudományok, elsősorban a szociológia, a kommunikációelmélet, a pszichológia és az új típusú, nem institucionalista kulturális antropológia eredményei termékenyítően hatottak a politikáról alkotott elképzelésekre. A politikai valóság meghatározása az institucionalista, konfliktus-központú vagy köz-

politikai értelmezéseken túl mindinkább fölölelte a politika világának szimbolikus és nyelvi jelenségeit.

Az Egyesült Államokból elterjedt új politikaelméleti irányzat „bölcsojót” olyan amerikai és európai társadalomtudósok keze „ringatta”, mint Harold Laswell, Herbert Marcuse, Jürgen Habermas, Reinhard Koselleck, Niklas Luhmann, Michael Foucault és Pierre Bourdieu, de Marc Abélès is ebbe a körbe sorolhatjuk.⁴⁷

A rítus és a szimbólum

Abélès mellett érvel, hogy a politikai cselekvés a modern polgári társadalmakban mindig szimbólumokban is megjeleníti, láthatóvá teszi magát. A politikai hatalmat jelek közvetítik az állampolgárok felé. A politikum külsőségeiben, szertartásokban, szimbólumokban nyilvánul meg,⁴⁸ Heinrich Popitz ezt a hatalomértelmezést szimbolikus hatalomnak nevezi.⁴⁹ Míg a tradicionális monarchiákban az uralkodók elzárkóznak az alávettettek tömegétől, addig a népképviselően alapuló demokráciákban a hatalom birtokosai megjelenítik önmagukat.

A tömegmédiá betekintést enged az állampolgárok számára a hatalom berkeibe. Elegendő, ha csak a mai magyar belpolitikára gondolunk: a népszerű politikus úgy jelenik meg a képernyőn, úgy kommunikál az emberekkel, mintha közeli ismerősünk vagy barátunk lenne, mi pedig – Abélès szavaival – „mindennap elárasztva a média által közölt képekkel, végül telítődünk a vezetők mindenütt jelenlévő látványával”.⁵⁰ A média „trükkje” az, hogy a politikus(ok) és az átlagember közötti távolságot bagatellizálja. Valójában, ahogyan Abélès írja, a „rituáléknak egész serege húz varázskört a kormányzók köré, s teszi elérhetetlenné őket, miközben képüket a médiák sosem látott közelségbe hozzák”.⁵¹

Abélès a modern antropológiának azt az álláspontját fejezi ki, hogy a politikum a mai nyugati demokratikus társadalmakban is rítusok és szimbó-

43 Bayer, 1999. 61. o.

44 Bayer, 1999. 61. o.

45 Bayer, 1999. 63. o.

46 Bayer, 1999. 63. o.

47 Szabó Márton: Előszó. In: *Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról*. Bp., 1997., Scientia Humana. 7. o.

48 Abélès, 2000. 76. o.

49 Bayer, 1999. 68. o.

50 Abélès, 2000. 76. o.

51 Abélès, 2000. 76. o.

lumok révén jeleníti meg magát. „Az antropológiai megközelítés egyik legfőbb előnye, hogy nyilvánvalóvá teszi a politikum és a társadalom egybeépülését”.⁵² A modern antropológia álláspontja, hogy az uralmi viszonyok legitimitációját és reprezentációját tekintve nincsen különbség a modern és a hagyományos társadalmak között: a hatalom, uralom, tekintély és legitimitás a modern társadalomban is rituálékon keresztül jelenik meg.

Abélès a rítusokat szimbólumok együtteseként határozta meg. A rituálék és szimbólumok feladata, hogy elősegítsék a közösségben az egyén szocializációját, az adott kultúra által meghatározott normák, értékek elfogadását.⁵³ Az egyes cselekedeteket, személyeket, helyszíneket a közösség ruhazza föl szimbolikus, illetve rituális tartalommal. Abélès a rituálé fogalmával kapcsolatban Edmund Leach és Victor W. Turner definícióját idézi. Leach rituálisnak tekinti azokat a viselkedéseket, amelyek jelek révén információt közvetítenek egy kulturális tradícióban gyökerező kommunikációs kód alapján, illetve amely viselkedések egy kulturális megegyezés folytán önmagukban is hatékonyak, vagy természetfölötti hatalmak megidézésére szolgálnak.⁵⁴ Az első viselkedést „kommunikációs magatartásoknak”, míg a másodikat „mágikus magatartásoknak” nevezi.⁵⁵ Mindkét magatartás központi eleme a kommunikáció.

Az Abélès által idézett Victor W. Turner szerint a rítusok információkat tartalmaznak. Turner a rituálékat epizódokra, cselekvésekre és gesztusokra osztotta.⁵⁶ Turner szerint a rítusban egyesül a tudáshoz, a szenthez és az időhöz való viszony. A tudáshoz való viszony magában foglalja a rituálénak azt a képességét, hogy szimbólumok útján a közösségre vonatkoztatott tradíciókat, értékeket, normákat mozgósít. A rituálé a közösség számára releváns tudást hordoz, és ezt a tudásanyagot mozgósítja. Abélès a zenének a szertartásokban játszott szerepét említette példaként: bizonyos zenei eszközök az egyes ceremóniákhoz párosulnak, például egy katonai tiszteletadás jeleként fölhangzó zene tartalmaz sajátos motívumokat.⁵⁷ A nemzeti himnuszok szín-

tén a közösségi tudást hordozzák és közvetítik egy egyetemes kódrendszer – a zene – révén. A szenthez való viszony azt jelöli, hogy minden rituálé a természetfölöttire vonatkozik. Nem csak vallási jelenségeket érthetünk a természetfölötti alatt, hanem olyan magasztos értékeket is, amelyek önmagukat szimbólumokban, rítusokban megjelenítve kollektív érzelmi megnyilvánulást váltanak ki egy közösség tagjaiból (pl. családi, nemzeti kötődés). A közösségi értékrend nemcsak szimbolikus tárgyakban és helyszínekben jelenik meg, hanem vezető személyek gesztusaiban is. A szekuláris nyugati társadalmakban is fontos szerepe van a közösséget megtestesítő vezetők által gyakorolt rítusoknak, gondoljunk például az állam- vagy kormányfői beiktatás ceremóniájára vagy a Magyar Köztársaság elnökének a lakossághoz intézett újévi köszöntőbeszédére.

Az időhöz való viszony egyaránt vonatkozik a rituálé időpontjára és időtartamára. Az időpontot befolyásolja a rituálé jellege: a rítusok vagy egyedi, kiemelkedő eseményekhez vagy periodikusan, szabályos időközönként újraismétlődő tradíciókhoz (pl. vallási, nemzeti ünnep) kapcsolódnak. A rituálé időtartama alatt megszűnik a külső világ, „a rítus specifikus ideje elválik a köznapi cselekvés idejétől”.⁵⁸ Abélès a rítus jelentőségét abban látta, hogy a rituálé kapcsolatot teremt a tradíció és a jelen idő között, ezzel megteremtve a közösségi emlékezet folytonosságát.⁵⁹ A közösség múltja mindig narratívákban tárul föl, ezeket a narratívákat a szimbólumok és rítusok hordozzák nemzedékről nemzedékre. A címer, a kokárda vagy a lyukas zászló megteremti az azonosulást a múlt szereplőivel, folytonosságot biztosít a jelen és múlt között, ezzel pedig a nemzeti identitás vállalására nevel. A rítusok, szimbólumok használata azt jelzi, hogy „a társadalom tovább kívánja örökíteni magát”.⁶⁰

Abélès a Francia Köztársaság Marianne-ábrázolására utalva fejtette ki, hogy a szimbólumokra és rituáléokra vonatkozó tartalmak az adott korszaktól függően hogyan változhatnak.⁶¹ A Marianne-ábrázoláshoz kapcsolódó szimbolikus tartalom elemzésén keresztül Abélès bemutatta, hogy a laikus, szekuláris Francia Köztársaságban továbbélt a vallásos misztika, amely a 19. század-

52 Abélès, 2000. 74. o.

53 Abélès, 2000. 77. o.

54 Abélès, 2000. 77. o.

55 Abélès, 2000. 77. o.

56 Abélès, 2000. 78. o.

57 Abélès, 2000. 78. o.

58 Abélès, 2000. 79. o.

59 Abélès, 2000. 79. o.

60 Abélès, 2000. 79. o.

61 Abélès, 2000. 79. o.

tól kezdve a köztársasági szimbolikához kötődött. A Marianne-kultusz, akárcsak a jakobinus diktatúrához kapcsolódó Legfelsőbb Lény kultusza, példaként szolgált Abélés számára, hogy „a Köztársaságnak kezdettől fogva szükség volt a misztikára”, saját legitimitása megteremtése érdekében.⁶² Abélés feltetelezte, hogy kontinuitás van a „régí rend” és a köztársaság szimbolikája, politikai liturgiája között. A köztársaság nem szüntette meg a régi rend uralgó szimbolikáját, hanem egyes elemeit átörököltette az új rendszerbe.⁶³ A 19. században a nemzeti egység megteremtésére törekvő politikai és kulturális elit számára legitimációs szükséglettel bírt a történelmi múlt és a modern nemzeti közösség között a kontinuitás igazolása, ezáltal pedig a nemzeti egység és öntudat megteremtése. A szimbólumokhoz és rituálékhoz fűződő narrációk voltak a legalkalmasabbak a nemzeti önazonosság kialakítására.

A nemzeti közösség kialakulásának története, a nemzeti sors olyan konstruált történelmi elbeszélésekben jelenik meg, amelyeket a nemzeti ünnepekhez, a zászlóhoz, a himnuszhoz és az emlékművekhez fűződő hagyományok, valamint a hivatalos történelem- és irodalomtanítás közvetít a társadalom tagjai számára. A narrációk elősegítik az identifikáció és szocializáció folyamatát, elfogadtatják a társadalom tagjaival az autochton közösségi sajátosságként értelmezett nemzeti hagyományokat, és megteremtik a kapcsolatot az újkorban kialakult polgári nemzet és a korábbi időszakok között.⁶⁴ A következő fejezetben bemutatom az újkori nemzeti közösség kialakulásának folyamatát, irányait, valamint a nemzeti szimbólumok és rítusok szerepét a nemzeti közösség megalkotásában.

Nemzetállam és nemzeti identitás az újkori történelemben

Kétségtelen, hogy a nacionalizmus volt a 19-20. század legnagyobb hatású eszmei irányzata, amely, bár modern formájában az újkori Európában született, az egész világon befolyásolta és átalakította a hagyományos struktúrákat és a politikáról való gondolkodást. A nemzeti eszme valószínűleg a 21. században is meg fogja őrizni elsőlegességét az emberi kötődések kialakításában, erre utal a napjaink-

ban tapasztalható etnikai, nemzetiségi reneszánsz is Európában és a többi kontinensen.

A nacionalizmus a hagyományos rendi társadalmak felbomlásával, a polgári nemzet és az európai nemzetállamok kialakulásával párhuzamosan vált meghatározó politikai erővé. A politikai nemzet megszületését a történészek és társadalomkutatók többsége (pl. Ernest Gellner, Eric J. Hobsbawm) a modernitás velejárájának tekinti, és az újkori gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai folyamatokkal (a kapitalista termelési mód kialakulása, az alfabetizáció elterjedése, a tömegkultúra kialakulása, a központi hatalom megerősödése és a rendi társadalmi viszonyok megszűnése) kapcsolja össze.⁶⁵ Eric J. Hobsbawm szerint „a nemzetnek s mindannak, ami hozzá kapcsolódik, legfőbb jellemzője a modernitás”.⁶⁶ Ez a nemzetfelfogás a nacionalista elméletekkel szemben tagadja a nemzeti közösséghez való tartozás elsőlegességét, autochton jellegét, valamint kizárólagosságát, és – Hobsbawm szavaival – hangsúlyozza az „emberi akarat szerepét” a nemzet megteremtésében.⁶⁷

A nemzetállamok kialakulásának előzményét a polgári nemzetfogalom kialakulásában fedezhetjük fel. A középkori Európában is létezett a latin natio (nemzet) fogalma, amely a vallás mellett a legfontosabb közösségszervező erő volt. A nemzet kategóriája azonban csak a kiváltságos rétegeket foglalta magába: a nemességet, a papságot és – kollektíve – a saját önkormányzattal rendelkező, a király fennhatósága alá tartozó városok polgárságát. Magyarországon a rendi nemzet koncepcióját először Werbőczy István foglalta írásba a Tripartitum című művében: „(...) e mi Magyarországunknak összes főpapjai, egyházkormányzói, zászlósúrai s egyéb nagyjai, nemesi és vitézli rendei, mind nemességük, mind földi javaik tekintetében, a szabadságnak, kiváltságnak egy és ugyanazon jogával bírnak”.⁶⁸ Werbőczy a nemeseket, az egyháziakat és a szabad királyi városok lakosságát tekintette a rendi nemzet részének.

65 Eric J. Hobsbawm: *A nacionalizmus kétszáz éve*. Budapest, 1997., Maecenas Könyvkiadó. 23. o.

66 Hobsbawm, 1997. 17. o.

67 Hobsbawm, 1997. 17. o.

68 Werbőczy István: *Tripartitum*. In: *Magyar középkor. Az államalapítástól Mohácsig*. (forrásgyűjtemény). Bp., 1995., Könyves Kálmán-Nodus Kiadó. 480. o.

62 Abélés, 2000. 80. o.

63 Abélés, 2000. 80. o.

64 Bayer, 2003. 256. o.

A nemzetfelfogás a kora újkortól kezdve fokozatosan demokratizálódott. A reneszánsz anyanyelvű kultúrája hozzájárult a késő középkori és kora újkori „mi”-tudat megerősödéséhez. A reneszánsz világszemléletben centrális fogalommá vált a szülőföld, a haza – amely részben a kereszténység univerzalizmusával szemben fogalmazódott meg –, és az írók, költők fölhívták a figyelmet a nemzeti nyelv, a nemzeti irodalom jelentőségére. A reformáció számos országban a királyi hatalom megerősödését eredményezte (pl. Anglia, a skandináv országok), másutt éppen ellenkezőleg, a rendi jogok pozícióját erősítette meg (pl. Hollandia). A reformáció irányzatainak államvallássá vagy domináns vallássá válása mindenütt az önálló nemzettudat megerősödését eredményezte (Anglia, Hollandia, Dánia stb.).

A 16–17. században alakultak ki Nyugat-Európában az abszolút monarchiák, amelyek a rendek háttérbe szorításával törekedtek az európai országok centralizálására. Az abszolutista kormányzat teremtette meg az egységes munkaszervezet és piac létrehozása révén a nemzetgazdaságot. Az állam a gazdasági élet és a közigazgatás hatékony irányítása érdekében létrehozta a bürokráciát, amelynek utánpótlásához egy új értelmiségi réteg kinevelésére volt szükség. Az értelmiségképzés, az oktatás-nevelés feladata nélkülözhetetlenné tette az ország minden lakosa által beszélt nemzeti nyelv megteremtését. A hatékony állam és gazdaság igénye az élet minden területére kiterjedő centralizációt és homogenizációt követelt.⁶⁹

Franciaországban a forradalom fejezte be a monarchia alatt megkezdődő központosítást. A polgári nemzet létrejöttével a középkori rendi államok nyelvi-etnikai sokszínűségét a homogenizáció, a kisebb nyelvi, etnikai csoportok (pl. bretonok, baszkok, elzásziak stb.) beolvasztására irányuló politikai akarat váltotta fel. Nyugat-Európában a politikai-területi közösség, az állam létrejötte megelőzte a polgári nemzet kialakulását, ezért a kontinens nyugati felén az *államnacionalizmus* vált uralkodóvá. Közép- és Kelet-Európában a nemzetek politikai széttagoaltsága, az államegység hiánya, a nagyfokú etnikai-nyelvi kevertség miatt a nemzeti érzés a *kultúrnacionalizmus* formájában jelentkezett.⁷⁰ A

69 Schlett István: Nemzetek és nemzeti kisebbségek. In: *Mi a politika?* /szerk. Gyurgyák János/ Bp., 2003., Osiris Kiadó. 204-205. o.

70 Schlett István, 2003. 206. o.

kultúrnacionalizmus gyökerei a 18. századi filozófiai előzményekig nyúlnak vissza.

A 18. századi nyugat-európai, elsősorban francia gondolkodók (pl. Montesquieu, Voltaire stb.) által képviselt kozmopolitizmus, világpolgárság eszméjét több korabeli gondolkodó is kritikával illette. A genfi születésű Jean-Jacques Rousseau volt a felvilágosodás eszméinek első radikális kritikusa: a filozófusok észkultuszával az érzelmek, így a nemzeti érzés elsőbbségét, a kozmopolitizmussal a hazafiságot, az európai integráció eszméjével a nemzeti különállást, a toleranciával a kulturális elzárkózást szegezte szembe. Rousseau azt vallotta, hogy a nép csak hagyományaira támaszkodva őrizheti meg szabadságát, ezért a korzikaiak és a lengyelek számára a kulturális és történelmi gyökerekhez való ragaszkodást javasolta. Nagy jelentőséget tulajdonított a közösségi ünnepeknek, amelyek révén a nép megteremti önmaga identitását. Az egyszerű népi ünnepek által nyújtott közösségi élményt és erkölcsösséget szembeállította az uniformizált ízlést, idegen erkölcsöt közvetítő magaskultúrával, ezért ellenezte, hogy Voltaire színházat alapítson a szigorú református tradíciójú Genfben. A kulturális elzárkózás programjának hirdetésével Rousseau elhidegült az enciklopédistáktól, de példaképpé vált a felvilágosodás racionalizmusát bíráló német filozófusok számára.⁷¹

Johann Gottfried Herder német filozófus *„Gondolatok az emberiség történetének filozófiájához”* (1784–1791) című művében a népek egyenjogúságát fogalmazta meg: minden nép önálló kultúrával rendelkezik, amelyben föltárul a nép lelkisége, a „néplélek” (*Volksgeist*). Herder koncepciója szerint a nemzeti alkat hordozója a nemzeti nyelv és kultúra, különösen a népköltészet. Herder a nemzeti lelkialkat védelmében károsnak tekintette az anyanyelv és a kulturális identitás feladását.

A herderi nemzetkonceptió nagy hatást gyakorolt a közép- és kelet-európai gondolkodókra, és egyik inspirálója lett a térségben a népköltészeti alkotások gyűjtésének. A kultúrnacionalizmus kezdettől fogva Közép- és Kelet-Európában gya-

71 Ludassy Mária: Jean-Jacques Rousseau élete és művei. In: Jean-Jacques Rousseau: *A társadalmi szerződésről, avagy a politikai jog elvei.* /ford. Kis János, a kötetet szerkesztette, a szöveget sajtó alá rendezte és a jegyzeteket összeállította Ludassy Márta/ Bp., 1997., Pannon-Klett kiadó. 5. o.

korolt hatást, aminek oka a térség történelmében, etnikai viszonyaiban keresendő. A 19. században a nyugat-európai nemzetállami fejlődés szolgált mintaként Közép- és Kelet-Európa nemzeteinek politikai elitje és értelmisége számára is. Míg azonban Nyugat-Európában a politikai-közigazgatási keretek viszonylag lefedték a nemzeti egységet, addig a kontinens középső, keleti és délkeleti területén élő népek multietnikus, multikulturális birodalmak (Habsburg Birodalom, Orosz Birodalom, Oszmán Birodalom) határai között éltek, a német területeken viszont a politikai széttagoltság gátolta az önálló nemzetállam létrehozását.⁷² Európa középső és keleti felének jellegzetessége, hogy számos nép esetében az értelmiségiek, írók, költők, nyelvészek előbb alakították ki a nemzeti nyelvet, kultúrát és identitást, mielőtt maga a politikai egység létrejöhett volna (pl. németek, lengyelek, szlovákok, románok, szerbek stb.). A közép- és kelet-európai értelmiség és a politikai vezető réteg nyugat-európai minták alapján fölkarolta az önálló nemzetállam megteremtésének programját.

Számos népcsoport nem támaszkodhatott állami előzményekre, mások elveszítették egykori állami létüket, sok nép szétszakítotttságban élt, ezért Európa középső és keleti területén a nemzeti kulturális egység megteremtése megelőzte a nemzet politikai szerveződését. A közép- és kelet-európai értelmiség a nemzeti identitás hordozójának – Herdert követve – a nyelvet, a népi kultúrát és az általuk hordozott nemzeti sajátosságokat, a „népszellemet” tekintette, és a kulturális egységre alapozva akarta megteremtetni a politikai nemzetet.

A reformkori magyar szabadelvű elit éppúgy, ahogy a régió más haladó gondolkodású politikai osztálya, a francia nemzetkonceptiót, az államnemzet-eszmét tekintette követendő politikai mintának. A spontán és kényszerű asszimiláció erőltetése, a más ajkú népcsoportok beolvasztására irányuló törekvés szükségszerűen váltotta ki a magukat létükben fenyegetve érző etnikumok részéről az ellen-nacionalizmust, a nemzeti kultúra és az általa hordozott nemzeti identitás megőrzéséhez való ragaszkodást. A nemzetiségi kérdés azonban nem csak Európa középső és keleti felén súlyos probléma mind a mai napig, hanem Nyugat-Európában is.

⁷² Schlett István, 2003. 206. o.

A nemzeti szimbólumok és rituálék tudatformáló és közösség-szervező szerepe

A nemzeti identitás megteremtésében mind Európa nyugati, mind a kontinens keleti felén nagy szerepet játszottak a nemzeti léthez fűződő ünnepek és szimbólumok. Jean-Jacques Rousseau tekinthető a nemzettudat-formáló szimbolikus politika egyik első megfogalmazójának. Rousseau véleménye szerint a közösség érdeke, amely az általános akaratan fejeződik ki a politikai mezőben, primátust élvez az individuum önérdekével szemben.

A genfi születésű filozófus a népet tagolatlan egységnek tekintette, és e politikailag szervezett közösség megszerveződésében kiemelte az állami ünnepek jelentőségét, amelyeket alkalmasnak gondolt arra, hogy a mesterségesen létrehozott közösség tagjai között érzelmi köteléket létesítsenek. Az ünnep révén a szabadabbá vált nép megteremti önmaga identitását, a közös ünneplés pedig kifejezi a nemzet tagjainak egységét, hiszen a közös rendezvények, rítusok során az individuum feloldódik a közösségben. A természetes életet idealizáló, luxusellenes Rousseau nem az általa romboló hatásúnak vélt magas kultúrát, hanem a nép számára érthető, puritán külsőségek között megrendezett népi ünnepeket tekintette az erkölcs, a mesterkéltég nélküli természetes érzelmek hordozójának.⁷³

Rousseau ünnep-eszménye inspirálta a francia forradalom republikánus ünnepeit, amelyek a keresztény ünnepekkel és szimbolikusán a régi renddel való szakítást fejezték ki. A jakobinus diktatúra idején Maximilien de Robespierre, a Közjóléti Bizottság vezetője a forradalom ideológiai alátámasztásaképpen kísérletet tett a Rousseau által megfogalmazott civil vallás bevezetésére. Rousseau elképzelésében egy kötelezően elfogadott polgári minimumvallás legitímálta a szabad polgárok által alkotott új rendet. Rousseau az állam feladatául szabja a vallási tételek betartását: az állam „senkit nem kötelezhet rá, hogy higgyen e tételekben, de bárkit száműzhet az államból, aki nem hisz bennük, bárkit száműzhet, nem mint istentelen, hanem mint társadalomellenes személyt, aki képtelen őszintén szeretni a törvényeket, az igazságot és szükség esetén feláldozni életét a kötelességért.”⁷⁴

⁷³ Ludassy Mária: Jean-Jacques Rousseau élete és művei. In: Jean-Jacques Rousseau: *A társadalmi szerződésről, avagy a politikai jog elvei*, 1997. 5. o.

⁷⁴ Jean-Jacques Rousseau, 1997. 88. o.

Rousseau a vallás szerepét a politikai célszerűség szempontjából értékelte: véleménye szerint a civil vallás funkciója a társadalmi együttélés elveinek meghatározására, az egyének magatartásának szabályozására és az állampolgári hűség biztosítására szorítkozik.⁷⁵ Az állam alá rendelt vallási élet olyan elképzelés volt, amely nemcsak a tradicionális egyházak önálló tudatformáló törekvével, hanem a hívők nevelésével és az évszázados vallási hagyományokkal is ellenkezett.

A Rousseau eszméihez hű francia jakobinusok 1794. június 8-án (a forradalmi naptár szerint II. év prairial havának 20. napján) megrendezték a Legfelső Lény ünnepségét, amelyet maga Robespierre celebrált, mint a republikánus vallás főpapja.⁷⁶ A Legfelső Lény nem azonos a zsidó-keresztény istennel, az elnevezés és maga az ünnepség is, éppúgy, mint az új republikánus naptár, a keresztény hagyományokkal, mint az „ancien régime” örökségével való szakítást volt hivatva kifejezni. A római katolikus egyház tudatformáló és közösségképző hatása gyanakvást keltett a jakobinusokban, akik a rousseau-i felfogás szerint az oszthatatlan, tagolatlan nép koncepcióját vallották.

A Legfelsőbb Lény és Ész istennő ünnepe azonban nem volt képes kielégíteni a társadalom vallásos igényeit. A jakobinusok igyekezete, hogy politikai hatalmukat egy új, forradalmi vallás bevezetésével legitimálják, amely a republikánus és a patrióta eszméken alapul, végső soron kudarcot vallott. A totalitarizmus-elméletek máig sem eléggé kutatott kérdése, hogy a jakobinus diktatúra republikánus államvallás-konceptiója mennyire hatott a 20. századi totalitárius rendszerekre, amelyeknek vezetői arra törekedtek, hogy a társadalom valamennyi szféráját a politikai hatalom alá rendeljék, beleértve a vallást is.

Míg a republikánus polgári vallás nem állta ki az idők próbáját, a francia forradalom időszakának számos nemzeti szimbóluma fejezi ki napjainkban is a francia nemzeteszmet, némelyik közvetlenül is hatást gyakorolt más európai nemzetek, például a magyar vagy az olasz szimbolikájára (pl. kokárda, trikolór). A francia forradalom idején alakult ki a francia trikolór, amelynek hivatalos állami használatáról 1794. május 20-án törvény született. A

zászlót 1848. március 5-e óta használja a francia állam.⁷⁷

A trikolórban a forradalmi Párizs kék és vörös színeit egyesítették a Bourbon dinasztia fehér zászlójával. A francia zászló szimbolikájában összekapcsolódott a francia nemzet iránti lojalitás, a forradalmi hagyomány és a republikanizmus. A trikolór a Nemzet és a Köztársaság egységének jelképe, hiszen a sajátos történelmi, politikai körülmények következtében a köztársasági eszme vált a francia nemzettudat kifejezőjévé.⁷⁸ Az új zászló színei alkották a forradalom idején elterjedt kokárdákat is. A forradalom emlékét idéző és a nemzeti egységet kifejező szakrális helyek közül a legfontosabb a Bastille tér, a Mars mező, ahol 1790. július 14-én felállították a Haza Oltárát, valamint a Panthéon, ahol a francia nemzet nagyjai nyugszanak.⁷⁹ A nemzettudatot szimbolizálni hivatott emlékművek kultusza a 19. században egész Európában elterjedtek.

A 19. században a párizsi Panthéon hatására más országokban is nemzeti emlékműveket emeltek, amelyek a nemzettudat szempontjából releváns történelmi személyek iránti tiszteletet fejezték ki és viszonyulási pontként szolgáltak az állampolgárok számára. Magyar szempontból példaként említhetjük a Millenniumi Emlékművet Budapesten, amely keretbe foglalta az ezeresztendő magyar történelmet a honfoglalástól Ferenc Józsefig.

A nemzeti identitás előtérbe állítása újfajta közösségi élmény kialakítását tette szükségessé.

77 Gerő András: *Képzelt történelem*. Bp., 2004., PolgArt Kiadó. 38. o.

78 A nemzetiszínű trikolórhoz való viszonyulás a 19. században és a 20. század első felében politikai állásfoglalást is kifejezett. A köztársaságot szimbolizáló trikolórral szemben a királypárti érzelmű franciák a fehér, liliosos Bourbon-zászlót használták. Az V. Köztársaság alkotmánya 1958-ban a republikánus hagyományt rögzítette, miután a vichy rendszer végleg kompromittálta az ellenforradalmi, monarchista erőket. A liberális köztársaságpárti hagyományt és a trikolórt baloldaltól is érték támadások. 1848. február 25-én az úgynevezett zászlóaffér osztotta meg a francia közvéleményt. A köztársaságpárti liberálisok az 1789-es hagyományokra hivatkozva a trikolórt tekintették Franciaország jelképeinek, miközben a radikális demokraták az internacionalista vörös zászló mellett kardoskodtak. Végül az első álláspont győzött a Nemzetgyűlésben, de a zászlórúdra kötöttek egy, a munkásságot jelképező vörös szalagot is.

79 Gerő, 2004. 39. o.

75 Bayer, 2003. 143. o.

76 Bayer, 2003. 155. o.

A nemzeti ünnepek funkciója az identitásképzés, az integráció, a nemzeti kötődés elsődlegességének hirdetése más (etnikai, vallási, regionális stb.) identitással szemben, valamint a hagyományteremtés. Számos országban a nemzeti ünnep a sikeres polgári forradalom és/vagy függetlenségi háború, szabadságharc szimbolikus kezdőpontjához, de mindenképpen a nemzeti öntudat megszületésének aktusához kapcsolódik (pl. a francia július 14-e, a Bastille ostromának emléknapja, a magyar március 15-e, az amerikai július 4-e, a Függetlenségi Nyilatkozat kibocsátásának napja, a belga július 21-e, Belgium függetlenné válásának napja stb.). Másutt a nemzeti ünnepnap inkább a tradícióra, a folytonosságra utal (pl. Szent György napja, április 23-a Angliában, Szent András napja, november 30-a Skóciában).

A nemzeti ünnepek négy összetevőjét az ünneplő közönség, az ünnepség során használt szimbolika (pl. zászló, kokárda), a szakrális tér és idő alkotja. A továbbiakban bemutatom, hogyan jelentkeznek ezek a fogalmak a nemzeti közösség ünneplése során.

A közösség

A közösségi ünnep főszereplője az ünneplő tömeg, a sokaság. Rousseau a nemzeti-népi ünnepek legfontosabb feladatának a közösségi érzés megteremtését tartotta. Az ünnep puritán, erkölcsös jellegét hangsúlyozta, szembeállítva a magas kultúrával, elsősorban a szórakoztatást nyújtó színházzal. A színházat megvádolta, hogy kiszakítja az egyént a közösségből: színelőadás közben „*megfélelkezünk barátainkról, szomszédainkról, hozzátartozóinkról, mesék kötik le érdeklődésünket, holtak balsorsát siratjuk és kacagunk az élőkön*”.⁸⁰ A szociológia tudományának egyik 19. századi megalapítója, Émile Durkheim francia társadalomtudós a rousseau-i elv nyomán, szociálpszichológiai szempontból vizsgálta a közösségi tömegérzelmeket kifejező ünnepek jelentőségét.

80 Jean-Jacques Rousseau: Jean-Jacques Rousseau genfi polgár D'Alembert úrnak... az Enciklopédia VII. kötetében megjelent „Genf” című cikkéről, és különösen arról a tervről, hogy e városban színházat alapítsanak. In: Jean-Jacques Rousseau: *Értekezések és filozófiai levelek*. I. kötet, az utószót és a jegyzeteket írta Ludassy Mária, ford. Kis János/ Bp., 1978., Magyar Helikon. 333. o.

Émile Durkheim tudományos életművének középpontjában a társadalmi integráció és az anómia vizsgálata áll. Az integratív társadalmi tényezők vizsgálata fordította érdeklődését a vallásszociológia felé. Durkheim feltételezése szerint az emberiség története során kialakult vallási rendszerek (a totemizmus, a fétisztisztelet, a tételes vallási rendszerek, és az új „ateista” észvallások, mint a robespierre-i republikánus vallás vagy Auguste Comte „emberiségvallása” stb.) mind a társadalmi integráció kialakításának szerepével jöttek létre. Rámutatott a nemzetállam létehez fűződő „szekuláris” közösségi ünnep és a vallásos gyakorlat közös gyökereire. Durkheim – a korban forradalmi módon – a társadalomban meglévő uralmi viszonyokból vezette le a vallási rituálék és gyakorlatok kialakulását.

Durkheim hangsúlyozta, hogy a valláshoz kapcsolódó szokások és intézmények kötelező erejűek, „*márpedig minden, ami kötelező, társadalmi eredetű*”.⁸¹ A vallási rítus kötelező jellege egy olyan megkérdőjelezhetetlen autoritást feltételez, amelyet az emberek kisebb-nagyobb csoportja elfogad, és parancsainak, rendelkezéseinek önként aláveti magát.

Az egyénnek alkalmazkodnia kell a közösség normáihoz, de „*az egyén csak akkor igazítja magatartását bizonyos szabályokhoz, ha ezek a szabályok olyan erkölcsi tekintélytől erednek, amely kellő kényszerítő erővel rendelkezik*”.⁸² A kényszerítés nem feltétlenül jelenti a fizikai erőszakot vagy a fizikai erőszakkal való fenyegetés aktusát. Kényszerítő hatalmat képviselhetnek a személyi, politikai, gazdasági és vallási szimbólumok (pl. az uralkodói korona, jogar, zászló, egyenruha, kereszt, félhold stb.), bizonyos szertartások, amelyek az egyén számára megtestesítik a hatalom képviselőit.

Durkheim a vallási intézményét az egyén fölött gyakorolt társadalmi kontroll szempontjából tekintette elsődlegesnek. Azt feltételezte, hogy az egyén számára a legfőbb erkölcsi tekintélyt a társadalom jelenti. A társadalom ugyanis összehasonlíthatatlanul fölötte áll az egyes egyéni erőknél, hiszen ezen erők szintézise. Az az örökös függőség, amely a hozzá fűződő viszonyunkat jellemzi, egyfajta vallási tisztetletet kelt bennünk iránta. A társadalom szabja

81 Émile Durkheim: A vallási jelenségek meghatározásáról. In: Émile Durkheim: *A társadalmi tények magyarázatához*. Bp., 1978., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 245. o.

82 Durkheim, 1978. 246. o.

meg tehát a hívőnek, hogy milyen dogmákban kell hinnie, és milyen szertartásokat kell betartania. „A társadalomnak megvan a maga sajátos létezési módja, s ilyenformán megvan a maga gondolkodásmódja is. (...) A szent dolgok azok, amelyekről maga a társadalom dolgoz ki képzeteket”.⁸³

Robert Bellah kritikával illette az ünnep integratív szerepét. Bellah szerint a közösség összetartozását csak akkor szolgálhatná az ünnepi rituálé, ha annak szimbólum- és hagyománykészletét a társadalom minden tagja egyformán elfogadná. A valóságban a nemzeti szimbólumok társadalmi elfogadása hosszabb folyamat eredménye, miként a francia tricolor esete is példázza. A közösség tagjainak teljes érzelmi azonosságát legfeljebb a rousseau-i nemzeteszemlény írhatja elő, de a történelemben nem (vagy ritkán) volt példa ilyen mértékű homogenizációra. Ahogyan a polgári nemzet viszonylag fiatal entitás az emberiség történetében, úgy a „nemzetvallás” kultuszának kellékei is viszonylag új képződmények. A nemzeti kultuszok az emberi akaratnak köszönhetik létüket, s természetesen nem egyik napról a másikra ment végbe a nemzeti sorsközösséget kifejező rítusok és szimbólumok elfogadása. A mai ünneplő tömeg, a közönség viszonya sem egységes az ünnephez. A nemzeti ünnep egyre kevésbé „teremtő forrongás” – ahogyan Durkheim írta –, egyre terjed az ünnep látványosságként való fölfogása.⁸⁴

A közönség politikai-ideológiai megosztottsága is befolyásolja az ünnephez való viszonyt. Erre jó példa a francia július 14-e, amely elvben a francia nemzet egészének önazonosságát fejezi ki, de sokáig a francia tradicionális jobboldal elutasította az ünnepet. Július 14-e a francia patriotizmust a hagyományos királypárti konzervatívok számára vállalhatatlan republikánus eszméhez kötötte, s ezzel a nemzet tagjainak egy részét szembefordította a nemzet uralkodó, republikánus ideájával. 1920 júliusában a Nemzetgyűlés megteremtette Jeanne d’Arc ünnepét (május második vasárnapja), s a százéves háború hőse mai napig népszerűbb konzervatív körökben, mint a republikánus forradalomkultusz központi alakja, a frígiai sapkás Marianna.⁸⁵ Magyarországon a rendszerváltás után augusztus 20-a (a magyar állam születésének napja), március 15-e

(a magyar polgári nemzet születésnapja) és október 23-a (az 1956-os októberi forradalom és szabadságharc kitörésének napja) emelkedett a nemzeti ünnepek sorába.

Az ünnepekhez való viszonyt jól jellemzi március 15-e és augusztus 20-a megünneplése: míg a legfontosabb állami ünnepet a szertartásosság jellemzi (tisztavatás, Szent Jobb-körmenet), március 15-e megőrizte spontán, fiatalos hangulatát, sokkal kevésbé sikerült a politikai erőknél kisajátítani március ünnepét, mint Szent István napját. Március 15-ét minden politikai erő vállalhatja – a szélsőbaltól a szélsőjobbba bezárólag –, hiszen az ünnepre ráakódott kollektív élmények következtében egyszerre ünneplhető a modern nemzet létrejötte, a nemzeti önrendelkezés és összetartozás, a demokrácia, a függetlenség, a forradalom, a sajtószabadság, az ifjúság, a szabadság és egyenlőség. (Jellemző ugyanakkor az egyes politikai erők térválasztása: sokat elárul, ki ünnepl a Petőfi-szobornál, ki a Hősök terén). Ahogyan Gerő András írta, „a nemzet születésnapját mindig ugyanakkor, de mindig másként ünneplik”.⁸⁶ Augusztus 20-a, mint Szent István napja, a hivatalos közjogi tisztelet mellett egyre inkább a konzervatív politikai erőkhöz kapcsolódott.

A szimbolika

Nemzeti ünnep aligha képzelhető el a nemzetkultusz attribútumai (pl. zászló) nélkül. A nemzeti szimbolika legfontosabb kellékei a zászló, a himnusz – mint a nemzeti imádság –, illetve a magyar, francia, olasz és közép-kelet-európai nemzeti szimbolikában a kokárda. Érdemes áttekinteni a magyarság néhány relikviáját és a hozzájuk fűződő hagyományokat.

A magyar nemzeti ereklyék sorában az első hely a Szent Koronát illeti. A történeti hagyomány szerint a Szent Koronát II. Szilveszter pápa küldte István magyar fejedelemnek, akit 1000 karácsonyán vagy 1001. január 1-én Magyarország első királyává koronáztak. A Nemzeti Múzeumból a Parlamentbe áthelyezett Szent Korona sokak szemében transzcendens erőt képvisel, amennyiben megteremt a magyar államiság és a magyar nemzet folytonosságát Szent István, az államalapító és a mai magyar „harmadik köztársaság” között. Szent István Szűz Mária kegyelmébe ajánlotta az orszá-

83 Durkheim, 1978. 248. o.

84 Némedi Dénes: Március 15. Az ünnep és sajtója. In: *Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról.* Bp., 1997., Scientia Humana. 243. o.

85 Gerő, 2004. 38. o.

86 Gerő, 2004. 176. o.

got, és a korona az ország, vagyis a *Regnum Marianum* területének és az ország honpolgárainak a szimbólumává vált.

A Korona keletkezésének története ismét bizonyíték arra, hogy a nemzettudat megteremtése szempontjából a narrációknak jelentős szerepe van. A történeti kutatás megállapította, hogy a Szent Koronát a ma ismert formájában nem viselhette első királyunk, mivel a korona alsó és felső része más-más időpontban készült. A kutatók többsége úgy véli, hogy a Szent Korona alsó részét I. Géza király 1071-ben kapta VII. Dukász bizánci császártól, és a nyitott, úgynevezett „görög koronát” később illesztették össze a mai korona felső részével, a zárt „latin koronával”.⁸⁷ A Szent Korona-eszme eredetileg a rendi nacionalizmus hivatkozási alapja volt a központosító Habsburg-politika ellen, de túlélte a rendi társadalom felbomlását. A korona eredetileg csak az ország területét és a rendeket szimbolizálta, de 1848 után a polgári nemzet létrejöttével már valamennyi országlakost magába foglalta a Szent Korona.

A nemzeti zászló szintén a történelem és a jelen közötti folytonosság megteremtésére hivatott. Az Árpád-ház vörös-ezüst színű zászlajából alakult ki a magyar lobogó. A zöld szín társítása először a II. Mátyás 1608-as koronázásakor készült ábrázolásokon jelent meg, és a háromszínű zászló használata a reformkorban terjedt el. Az 1848. évi XXI. törvény-cikk iktatta törvénybe a magyar nemzeti színeket. A historizáló nacionalizmusra jellemző módon, a törvény a háromszínű nemzeti zászló ősi jellegére helyezte a hangsúlyt, noha a 16. századig egyáltalán nem használták a zöld színt a zászlóban.⁸⁸ A nemzeti romantika képzőművészete, amelynek művelői vonzódtak a patetikus témák és a tömegjele- netek iránt, sokat tett a nemzeti múlt népszerűsítése érdekében, noha ezt sokszor anakronisztikus és állhistorikus módon tette. Példa erre Wagner Sándor 1889-ben festett *Dugovics Titusz önfeláldozása* című képe, amelyen a magyar dicsőség kihangsúlyozásának szándékával megjelenik a háromszínű zászló.

Wagner Sándor persze nem a történelmi hitelességre, hanem a pogánysággal szemben a keresztény Európát védő magyarság önfeláldozásának ábrázolására helyezte a hangsúlyt.

⁸⁷ *Királyok könyve.* szerk. Gáspár Zsuzsa és Horváth Jenő/ Bp., 1997., Magyar Könyvklub. 28. o.

⁸⁸ Gerő, 2004. 24. o.

A magyar címer hosszú időszak alatt alakult ki. Egyes források (pl. Kézai Simon) szerint az Árpádok a turul tisztelték totemállatként, és az Árpádok címerében is a turul volt látható. A 13. századtól jelent meg az Árpádok címere, amelynek egyik felében a kettős kereszt volt látható, a másikon pedig ezüst-sávokkal vágott vörös pajzsmező. A 14. századtól ábrázolták a címerben a kettős kereszt alatt a hármashalmot, illetve a címer fölött a koronát. A 16. századtól kezdve a címer egyes elemeit az ország területi egységére utaló jelentéssel ruházták föl: az ezüst-sávok a Dunát, a Tiszát, a Drávát és a Szávát, a három halom a Tátrát, a Mátrát és a Fátrát jelképezték, vagyis a címer kijelölte azt a teret, amelyen a magyar történelem a honfoglalás óta zajlott és zajlik. Vörösmarty Mihály *Magyarország címere* című versében a címer szimbolikáját az ország területére alkalmazta:

*Szép vagy o hon, bérc, völgy változnak gazdag öledben,
Téridet országos négy folyam árja szegi*

Ez a jelentésmódosulás a trianoni békediktátum után kapott nagy jelentőséget, mikor a címerhez fűződő hagyomány az elszakított területekkel való egységre utalt.

Léteznek „szent szövegek”, amelyek szintén helyet kapnak a nemzettudat formálásában. A magyar történelemben három költemény került a nemzettudat középpontjába: a *Himnusz* (1823), a *Szózat* (1835–36) és a *Nemzeti dal* (1848). A három költemény közös jellemzője, hogy mindegyik a polgári nemzet létrehozásának folyamatához, annak más-más szakaszához kapcsolódik. A Himnusz kijelöli azt a teret, amelyen a nemzeti történelem zajlott (Kárpátok, Tisza, Duna, Kunság), megemlíti a nemzeti múlt dicső és gyászos eseményeit, amelyek összekapcsolták a Kárpát-medence lakosait (honfoglalás, Mátyás uralma, tatárjárás, török hódoltság). A Szózat a haza iránti lojalitást kizárólagos eszménnyé emeli: nincsen más föld, ahol a magyar boldog lehet. A Himnuszhoz hasonlóan a Szózat is szembeállítja a sivár jelennel az aranykort, amelyet Árpáddal és a Hunyadiakkal nevesít. Vörösmarty versében megszólal az aranykor visszatérésében való remény hangja, de egyúttal kicsendül a nemzethaláltól való félelem is.

A Nemzeti dal már a nemzeti büszkeség hangján szólal meg, és egy jobb jövő képét vázolja föl. Ami Vörösmarty költeményében még csupán reménynek tűnik, az Petőfi versében már maga a bizonyosság:

*A magyar név megint szép lesz,
Méltó régi nagy híréhez,
Mit rákentek a századok,
Lemossuk a gyalázatot!*

Az optimista hangütést a párizsi és bécsi forradalom győzelme indokolta. A Nemzeti dal romantikus módon saját nemzetet ad a magyarságnak: a Magyarok Istenét. Petőfinél Isten választott népe a magyarság, ahogyan az Ótestamentum szellemében a zsidóság Jahve választott népe.

A Himnuszot és a Szózatot egyaránt játsszák állami ünnepek alkalmával, részei az ünnepi koreográfiának, míg a Nemzeti dal csak a március 15-iki ünnepségen kap szerepet. Valószínűleg a másik két műnél sokkal nyersebb, forradalmi stílusa és időhöz kötöttebb mondanivalója okozta, hogy a Nemzeti dal március 15-ét kivéve nem vált nemzeti fohásszá.

A szent tér

A rituáléra mindig egy bizonyos térben kerül sor. A tér a nemzetkultusz kiemelkedő, releváns helye, amely kifejezi a nemzet történelmét, egységét. Térről két értelemben is beszélhetünk: megkülönböztethetjük a tér fizikai és szimbolikus fogalmát. Az épített vagy éppen természetes térhez olyan jelentéstartalmak társulnak, amelyek kiemelik az adott teret a környezetéből, és a nemzettudat középpontjába helyezik.⁸⁹ A nemzetek emlékezete sokféle tértípust fölruházott szimbolikus jelentőséggel. A nemzeti szellem megtestesülhet épületekben (pl. a magyar Parlament, a budai vár, a londoni Westminster-apátság, a francia Panthéon, a wartburgi vár, az amerikai Fehér Ház és a Capitolium stb.), emlékművekben (pl. a magyar Millenniumi Emlékmű, a lipcsei csata emlékműve stb.), sőt bizonyos tájakban is (pl. a Tátra a szlovák, a Rip-hegy a cseh, a Kárpátok vagy a Balaton a magyar nemzeti mitológiában).

Az emlékművek gyakran a nemzeti oltár funkcióját töltik be. A nemzeti emlékezet színhelyei közül kiemelt jelentőséggel bír a Millenniumi Emlékmű, amelynek létrehozásáról az 1896. évi VIII. törvénycikk intézkedett. Az 1896. június 2-án ki-

hirdetett törvény első paragrafusá deklaráta, hogy az Országgyűlés a honfoglalás ezredik évfordulója alkalmából Budapesten, az Andrássy-út és a Városligeti-tó közötti területen olyan emlékművet állít, amely bemutatja a magyar nemzet történelmét Árpádtól a jelenkorig. Végül a nagy mű csak 1929-re készült el.⁹⁰ Gyakran cserélődtek az emlékművön elhelyezett szobrok. A Tanácsköztársaság idején eltávolították az öt Habsburg-uralkodó (I. Ferdinánd, III. Károly, Mária Terézia, II. Lipót és Ferenc József) szobrát, a Ferenc József-szobrot szétérték. Az 1920-as években a Habsburg-szobrokat eredeti helyükre állították vissza, Ferenc József szobrát újramintázták. 1928-ban Zala György szobrász elkészült a honfoglaló vezérek szoborcsoportjával, amely a két félkör alakú oszlopcsoport előtti téren álló Gábor arkangyalos oszlop alatt helyezkedik el.⁹¹ A II. világháború bombázásai következtében megsérült az emlékmű, Mária Terézia és II. Lipót szobra elpusztult. Az 1940-es évek végén a kommunista hatalom eltávolította a Habsburg-szobrokat, és helyükre a nemzeti függetlenségi harcok vezetőinek szobrát helyeztette (Bocskai István, Bethlen Gábor, Thököly Imre, Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos).⁹²

A Millenniumi Emlékmű a 20. század során számos alkalommal töltötte be a nemzeti oltár szerepét, előszeretettel használták a különböző erők politikai ceremóniák rendezésére. 1938-ban az emlékműnél rendezték meg az Eucharisztikus Kongresszust. Erre az alkalomra az emlékművet oltárrá alakították át.⁹³ A Millenniumi Emlékmű a II. világháború után is megőrizte jelentőségét, de az új „népi demokratikus” rendszerben némileg módosult az emlékmű jelentéstartalma: már elsősorban nem a keresztény magyar államiságot, hanem a nemzeti függetlenség eszméjét szimbolizálta. Az emlékmű áldozata lett a pártok, különösen a kommunista párt és a paraszti-polgári tradíciókat képviselő Független Kisgazdapárt szimbolikus küzdelmének. Miközben a „népi demokrácia” pártjai az emlékművet a bukott ellenforradalmi rendszerhez kötötték, és a helyszínhez kapcsolódó korábbi tudattartalmakat elutasították, kihasználták a historikus helyszínben rejlő reprezentációs lehetőségeket.

90 Prohászka László: *A Millenniumi Emlékmű*. Bp., 1988., Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó. 7. o.

91 Gerő, 2004. 230. o.

92 Gerő, 2004. 234. o.

93 Gerő, 2004. 232. o.

89 A.Gergely András: A térszerveződés szimbolikus üzenetei. Térátélés és politika a kilencvenes évek elején. In: *Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról*. Bp., 1997., Scientia Humana. 287. o.

1946. szeptember 7-9-én a Millenniumi Emlékmű volt a színhelye a Független Kisgazdapárt által rendezett Országos Parasztnapoknak.

A Parasztnapok nagygyűlését 1946. szeptember 8-án tartották. A Baloldali Blokk pártjaival, főleg a kommunista párttal való szembenállást nem is olyan burkoltan kifejező paraszti ceremónia csúcspontján került sor egy hatalmas kenyér elhelyezésére és szimbolikus följajlására az oltárként funkcionáló emlékmű előtt. A kenyér fölött ágakból a Szent Koronát formázták meg. A téren álló oszlop alatt hatalmas Kossuth-címert helyeztek el. A rituálé szimbolikája nyilvánvaló politikai jelzés volt: a nemzeti szimbólumok tudatos használata (Szent Korona, Kossuth-címer), a följajlás és termésáldás vallási motívuma, az emlékmű oltárként való fölfogása a hagyományos nemzeti, vallási és paraszti értékrend vállalását szimbolizálta.⁹⁴ Az ünnepség válasz volt a kisgazdapártot folyamatosan támadó Baloldali Blokk tömegdemonstrációira. Az ünnep szimbolikája kifejezte az internacionalista és ateista értékrendtől való elzárkózást, ugyanakkor a Kossuth-címer megjelenése nem tette kétségesé, hogy az összegyűlt paraszti közönség célja nem az 1945 előtti rendszer visszaállítása, hanem a köztársaság és a függetlenség védelme. A Szent Korona megjelenése a nemzeti múlt vállalását, a keresztény tradíciót szimbolizálta. A kormánypártok közül a Független Kisgazdapárt propagandája hivatkozott a keresztény államiságra, általában a keresztény hagyományokra, plakátjain tudatosan jelent meg a kereszt, mint az ország lelki újjáépítésének jelképe. A Szent Korona kifejezte a „Szent István-i”, „ezeréves” Magyarország területéhez való ragaszkodást is (hiszen a párizsi békeszerződést csak 1947. február 10-én írták).

A Magyar Kommunista Párt is kihasználta a Millenniumi Emlékmű szimbólumrendszerét. A kommunista hatalom számára az emlékmű a nemzeti múlt folytonosságát jelképezte. A honfoglalástól eltelt több mint ezer esztendő a korszak lineáris történelemszemlélete alapján sajátos értelmezést kapott: azt a történelmi folyamatot volt hivatva bemutatni, amelynek betetőzése a szocializmus megvalósulása volt.⁹⁵ A Habsburg-szobrok helyére azok a nemzeti hősök kerültek, akik a hatalom szá-

mára a haladást, illetve a függetlenségi gondolatot szimbolizálták. A kommunista párt kihasználta a társadalom egyes rétegeiben mélyen gyökerező Rákóczi- és Kossuth-kultuszt az imperializmus elleni harc hangsúlyozása és az új rendszer legitimitásának megteremtése céljából. A Rákosi-korszakban a Hősök tere vált a május 1-i ünnepségek egyik helyszínévé, összekötve az internacionalista és nemzeti függetlenségi gondolatkört.⁹⁶

A Rákosi-rendszer Janus-arcát jól mutatja, hogy miközben a kommunista hatalom a gazdaság- és társadalompolitika, valamint a kultúra területén a sztálini modellt másolta és az internacionalizmust hirdette (ami ténylegesen a Szovjetunió iránti lojalitást jelentette), a rendszer vezetői a magyar történelem számos alakját és emlékét legitimációs és reprezentációs céllal – és kisajátított jelentéstartalommal – beépítették a szocialista Magyarország szimbólumrendszerébe (pl. Kossuth-díj, a Rákóczi-szabadságharc 250. évfordulójának megünneplése 1953-ban stb.). Így került a függetlenségi harcában a „népre támaszkodó” Rákóczi, valamint Kossuth a Millenniumi Emlékműre.

A rendszerváltás idején az ellenzéki erők tudatosan nyúltak vissza a Millenniumi Emlékmű szimbolikájához. A többpárti parlamenti demokrácia megszületése előtt az emlékmű használatára az ellenzék egysége volt jellemző (pl. az 1989. június 16-iki Nagy Imre-újrateremtés), a demokratikus rendszer idején a megosztottság és az elkülönülés. Először a Független Kisgazdapárt használta a teret: az 1946-os Parasztnapok emlékéhez visszanyúlva megrendezték 1990. augusztus 20-án az Új Kenyér Ünnepet.⁹⁷ A Hősök terét azután fokozatosan a radikális jobboldal „vette birtokába” politikai rendezvényeihez. A tér immár évek óta a Magyar Igazság és Élet Pártja március 15-iki nagygyűléseinek színhelye. A liberális és szocialista erők a rendszerváltás után nem mutattak sok érdeklődést a nemzeti királyok és hősök szoborcsoportja, általában a történelmi emlékezet iránt, a historizáló hajlamot és a történelmi analógiákat átengedték a konzervatív és a jobboldali radikális erőknek. A szociológusokra és politológusokra vár még a feladat, hogy elemezzék annak okait, a liberális Szabaddemokraták Szövetsége és a Magyar Szocialista Párt az 1990-es években miért engedte át olyan könnyen a nemzeti

94 Sinkó Katalin: Az Új Kenyér Ünnepe. In: *Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról*. Bp., 1997., Scientia Humana. 269. o.

95 Gerő, 2004. 236. o.

96 Gerő, 2004. 238. o.

97 Sinkó, 1997. 270. o.

történelem tematizálását a jobboldali-konzervatív pártoknak.

A Millenniumi Emlékművön kívül releváns térnek számít természetesen a Parlament, amely nemcsak a törvényhozás épületeként, a népszuverenitáson alapuló parlamentarizmus és a magyar önállóság jelképeként tölt be fontos identitásképző szerepet, hanem a Nyugathoz való tartozás szimbólumaként is. A Parlament épületét a londoni parlament ihlette, neogótikus stílusában és monumentális méreteiben is. Az építési munkálatok 1884-ben kezdődtek Steindl Imre vezetésével, és 1904-re fejeződtek be. A Parlament épülete tele van a magyar történelemre vonatkozó utalásokkal, hiszen eredetileg a millenniumra tervezték az épület átadását.

A kupola magassága (96 m) a honfoglalás évére (896) utal. A külső homlokzaton és a centrális előcsarnokban királyok, hadvezérek, erdélyi fejedelemek szoboralakjait helyezték el. Jelenleg a Parlamentben őrzik a Szent Koronát is.

Mivel Budapest arculata a 19. században alakult ki, erre az időszakra tehető az összes jelentős épület megalkotása, amely a polgári nemzet születésével kapcsolatos: a Nemzeti Múzeum (1837–1847), amely a nemzeti kultúra és a március 15-iki események szimbóluma, a Lánchíd (1838–1848), amely építőinek technikai teljesítményével ugyancsak az Európához való tartozást fejezte ki, a Vigadó (1859–1864) és az Operaház (1875–1884). Külön kell megemlékezni a budai várról, amely a 18. század közepén épült barokk stílusban, s a nemzeti folytonosságra utal.

Az ünnep ideje

Az ünnep egy kettős idődimenzióban zajlik, amint a rituálé tere is kettős (fizikai és szimbolikus) jelentéssel bír. Az adott rituálé nemcsak pusztán látványosság és identitásképző jelenség, hanem a múlt adott történésének fölidézése, rekonstruálása, egy évente megismétlődő „szerződés” a közösség és az egyén között. Az ünnepek révén (is) kötődünk a közösségi (nemzeti, vallási stb.) tradíciókhoz. Az egymást követő nemzedékek a hivatalos vagy éppen spontán ünnepek szimbolikáján keresztül ismerkednek meg azokkal a narrációkkal, amelyek kialakítják a kollektív emlékezetet. Nem tudja senki biztosan, mi történt 1848. március 15-én a Pilvax

kávéházban vagy a Landerer és Heckenast nyomdában, hiszen mindaz, amit a múltról tudunk, a történészek források alapján létrehozott konstrukciója.

A történettudomány törekvése a múlt rekonstrukciója, de mivel a teljes történeti igazság nem tárulhat föl – hiszen a múlt szereplőit nem tudjuk tanúként megidézni, a forrásanyag pedig kritikával kezelendő, részben hiányos is –, maguk a történészek is hozzájárulnak a tények konstruálásához. A közösségben áthagyományozódnak azok a történeti elbeszélések, amelyek kialakítják a nemzettudat sémáit és legendáit, noha ezek sokszor tévesek (pl. Petőfi soha nem szavalta a Nemzeti dalt a Nemzeti Múzeumnál, mégis az iskolai oktatás és illusztrációk révén generációkban rögződött ez a jelenet). A történelmi emlékezetet befolyásolják a legendák, mesék, néphitek, amelyeket az irodalom és képzőművészet mellett az iskolai oktatás és a politika aktuális törekvései is tovább éltetnek.

Az ünnep újraalkotja az egyszer megtörtént eseményt, és föltárja a történetet. Se augusztus 20-a, se március 15-e, se október 23-a története nem ismert a mai ember előtt. Hogy mi történt március 15-én a Pilvax kávéházban vagy október 23-án este a Parlament előtt, azt csak könyvekből és a jeles évfordulókból ismerhetjük meg. Az ünnepek szervezői az adott múltbéli eseményt egy hagyományos kánon szerint rekonstruálják, így folyamatosságot teremtve múlt és jelen között. Az ünnep az állandó újakezdés, az „előző ünnepek sorozatának folytatója, amely a közösség folyamatos létezését bizonyítja”.⁹⁸ Az ünnepek kiszakítják az egyéneket a saját idejük-ből. Ahogyan Hernádi Miklós írta, „Az ünnepnek el kell válnia a szokványos életfolyamatoktól, ki kell jelölni az ünnep terét és idejét”.⁹⁹ Az ünnep mindig „születésnap”: augusztus 20-a a magyar államiság, március 15-e a magyar nemzet születésnapja, október 23-a a magyar függetlenség születésének napja. Természetesen ezek az időpontok szimbolikusan jelentik a kezdetet.

A magyar államiság és a polgári nemzettudat megszületése éppúgy nem köthető csak egyetlen időponthoz, ahogyan a honfoglalás is hosszú folyamatként zajlott le. Augusztus 20-a eredetileg katolikus egyházi ünnepnap volt: Szent István napja,

98 Némédi Dénes: Március 15. Az újság és sajtója. In: *Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról*. Bp., 1997., Scientia Humana. 248. o.

99 Hernádi Miklós: *Ünneplő társadalom*. Bp., 1985., Kossuth Könyvkiadó. 11. o.

tehát eredendően az ünnep csak közvetve, Szent István király személyén keresztül utalt az államalapítás tényére. Az Aranybulla rendelkezése szerint a törvénynapokat a 13. századtól kezdve Szent István napján, Székesfehérvárott tartották.¹⁰⁰ 1891-ben hivatalos munkaszüneti nap lett. 1949. augusztus 20-án ezen a napon hirdették ki az új alkotmányt (1949: XX. tc.), és ettől kezdve augusztus 20-a eredeti vallási jellegét – legalábbis hivatalos szinten – elveszítve az Alkotmány, illetve az Új Kenyér Ünnepe lett.¹⁰¹ 1991-től a hivatalos szinten ismét Szent Istvánt és az államalapítást ünnepeljük. Ez az eset példázza, hogy bizonyos ünnepeket korszaktól függően más jelentéstartalommal ruház föl a közösség.

Az ünnep csoportszervező erő, amely erősíti a közösség tagjai közötti köteleket, és – legalábbis a külvilág felé – megteremti a csoport egységét. Más kérdés, hogy ez az egység csak látszólagos, hiszen például a március 15-iki ünnepek különböző tereken folynak, s vélhetően a helyszíntől, az időponttól meg a politikai-ideológiai preferenciáktól függően a közösség tagjai is mások.

Azonban az ünnepek természetes törekvése, hogy abban a kitüntetett időpontban, amelyet az ünnep időpontja jelent, valamiféle csoportegységet teremtsenek meg. A magyar ünnepek példája azt mutatja, hogy a gyakorlatban a politikai közösség egységének megteremtése meghiúsul annak a ténynek a következtében, hogy az ünnepekhez az egyes társadalmi, politikai csoportok körében más-más tudattartalmak társulnak. Míg egyeseknek augusztus 20. az Alkotmány Ünnepe, mások Szent Istvánra és az államalapításra vagy az Új Kenyérre emlékeznek. Láthatjuk tehát, hogy a szimbolikus időpontok földidézése területén is milyen nagyok lehetnek a különbségek a közösségi emlékezetben.

Utószó

A közösségi (nemzeti, vallási stb.) szimbólumok és rituálék mai napig meghatározzák gondolkodásunkat, társadalmi és politikai-eszmei értékrendünket, a világhoz való viszonyunkat. Fordítva is igaz, a közösségben elfoglalt hely, társadalmi helyzet, a politikai preferencia, az iskolázottság, az információkhoz való hozzáférés lehetősége meghatározza

az egyén viszonyát a közösség által kialakított és használt szimbolikához, hagyományrendszerhez. A szimbolikus jelentéstartalommal fölruházott tárgyak, terek és rítusok élő részei a történelmünknek, azzá teszi őket a közösség emlékezeté. A politika is használja ezeket a szimbólumokat, gondoljunk a Szent Koronának a Parlamentbe való áthelyezésére, az egyik volt miniszterelnöknek a Szent István-ünnepségen való részvételére, egy másik volt miniszterelnöknek a Terror Házánál tett látogatására, a Terror Házánál tartott gyűlésekre, a MIÉP Hősök terén rendezett március 15-iki nagygyűléseire, hogy csak néhányat említsünk az elmúlt évek politikai „ceremóniái” közül. A nemzeti mitológia szakrális személyeinek kisajátítására időről időre sor kerül: emlékezzünk csak Horthy Miklós 1993-as újratevetésére, a Széchenyi-tervre, a szakállas Széchenyi-Kossuth szembeállításra, amely új jelentést kapott a 2002-es választások idején, vagy a szocialista párti volt miniszterelnök Deák Ferencet példaképként említő kijelentésére. Ezek a példák arra utalnak, hogy a szimbolikus politika korszaka nem múlt el.

Felhasznált irodalom

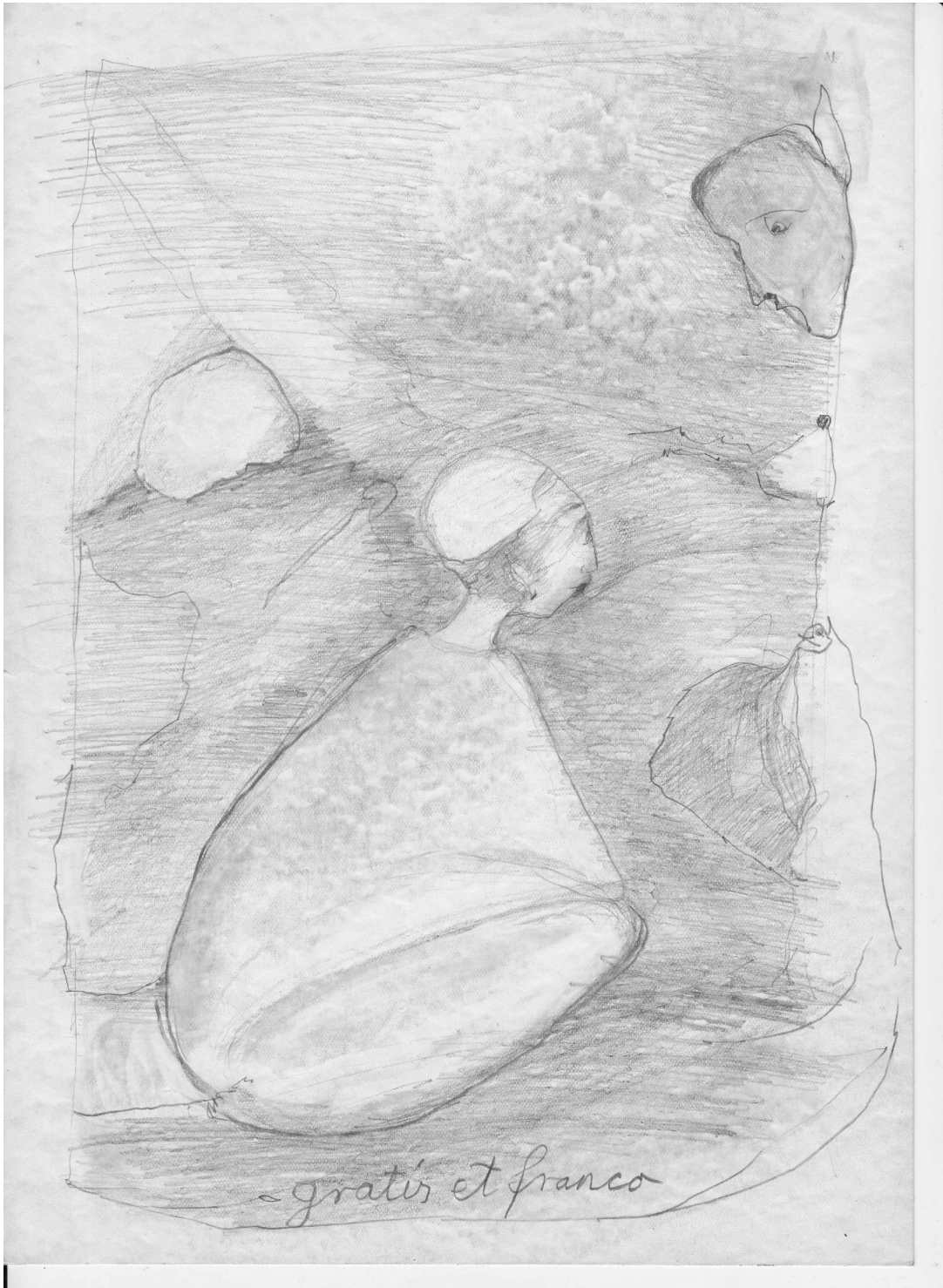
- Abélès, Marc: *Az állam antropológiája* /ford. Dévényi Levente, szerk. A. Gergely András/ Bp., 2000. 120 o.
- Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Bp., 2003., Osiris Kiadó, 662,
- Aranybulla. In *Magyar középkor. Az államalapítástól Mohácsig*. (forrásgyűjtemény). /a szövegeket válogatta, részben fordította, jegyzetekkel ellátta és szerkesztette Nagy Gábor/ Bp., 1995., Könyves Kálmán-Nodus Kiadó. 178-182.
- Bayer József: *A politikai gondolkodás története*. Bp., 2003., Osiris Kiadó. 420 o.
- Bayer József: *A politikatudomány alapjai*. Bp., 1999., Napvilág Kiadó. 431 o.
- Bloch, Marc: *A történész mestersége*. /ford. Babarczy Eszter, Kosáry Domokos és Pataki Pál/ Bp., 1996., Osiris Kiadó. 229 o.
- Csepeli György: *Szociálpszichológia*. Bp., 2003., Osiris Kiadó. 571 o.
- Darwin, Charles: *A fajok eredete természetes kiválasztás útján vagy a létért való küzdelemben előnyhöz jutott fajtak fennmaradása*. Bp., 1973., Magyar Helikon. 749 o.

100 Aranybulla. In: *Magyar középkor*, 1995. 178. o.

101 Némédi. In: *Szövegvalóság*, 1997. 265. o.

- Durkheim, Émile: A vallási jelenségek meghatározásáról. In: *A társadalmi tények magyarázatához*. Bp., 1978., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 219-253. o.
- A. Gergely András: A térszerveződés szimbolikus üzenetei. Térátélés és politika a kilencvenes évek elején. In: *Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról*. Bp., 1997., Scientia Humana. 287-305. o.
- Gerő András: *Képzelt történelem. Ifejezek a magyar szimbolikus politika XIX-XX. századi történetéből*/ Bp., 2004., PolgArt Kiadó. 333 o.
- Hernádi Miklós: *Ünneplő társadalom*. Bp., 1985., Kossuth Könyvkiadó. 293 o.
- Hobsbawm, Eric: *A nacionalizmus kétszáz éve*. Bp., 1997., Maecenas Könyvkiadó. 274 o.
- Királyok könyve*. /szerk. Gáspár Zsuzsa és Horváth Jenő/ Bp., 1997., Magyar Könyvklub 224 o.
- Ludassy Mária: Jean-Jacques Rousseau élete és művei. In: Jean-Jacques Rousseau: *A társadalmi szerződésről, avagy a politikai jog elvei*, 1997.
- Mátyus László: A patriotizmus antropológiája. In: *Szimbiózis*. 1994/3. 22-28. o.
- Némedi Dénes: Március 15. Az ünnep és sajtója. In: *Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról*. Bp., 1997., Scientia Humana. 239-263. o.
- Prohászka László: *A Millenniumi emlékmű*. Bp., 1988., Ifjúsági Lap-és Könyvkiadó. 43 o.
- Rousseau, Jean-Jacques: Jean-Jacques Rousseau genfi polgár D'Alembert úrnak... az Enciklopédia VII. kötetében megjelent „Genf” című cikkéről, és különösen arról a tervről, hogy e városban színházat alapítsanak. In: Jean-Jacques Rousseau: *Értekezések és filozófiai levelek*. /válog., utószó és a jegyzetek Ludassy Mária, ford. Kis János/. Bp., 1978., Magyar Helikon. 317-462. o.
- Rousseau, Jean-Jacques: *A társadalmi szerződésről, avagy a politikai jog elvei*. /ford. Kis János, a kötetet szerkesztette, a szöveget sajtó alá rendezte és a jegyzeteket összeállította Ludassy Mária/ Bp., 1997., Pannon-Klett kiadó.
- Schlett István: Nemzetek és nemzeti kisebbségek. In: *Mi a politika?* /szerk. Gyurgyák János/ Bp., 2003., Osiris Kiadó. 202-238. o.
- Sinkó Katalin: Az új kenyér ünnepe. In: *Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról*. Bp., 1997., Scientia Humana. 263-273. o.
- Szabó Ildikó – Örkény Antal: Nemzet és magyarság a 14-15 évesek gondolkodásában. In: *Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról*. Bp., 1997., Scientia Humana. 273-287. o.
- Werböczy István: Tripartitum. In: *Magyar középkor. Az államalapítástól Mohácsig. (forrásgyűjtemény)*. /a szövegeket válogatta, részben fordította, jegyzetekkel ellátta és szerkesztette Nagy Gábor/ Bp., 1995., Könyves Kálmán-Nodus Kiadó. 479-490. o.
- Zempléni András – Tari János: *Újratemetési szertartások Magyarországon. Egy nemzeti ritus antropológiai sajátosságai. Idokumentumfilm-szövegekönyv*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont.

EGYHÁZAK A VÉGEKEN. SZOCIÁLIS SZEREPVÁLLALÁS ÉS KÖZÖSSÉGÉPÍTÉS AZ ORMÁNSÁGBAN

Absztrakt

A keresztény szemlélet és életmód sajátossága a felebaráti szeretet, a szolidaritás jelentőségének hangsúlyozása és gyakorlása. Jelen írás célja annak bemutatása, hogyan valósítják meg a történelmi egyházak pasztorációs és karitatív szerepüket a hátrányos helyzetű ormánsági kistelepüléseken; milyen nehézségekkel szembesülnek és milyen eredményeket értek el a szociális problémák kezelésében.

Kulcsszavak: leszakadó kistelepülések, egyházi szerepvállalás, Katolikus Egyház, Református Egyház, Ormánság

Abstract

Role of Religious Organizations in Local Societies of Ormánság Region

Fraternal love, together with the emphasis on solidarity and its practice are peculiarities of Christian approach and way of life. This paper explores how the historic churches execute their charitable role and pastoration in marginalised small settlements of Ormánság Region, what kind of difficulties they had to encounter and what results they achieved in terms of handling social problems.

Keywords: marginalised small settlements, social participation of churches, Catholic Church, Reformed Church, Ormánság Region

„Ezek a falvak a lehetőségek tárházai, annyira nincsen semmi. Nincs konkurencia. Semmi nincs. Ha valaki bemegy oda, és valamit csinál, akkor az van, amit ő csinál. Az emberek fizikailag nem tudnak kimenni a faluból. Az egyháznak akkora sansza lenne itt! Nincs ellenfele. Bemenni, ott lenni, jó dolgokat csinálni! Egy emberre lenne szükség, aki ott lakik, vagy rendszeresen kijár. Pénzkérdés is, de még inkább ember. Pedig, ha valaki idejön, azt úgy szeretik, hogy az életbe nem lesz ennyire szeretve. Itt senkivel sem kell versenyezni.

Elkezdtünk most focizni kedden délutánonként. Egy jó cigány falu, az emberek kint vannak az utcán, össze se kell gyűjteni őket. Mire legközelebb mentem, már minden fiú ott várt.” (plébániaigazgató, Kémes)

A szociológia klasszikusainak számító Karl Marx, Émile Durkheim és Max Weber egyaránt a vallás visszaszorulásáról, társadalmi jelentőségének csökkenéséről írnak munkáikban.¹ A szekularizációs tendenciák előrehaladtával a hagyományos vallásosság valóban kiszorult a társadalmi élet számos színteréről, a szektásodás, az új vallási mozgalmak létrejötte, a fundamentalizmus újjáéledése azonban egyértelműen jelzi: a vallásosság eltűnése helyett annak fokozatos átalakulásáról beszélhetünk.

Az átalakulási folyamat országonként, térségenként eltér a hagyományosan a nyugati kultúrkörhöz tartozó államok tekintetében is. A magyarországi tendenciákat árnyalja a rendszerváltás utáni időszakban megvalósuló kárpótlás és reprivatizáció, melynek hatására a történelmi egyházakhoz kapcsolódó intézmények jelentős térnyerése volt megfigyelhető. Bourdieu szerint a szekularizáció során a társadalomban funkciókat veszített történelmi egyházak napjainkban intézményeik, és az intézményekhez, szervezetekhez kapcsolódó, az egyházak által képviselt érték- és normarendszert követő személyek révén tartják fenn pozícióikat (Bourdieu 2002).

A következő, a történelmi egyházak szociális szerepvállalásával foglalkozó dolgozat egy, a vallási szervezeteknek a kistelepülések társadalmára gyakorolt hatását vizsgáló – jelenleg készülő – nagyobb egység részét képezi. A vizsgált földrajzi egység az Ormánság, Magyarország súlyos gazdasági és társadalmi hátrányokkal küzdő történelmi kistája.²

1 Marx vallással kapcsolatos nézeteinek alapjait Ludwig Feuerbach nézetei alapján fejtette ki (Feuerbach 1978). Durkheim jelentős vallásszociológiai tanulmánya *A vallási élet elemi formái* (Durkheim 1976). Max Weber klasszikus vallásszociológiai elemzéseiben a „világ varázstanításáról” beszél, bár továbbra is jelentős társadalmi hatást tulajdonít a vallásnak (Weber 1992).

2 Ez írás a PTE-BTK Multidiszciplináris Doktoriskola, „Helyi-területi önkormányzatok – helyi társadalom” program keretében készült áttekintésen alapul, a Szerző ennek doktoranduszaként bocsátotta rendelkezésünkre egykori szövegét.

A történelmi egyházak és a vidéki térségek átalakulása

A nyugati társadalmakban a 18. század óta felerősödő gazdasági és társadalmi átalakulással, a racionalizáció, demokratizáció és individualizáció terjedésével csökken a tradicionális vallásosság szerepe. A szekularizációs tendenciák előrehaladtával gyengül az egyházak befolyása és szerepe a politika, oktatás, egészségügyi ellátás terén; a nem sajátosan vallási feladatkörök függetlenednek az egyházi szervezetektől (Andorka 1997). Számos funkció és tevékenység azonban megmarad a vallási intézmények hatáskörében. A változások országonként eltérőek, gyakran ellentmondások. Magyarország esetében a rendszerváltozással összefüggő átalakulás és rendezés teret biztosított a történelmi egyházak aktívabb társadalmi szerepvállalásához, amit az állami ellátórendszer gyengülése is indokoltta. A szociális munka jelentős teher a megújulás problémáival szembesülő egyházak számára, ugyanakkor lehetőség értékrendszerük aktív megjelenítésére a társadalmi színtereken. A dolgozat a komoly gazdasági és társadalmi nehézségekkel küszködő, jellemzően aprófalvas terület, az Ormánság problémáit bemutatva arra keresi a választ, mely területeken és milyen hatékonysággal képesek az egyházak a felebaráti szeretet parancsából adódó szociális feladatokat ellátni egy hátrányos helyzetű térségben.

A gazdasági központoktól távol fekvő, vidéki kistelepülések problémáinak megoldása nem csak a magyar döntéshozók számára jelent komoly kihívást, a kérdés a kontinens más államaiban is nehézségeket okoz. Az aprófalvas népességmegtartó erejének fokozása az Európai Unió politikájának egyik prioritása. A rurális térségek³ elnéptelenedésének hátterében – egyéb okok mellett – a vidéki infrastruktúra fejletlensége, a szociális- és egészségügyi ellátórendszer hiányosságai állnak. A munkanélküliségi ráta kiugróan magas, a fogyasztási, művelődési és kikapcsolódási lehetőségek jellemzően szerények. A fiatal, képzett, munkaképes lakosságnak az urbanizált, gazdaságilag fejlettebb területek felé vándorlását tovább erősíti a vidéken élők közötti kapcsolatrendszer gyengülése, a kisebb települések társadalmának szervezetlensége is.

3 A rurális kifejezés nem pusztán a mezőgazdasági jellegre utal, a terminust a gazdasági központoktól távolabb fekvő vidéki területek jelölésére használom (vö. A.Gergely András 2005).

Magyarországon a rendszerváltozással megnőtt az egyes települések önállósága, ugyanakkor visszaszorultak a központi redistributív tervezési és fejlesztési lehetőségek (Andorka 1997). A nagyobb városoktól, prosperáló centrumoktól távolabb fekvő községek, kistelepülések gazdasági helyzete – néhány turisztikai vagy speciális gazdasági központ kivételével – elönytelenül alakult. Az aprófalvak társadalmára jellemző a marginalizált csoportok domináns jelenléte. Alacsony a fiatal, képzett, aktív népesség, magas az idősek, rokkantak, munkanélküliek és a romák aránya. A gazdaságilag elmaradottabb területek aprófalvainak gettóosodása napjaink egyik jelentős problémája.

„Kincses Ormánság” – súlyos infrastrukturális, gazdasági és társadalmi problémákkal

Az Ormánság területét a Mecsek déli lejtőitől a Dráváig húzódó, jellemzően sík, ártéri vidék jelenti; körülhatárolása leginkább a jellegzetes szoknya („bikla”) és főkötő-viselet alapján történt. A táj nevét az áradások alkalmával a vízjárta térfelszínből kiemelkedő, megtelepedésre alkalmas dombokról („ormák”) kapta. Határmentisége – részben politikai okokból – hátráltatta gazdasági fejlődését, ugyanakkor jelentős természeti, néprajzi és építészeti kincseket őriz (Császár 2004).

A kistérség gazdasága tradicionálisan az agráriumhoz kötődik. A rendszerváltozást követően a térségben működő néhány ipari jellegű létesítmény megszűnt, jelenleg az Ormánság központi településén, Sellyén található két kisebb vegyi üzem, valamint Vajszlón egy fémmegmunkáló vállalkozás. A szerény élelmiszeripar (2 pékség, 1 burgonyapehely üzem) mellett több, az ártéri erdőkre alapozó fakitermelő vállalkozást találunk. A pécsi, biomassza felhasználására épülő hőerőmű megnövekedett fogyasztása miatt azonban a terület nyersanyagforrásai kimerülőben vannak. A térség nem rendelkezik jelentősebb foglalkoztatóval, nincsenek tőkeerős üzemek, a vállalkozások többsége önfoglalkoztató kényszervállalkozásnak minősül (<http://www.ormansag.hu>). A tercier szektor – a határ közelsége ellenére – helyi jelentőségű, alacsony színvonalú (kb. 100 km hosszúságban nincs határátkelő). A területet jellemző problémák hátterében – több más tényező mellett – a gyér és nem megfelelően strukturált közlekedési hálózat áll. Magas a zsáktelepülések aránya, a vasútvonalak felszámolása jelenleg is

zajlik. Az Ormánság, a Dél-Dunántúl periférikus helyzetben lévő kistájaként – fejletlen infrastruktúrájával, funkcióhiányos központjaival – jelentős külső források bevonása nélkül nem számíthat gazdasági fellendülésre (Enyedi 2004).

A 47 települést és mintegy 18 000 magyar, horvát és cigány nemzetiségű lakost tömörítő Ormánság gazdasági elmaradottsága mellett a társadalmi problémák meglehetősen nagyok. A tájegységet jellemző korábbi problémák a 18–19. századi birtokrendezésekre és a birtokviszonyok kapcsán kialakult „egyke-kultúrára” vezethetők vissza. A 20. század elején rögzült határmenti helyzet, a településhálózati sajátságok, az 1960-as évektől felerősödő demográfiai erózió tovább nehezítették a térség helyzetét (Beluszky 2002).

Több településen előrehaladt az etnikai homogenizálódás folyamata. A cigány népesség korábban – bár marginális szinten – megtalálta a helyét a munkamegosztásban, az államszocialista gazdaság összeomlása után azonban a cigányság által végzett gazdasági funkciók elértéktelenedtek, sőt feleslegessé váltak (Ladányi – Szelényi 2004). Az eltérő kultúrával rendelkező katolikus horvátok, református magyarok, és az eredetileg ortodox, majd főként katolikus vallású beás cigányok között hagyományosan meglévő feszültségeket a hátrányos gazdaságföldrajzi helyzet a rendszerváltás után tovább fokozta.

A munkanélküliségi ráta 35% körüli, ez az országos arány közel négyszerese, de a Baranya megyei átlagot is háromszorosan felülmúlja (Baranya Megyei Munkaügyi Központ 2006). Jelentős az inaktív és eltartottak száma. Magas a deviáns viselkedési formák előfordulásának aránya, komoly problémát jelent a megélhetési bűnözés és az alkoholizmus. A hagyományosan hátrányos helyzetben lévő csoportok (idősek, betegek, sérültek, alacsony iskolai végzettségűek, képzetlenek stb.) népességen belüli aránya növekvő tendenciát mutat.⁴

A történelmi egyházak szociális szerepvállalásának alapjai és színterei

A fenti mutatók igazolják, hogy a Baranya megye déli részén fekvő Ormánság Magyarország egyik legelmaradottabb területe. Az infrastrukturális fejletlenség és a gazdasági nehézségek összekapcsolódnak a hátrányos helyzetű csoportok domináns

jelenlétével, és a deviáns viselkedési formák halmozódásával. Az állami, önkormányzati ellátórendszer nem képes a helyi problémák orvoslására. A képzettebb rétegek elvándorlásával több ormánsági kistelepülésen az egyház képviselői jelentik a helyi értelmiséget. A térségben végzett interjúk során⁵ kiderült, hogy a történelmi egyházak reprezentánsai a spirituális igények kielégítésén túl jelentős szociális és közösségépítő tevékenységet folytatnak a helyi lakosság érdekében, a lokális kihívásoknak megfelelően. Az Ormánság területén a katolikus és református egyház rendelkezik tradíciókkal és kiépített intézményrendszerrel, ezért a továbbiakban a fenti két egyházhoz kapcsolódó segítő tevékenységek bemutatására szorítkozom.⁶

A történelmi egyházak szerepvállalásának hátterében a felebaráti szeretet keresztény kötelességén túl több más tényező is szerepet játszik. A szekularizációs tendenciákra adott válaszreakcióként a karitatív munka segítségével az egyházak képesek megjeleníteni értékrendszerüket a társadalmi színtereken. Ez a gondolat találkozik a katolikusok társadalmi részvételét serkentő pápai szociális enciklikák⁷ szellemiségével éppúgy, mint a református gyülekezetek hagyományosan demokratikus jellegű légkörével. Az 1962 és 1965 között ülésező, a katolikus egyház megújulását célul kitűző második vatikáni zsinatnak is egyik alapvető irányelve a hatékonyabb társadalmi szerepvállalás.

5 A dolgozat alapjául a történelmi egyházak Ormánságban tevékenykedő 12 képviselőjével (2 református lelkész, 3 katolikus pap, 2 civil plébánia-igazgató, 3 hitoktató és 2 önkéntes) készített szociológiai interjúk szolgáltak.

6 Az Ormánság kistelepülésein jelentős a Jehova Tanúi felekezet terjedése (hagyományosan a hátrányos helyzetű, szegény népesség körében). A felekezetnek – a lelki gondozáson felül végzett – szociális szerepvállalásáról nincs tudomásom. Említést érdemel egy új keletű kezdeményezés: Gilvánfán, a cigányok által lakott ormánsági kistelepülésen 2005-ben indult útjára 60 tanulóval a Tan Kapuja Buddhista Egyház által működtetett Kis Tigris Gimnázium, amely a jó képességű, de nehezen mobilizálható hátrányos helyzetű tanulók segítségét tűzte ki célul. Az intézmény szakmai hátterét a pécsi Gandhi Gimnázium és a budapesti Belvárosi Tanoda biztosítja.

7 Az 1891-es *Rerum novarum* óta több pápai és püspöki kari megnyilatkozás keresi a társadalmi problémák megoldásának lehetőségeit. A XXIII. János pápa által 1961-ben kiadott *Mater et Magistra* c. enciklika felhívja a figyelmet a rurális térség infrastrukturális és gazdasági problémáira, a vidéki területek elnéptelenedésére (Tomka – Goják 1992).

⁴ 2013-ban a térség munkanélküliségi rátája az országos átlag két és félszeresét tette ki (27,3%), a foglalkoztatott nélküli gyermekes háztartások aránya 13%.

Az Ormánságban a katolikus és református segítő munkát az egyházak történelmileg kiépült intézményrendszere alapozza meg. Az egyházközségek minden kistelepülésen jelen lévő, lelkészekből, papokból, világi plébánia-vezetőkől, hitoktatókból álló hálózata lehetővé teszi az emberekkel való személyes kapcsolatépítést, elősegíti az idomulást a konkrét élethelyzetekhez, lokális problémákhoz. Az egyházi szerepvállalást másrésről az állami ellátórendszer gyengeségei és a helyi lakosság igényei teszik szükségessé. A felemás módon, ellentmondásosan kiépült szocialista jóléti rendszer átalakulásával az ormánsági kistelepüléseken élők hátrányai fokozódtak. Ilyen szituációban az egyházak helyi képviselői akkor maradhatnak hitelesek, ha tevékenységük nem korlátozódik csupán a lelki gondozás területére: a személyiség egységéből kiindulva munkájuknak igazodniuk kell a „rájuk bízott” helyi lakosság gondjaihoz, szükségleteihez. A gyakran katasztrófálisnak mondható szociális viszonyok kikényszerítik a komplex, az egész személyiségre fókuszáló módszereket. Ezt ormánsági települések mérete is elősegíti; kedvez a személyes kapcsolatok, kötődések kialakulásának (Andorka 1997).

A közösségszervezés a történelmi egyházak által ellátott legalapvetőbb, ugyanakkor a települések népességmegtartó erejének fokozása céljából az egyik legfontosabb feladat. A vallás összetartó ereje, a hasonló gondolkodású és értékrendű emberekkel való rendszeres találkozás jelentős mértékben járul hozzá a helyi lakosság mentális egészségének fenntartásához, ugyanakkor a vallás gyakorlásának fontos konfliktusmegoldó funkciója is van (Pikó 2002).

Az egyházak segítő tevékenysége jelentős részben intézményeiken keresztül valósul meg. A református egyház által működtetett siklósi alkoholmentő misszió ápolói nagy számban kerülnek ki a hátrányos helyzetű ormánsági térség szenvedélybetegei (alkohol, drog, szerencsejáték) közül. A cigánymisszió mindkét egyház berkein belül működik, a térítés mellett alapvetően szociális segítségnyújtásban manifesztálódik. Gyakori a tartós élelmiszer- és ruhasomagok osztása, egy a katolikus egyházhoz kötődő alapítvány naponta meleg étellel lát el a térségben élő mintegy 100 rászoruló. A karitatív tevékenység fenti formái azonban csak a súlyos nélkülözéssel küszködő lakosság alapvető szükségleteinek kielégítését segítik, a válságból nem jelentenek kiutat.

A társadalmi mobilitás alapvető csatornája lehet az oktatás. Mindkét egyház tart fenn oktatási intézményeket a térségben. A katolikus egyház Alsószentmártonban vette át a helyi óvoda működtetését.

Ormánsági cigány származású tanulók jelentik a Siklósi Szent Imre Általános Iskola legfontosabb bázisát. A református egyház pécsi gimnáziuma is elsősorban az ormánsági tanulóakra alapozva jött létre, a 2007/08-as tanévtől két általános iskola átvételét (Drávafok, Vajszló) tervezik a kistérségben. Az egyházi beavatkozásnak köszönhetően megmarad a helyi iskola, új profillal gazdagodik, ugyanakkor a vezetőség nem titkolt célja, hogy az általános iskolát – a megfelelő tanulólétszám biztosítása céljából – bázisként használja gimnáziuma számára. A Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola a 2005/06-os tanévtől vett át egy megszűnő kistelepülési általános iskolát, amely jelenleg a felsőoktatási intézmény gyakorlóiskolájaként működik. Jelentős részben egyházi szerepvállalásnak köszönhető – a főként hátrányos helyzetű ormánsági fiatalok részére – az 1990-es években megalakult pécsi Gandhi Gimnázium és a mánfai Collegium Martineum létrejötte is.

Az intézmények keretei között megvalósuló támogató tevékenységnél is fontosabb szerepe van a helyi lakosság életében az egyházak helyi képviselői által nyújtott alkalmi vagy rendszeres segítségnek. A rendelkezésre álló anyagi eszközök és lelki támogatás mellett a tanácsadás és közösségfejlesztés terén elvitathatatlan jelentősége van a kistelepülésen gyakran egyedüli diplomásként tevékenykedő munkatársaknak. Az alacsony iskolázottsági mutatókkal jellemezhető falusi népességnek gyakran jelent problémát a hivatalos ügyek intézése, az egyes támogatásokkal kapcsolatos nyomtatványok kitöltése stb. Ilyen esetekben értékes segítséget jelent számukra az egyházak helyi reprezentánsaitól érkező tanácsadás, felvilágosítás.

A térségben működő néhány fiatal katolikus plébánia-igazgató és református lelkész közös ökumenikus koncertekkel, rendezvényekkel igyekszik színesebbé tenni az ormánsági kistelepülések hétköznapjait. Munkálkodásuk révén – úgy tűnik – közelebb kerülhetnek egymáshoz a térség eltérő kulturális háttérrel rendelkező lakói.

A településeken végzett rendszeres hitoktatás – az egyházak helyi munkatársainak elmondása alapján – a speciális helyi igényekhez alkalmazkodva átalakult, személyesebbé vált, gyakran egészül ki játszóházzal, vallásos ismeretek mellett más tudásanyag átadásával, délutáni foglalkozásokkal. A délutáni felkészülést és az iskolai integrációt segítő tanoda-rendszer is több helyen valósult meg egyházi közreműködéssel. Néhány településen megfigyelhető, hogy az egyház képviselői bekapcsolódnak helyi hagyományörző csoportok kialakításába, illetve támogatásába.

Az ormánsági kistelepülések hátrányos helyzetű lakóinak egyik legjelentősebb problémája az elszigeteltség. A társadalmi kirekesztődés hátterében nem annyira a hiányos infrastruktúra, sokkal inkább fontos társadalmi funkciók elvesztése áll. A gettósodó falvakban élő alulképzett lakosságnak a hosszú inaktív időszak növekedésével egyre kisebb esélye van a munkaerőpiacon való eredményes fellépésre (Gaszó – Laki 2004). A külső kapcsolati háló megritkulásával együtt jár a tudati beszűkülés is, főként az idősebb korosztályba tartozók körében. A településre érkező egyházi munkatárs – egy külső szervezet helyi képviselőjeként – kapcsolódási pontot jelenthet a nagyobb társadalmi egységek irányába. Néhány egyházi kötődésű segítő külső kapcsolatnak felhasználásával talált forrásokat a helyi problémák enyhítésére (alapítványok, segélyszervezetek, egyházmegye, más egyházközösségek). Az ormánsági kistelepüléseken élő, hátrányos helyzetű lakosságot támogató egyházi szereplők annál hatékonyabbak, minél szervezettebben tartoznak a helyi társadalomhoz, ugyanakkor minél több, a szociális munka szempontjából értékes külső kapcsolattal rendelkeznek.

Alsószentmárton: példaértékű egyházi szerepvállalás az ormánsági cigányság körében

Az Ormánság nyugati peremén, Siklóstól 12 km-re délre található a kb. 1000 fős Alsószentmárton. A település már méretéből és horvát tradícióiból adódóan sem tartozik a tipikus ormánsági aprófalvak közé, bemutatását sajtósági viszonyai, valamint a helyi katolikus pap kezdeményezéseinek alapuló mintaszerű segítő tevékenységek teszik indokoltá.

Alsószentmárton Magyarország első olyan települése, ahol a cigány népesség aránya elérte a 100%-ot. A helyi lakosságot korábban alkotó református magyarok és katolikus horvátok száma a környéken elterjedt „egykézés”, és a gazdaság szocialista átalakításával összefüggő urbanizációs tendenciák következtében apadt fokozatosan az 1980-as évekre elért abszolút minimumra. Helyükre áramlottak be az archaikus román nyelv muncsán nyelvjárását beszélő beás cigányok.

A falu a prosperáló gazdasági gócoctól távol fekvő kisebb települések képét mutatja, infrastrukturális ellátottsága rendkívül alacsony szintű. A vasútvonal elkerüli, Siklósról 4 autóbuszjárat indul naponta Alsószentmárton irányába. Az utak állapo-

ta rossz, a kommunális hulladék gyűjtése, tárolása és elszállítása megoldatlan. „Természetesen” nincs vezetékes gáz, szennyvízelvezetés és kábeltelevízió sem. Az 1990-es években bekötött 7 telefonvonalból egyetlen üzemel magánszemélynél.

A rendszerváltozás után a városi (Pécs, Siklós) munkahelyeken dolgozó cigányok többsége elvesztette állását, jelenleg 90% feletti a munkanélküliség a településen. A települést övező földek nem a helyi lakosok tulajdonában vannak, így az östermelés lehetőségei sem adóttak.⁸ A családok szerény bevételeinek jelentős része származik az állami szociális ellátórendszerből; a GYES-t, GYED-et, nyugdíjat, szociális járulékot, jövedelemplótó támogatást alkalmi és időnyomunkával (mezőgazdasági bérmunka, csigaszedés stb.) egészítik ki (Harmat 2004).

A gazdasági átalakulás kezdetén, 1989-ben költözött a településre a falu mindmáig egyetlen nem cigány származású lakója, a helységben már korábban is plébánosi tisztelet betöltő katolikus pap, az első „cigányokért felelős lelkész” Magyarországon. Lankó József – felismerve a problémák súlyosságát és a személyes segítségnyújtás szerepének fontosságát – maga kérte kihelyezését Alsószentmártonba. A helyi gyermekeket a 80-as évek végén ingyenesen táboroztató fiatal káplánból mára 50 év körüli plébánossá, a falu életének központi alakjává vált. A kilenc másik településért is felelős pap a lelkészi feladatok elvégzésén túl jelentős szociális és közösség-szervező tevékenységet folytat. A tűzoltásnak számító karitatív segítségnyújtás mellett – alkalmankénti ruha-, cipő- és élelmiszerosztás (a Pécsi Egyházmegye és német egyházközösségek segítségével) – a problémák átfogóbb megoldására is vállalkozott.

Az időnyomunkában szegény téli időszakot jellemző nehéz anyagi helyzet enyhítésére indult el kb. 10 éve egy tradicionális cigány mesterség, a kosárfonás felélesztése. Ennek érdekében az alapanyagot a helyi egyházközösség a Magyarországi Cigányokért Közalapítvány segítségével szert tett egy 30 hektáros fűzfákkal borított bérelt területre. Több alsószentmártoni lakos is részt vett a munkaügyi központ tanfolyamán; a kosárfonás eleinte eredményes vállalkozásnak bizonyult, az értékesítési lehetőségek azonban egyre korlátozottabbak, a piacon nem mutatkozik a kínálatnak megfelelő igény a népi mesterségek termékei iránt.

⁸ A mezőgazdasági termelés útján való önellátásra tett kísérletek az adekvát beás tradíciók hiánya, valamint a konyhakerti növénytermesztés és háztáji állattartás gazdaságtalansága miatt zátonyra futottak. Vö. Ladányi – Szélényi 2004:88-103.

A plébános kezdeményezésére létrejött Szent Márton Caritas Alapítvány a sérült, beteg és idős emberek étkeztetésének megoldását tűzte ki célul. Jelenleg három faluban 90 személy jut ingyenesen meleg ételhez; a konyha munkalehetőséget is nyújt a hátrányos helyzetű településen élők számára. Az alapítvány az igényekhez alkalmazkodva szociális gondozókat is foglalkoztat, jogi, szociális és lelki tanácsadó szolgálatot működtet.

Lankó József szerint az Ormánság szociális nehézségeinek megoldása nem lehetséges csupán helyi erőből, helyi kezdeményezésekkel, jelentős külső segítség bevonására van szükség. A saját szerepét a problémák lehetőség szerinti enyhítésében látja. Az ormánsági cigány népesség életének javulását a fiatalok műveltségi szintjének emelkedésétől, a többségi társadalom iskolarendszerébe való integrálásától, felelős cigány értelmiség létrejöttétől várja. Segítő tevékenységét ezért összpontosította az oktatás területére.

Alsószentmártonban magas a gyermekkorú népesség aránya, megfelelő óvodai ellátásuk hosszú ideig megoldatlan maradt. A katolikus egyház által visszaigényelt korábbi óvoda épületében új, cigány óvoda kialakítása kezdődött meg 1998-ban. Az intézményt a pécsi egyházmegye tartja fenn, 11 dolgozójából nyolcan cigány származású helyi lakosok. A beás gyermekek két nyelven tanulnak az óvodában, elősegítve ezzel az integrációt a magyar iskola-rendszerbe. A gyermekek jelentős része folytatja tanulmányait a siklósi katolikus általános iskolában.

Az iskolai szegregáció megelőzése érdekében működik a plébánia hittantermében a napközi-játsszóház jellegű, állami támogatással működő tanoda, ahol a gyermekek pedagógusok irányítása mellett készülhetnek fel a tanulmányi munkára. A középiskolás és levelező oktatásban résztvevő tanulók számára is biztosítanak konzultációs lehetőséget.

Lankó Józsefnek szerepe volt a pécsi Gandhi Gimnázium létrehozásában, valamint a mánfai Collegium Martineum megalapításában is. A „cigánykollégium” 1996-ban nyitotta meg kapuit. Lakói olyan – pécsi és komlói szakközépiskolákban és gimnáziumokban tanuló – tehetséges fiatalok, akik hátrányos helyzetű kistelepülésekről, zárt cigány közösségekből, nehéz körülmények között élő családokból érkeztek. A kollégium olyan háttérrel ad számukra, amely demokratikus rendje és közösségi jellege (lakócsoportokat alkotnak) miatt otthoni légkört képes biztosítani, ugyanakkor a tanulmányi munka hatékony támogatásával, színes kulturális programjaival elősegíti a tanulási nehézsé-

ségek és beilleszkedési problémák leküzdését. Az alsószentmártoni plébános rendszeresen látogatja a kollégium lakóit (Harmat 2004).⁹

Lankó József tevékenysége sokszínű segítő munkássága mellett azért példaértékű, mert a szociális segítségnyújtás egyházi csatornáin mellett sikerült elérnie, és bevonna az egyházi kötődéssel nem rendelkező, az ormánsági cigány népesség támogatásában érdekelt személyeket és csoportokat is. Kezdeményezései már nem csak egyszemélyes projektek, a lelkész körül kialakult segítő csoport, a sokszínű kapcsolati háló záloga a programok fenntarthatóságának. A katolikus pap példája ugyanakkor azt is megmutatja, milyen a kistelepülések helyi problémáinak megoldásában a személyes kvalitás, a kezdeményezőkézség és elkötelezettség szerepe.

Kihívások, az egyházi szerepvállalás további lehetőségei

Az egyházakhoz, vallási szervezetekhez kötődő segítségnyújtás hatékonyságát segítheti – az állami szociálpolitikai eszközökkel szemben – a helyi közösségekbe integrált segítőkre jellemző személyesség, és személyközpontúság. Az eredményesség szempontjából fontos, hogy az elsődleges motívum ne a térítés, vagy a vallásos értékrend átadása legyen, hanem a hátrányos helyzetű személy vagy csoport konkrét problémájának megoldása, szükségleteinek kielégítése. Az egyházak ugyanakkor stabil erkölcsi értékek felmutatásával és hiteles képviselésével olyan azonosulási mintákat kínálhatnak, melyek átvétele jelentősen növeli a kistelepüléseken élők mentális egészségét, s csökkenti a deviáns viselkedési formák kialakulását (Kálmán – Könczei 2002).

A természeti szépségekben gazdag Ormánság fejlődésében nagy szerepe lehet a turizmusnak. A térségtől keletre található máriagyűdi kegyhely zarándok-turizmusa, a Villány-Siklósi Borút és a harkányi gyógyfürdő összekapcsolódhatna az értékes ormánsági 18. századi, festett fakazettás református műemlék-templomok (Adorjás, Drávaiványi, Kórós) megtekintésével. Az egyes egyházak közötti együttműködés további erősítése, a szociális programok összehangolása is fontos lenne a kisebb települések lakosságának érdekében. Ez a feladat az

⁹ A kollégium 12 év működést követően, 2008 szeptemberében zárta be kapuit a hosszú éveken át görgetett adósságok miatt, mivel hiányoztak a fenntartáshoz szükséges források, s azt pályázati pénzből sem tudták előteremteni.

egyházi alkalmazásban állók csekély száma miatt is sürgető. Szükség lenne laikusok munkatársak és önkéntes segítők további bevonására is.

A hatékony szociális segítő munka az alkalomszerű jótékonykodáson túl megköveteli a rendszeres, aktív, személyes jelenlétet, ugyanakkor szükséges, hogy az egyes személyekhez kötött akciók és programok intézményesüljenek, beépüljenek a közösség mindennapjaiba. Csak a szervesen a helyi közösségbe integrált projektek életképesek és tarthatók fenn külső beavatkozás nélkül. A gazdaság prosperáló gócaitól távol fekvő ormánsági kistéleplések azonban hatékony külső segítő támogatás nélkül nem tudnak kilábalni a válságból. A történelmi egyházak intézményeik és az egyházakhoz kötődő személyek révén jelen vannak a térségben. Egyes képviselőik a keresztény értékrend alapján állva – kisebb-nagyobb hatékonysággal – munkálkodnak a helyi társadalom problémáinak enyhítése érdekében. Az egyházi szociális szerepvállalás vizsgálata során szerzett tapasztalatok azt sugallják, hogy a segítő tevékenység kiszélesítésével, összekapcsolódásával más, hasonló célokkal rendelkező szervezetek munkájával, és további csoportokra való kiterjesztésével jelentős javulás érhető el a lakosság életminőségében és fokozható a kisebb települések népességmegtartó ereje. Ezért egy, az Ormánság átfogó fejlesztését célzó stratégiának figyelembe kell vennie az egyházi, illetve egyházakhoz kötődő kezdeményezéseket is, lehetőség szerint építve azokra.

Felhasznált irodalom

- Andorka Rudolf 1997 *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest.
- A. Gergely András 1993 *Urbanizált méhkas, avagy a helyi társadalom*. MTA Politikai Tudományok Intézete – Akadémiai Kiadó, Budapest.
- A. Gergely András 1997 *Kisebbség, etnikum, regionalizmus*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.
- A. Gergely András 2005 Falutematika – faluntopológia. In *Nemzetfelfogások – Falupolitikák*. Szerk. Bognár L. – Csizmady A. – Tamás P. – Tibori T. Új Mandátum Kiadó – MTA SZKI, Budapest, 108-117.
- Beluszky Pál 2002 Területi hátrányok a lakosság életkörülményeiben – hátrányos helyzetű területek Magyarországon. In *Vég kiárutás II*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs.

- Bourdieu, Pierre 2002 *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Császár Ferenc szerk. 2004 *Kincses Ormánság: értékek, hagyományok*. Ormánságfejlesztő Társulás, Siklós.
- Enyedi György 2004 Az új gazdasági tér formálódása Magyarországon. In Csizmady A. – Husz I. szerk. *Település- és városszociológia*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Gazsó Ferenc – Laki László 2004 *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Giddens, Anthony 2005 *Elszabadult világ. Hogyan alakítja át életünket a globalizáció?* Napvilág Kiadó, Budapest.
- Harmat József 2004 A remény egy szigete – Alsó-szentmárton. In Nagy Attila – Péterfi Rita szerk. *A feladatra készülni kell. A cigányság kulturális beilleszkedése és a közkönyvtár*. OSZK – Gondolat Kiadó, Budapest.
- Kálmán Zsófia – Könczei György 2002 *A Taigetostól az esélyegyenlőségig*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kovács Tibor szerk. 2000 *Településhálózat VII. Törpefalvak a településrendszerben*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Ladányi János – Szelényi Iván 2004 *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Pikó Bettina 2002 *Egészségzociológia*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Tomka Miklós – Goják János szerk. 1992 *Az Egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok*. Szent István Társulat, Budapest.
- Weber, Max 1992 Vallásszociológia. In *Gazdaság és társadalom* 2/1. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 109-324.

További források:

- Baranya Megyei Munkaügyi Központ, 2006: A munkanélküliségi ráta alakulása területenként, Baranya megyében és országosan 2001 – 2005. <http://bmmk.hu>
- Ormánságfejlesztő Társulás, <http://www.ormansag.hu>

BIBÓ ISTVÁN A MAGYARORSZÁGI NÉMETEK KITELEPÍTÉSÉRŐL

Absztrakt

A tanulmány Bibó Istvánnak a magyarországi németek kitelepítésével kapcsolatos álláspontját vizsgálja döntően memoár jellegű írásaira támaszkodva. Bibó azon közéleti szereplők közé tartozott, aki nem értett egyet a hazai németek kollektív felelősségre vonásával. Elűzésük megakadályozása érdekében lépett fel az egyetemes humanista értékek védelmében.

Az esszé a Pécsi Tudományegyetem fennállása 650. évfordulójára készült.

Abstract

This study examines the views of István Bibó on the expulsion of ethnic Germans from Hungary mostly based on his writings of memoir type. Bibó was one of those public figures who did not agree with the collective punishment of ethnic Germans living in Hungary. In order to prevent their expulsion, he acted in line with the protection of universal humanist principles.

The essay marks the 650th anniversary of the foundation of the University of Pécs.

A *Kultúra és Közösség* már több ízben biztosított fórumot a hazai nemzetiségek különböző közösségeit bemutató írásoknak, sőt Tibori Timeának köszönhetően summázó tanulmány is született ezekről az írásokról (Tibori 2013; 2015). De az utóbbi időben nemcsak a hazánkban élő nemzetiségek kerültek ilyen módon fókuszba, hanem a távoli, tengerentúli diaszpórában élő magyar közösségek is (Bába 2015).

Jelen írás egy sajátos témával, a magyarországi németek kitelepítésével kíván foglalkozni, Bibó István perspektívája alapján. Bibó ugyanis a német kitelepítés időszakában olyan kormányzati főhivatalnoki beosztásban dolgozott, hogy részben maga is alakítója volt a történeteknek, részben pedig szemtanúja volt ezeknek a folyamatoknak.

Bibó István életútját úgy ismerjük, hogy 1944-ben, az ún. árja-párja igazolások kiállítása miatt a Gestapo letartóztatta és 1945-ben pedig maga is több ízben interveniált politikai üldözöttek érdekében. Bibó humanista erkölcsi értékrendje az említett

traumák, tragédiák kapcsán jól ismert, de a magyarországi németek kitelepítése során tanúsított magatartásával mostanáig kevésbé foglalkoztak. Jelen írás ennek a hiányosságnak a mérsékléséhez kíván hozzájárulni, elsősorban két – véleményem szerint egymáshoz szorosan kapcsolódó – szövegrészlet bemutatása révén. Az első az az interjúrészlet, melyet Bibó életinterjú keretében adott Huszár Tibornak. Az első beszélgetésre 1976-ban került sor (Huszár 1989:7). A második szövegrészlet Borbándi Gyula könyvére¹ válaszoló, önálló tanulmánynak is beillő, leveléből való. A két szövegrészletet, mint két, egymást kiegészítő szövegtestet fogom ismertetni.

Jelen írásom két témakört mutat be: Bibónak az illetékes kormányhivatalnoki funkcióban és az azt követő periódusból való tevékenységét. Életének ezek, a mély humánusról tanúságot tevő részletei jól ismertek, de talán kevésbé az a német kitelepítéssel kapcsolatos tevékenysége.

Bibó a német kitelepítés idején rövid ideig a BM Törvényelőkészítő Osztályát vezette, mely minisztériumba a Nemzeti Parasztpárt delegálta őt. Ezzel együtt azt gondolta, hogy mint „*Pilátus a Credo-ba*”, úgy került a német kitelepítés ügyébe, „*noha mégsem véletlenül*” (Huszár 1989:90). Sőt, úgy vélte, hogy a német kitelepítés ügyében született potsdami határozatok megszületésére nemcsak hatással volt, hanem annak bizonyos értelemben „*oka*” is volt.²

Bibónak a kitelepítés kérdésével kapcsolatos álláspontjának pontosabb megismeréséhez érdemes azt is hangsúlyozni, hogy tőle nagyon távol álltak azok a szélsőséges, antihumánus álláspontok, amelyeket egyes kommunista párti, illetve parasztpárti politikusok képviseltek. (Így pl. „*az egy batyuval*

1 Borbándi könyve eredetileg német nyelven jelent meg, *Der Ungarische Populismus*. Studia Hungarica. Schriften des Ungarischen Instituts, München. Nr. 7. Mainz-München, 1976. címen. Borbándi a könyvét, Bibó észrevételeire támaszkodva, alaposan átdolgozta (Bibó 1986/3:297, 568), magyar nyelven is megjelentette: *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék*. Püski. New York, 1983 címen.

2 „*Mondhatnám úgy is, hogy az okok láncolatában kiváltó oka vagyok annak, hogy Magyarországra nézve a németek kitelepítése Potsdamban határozatba ment*” (Huszár 1989:90).

jöttek, így is menjenek el” felfogást képviselő Kovács Imrével nem volt semmilyen kapcsolatban). A most említettek alapján is felvetődhet a kérdés, miért gondolhatta azt Bibó, hogy a potsdami határozatok megszületéséhez neki köze lenne?

I.

A történet úgy kezdődött, hogy Bibó tudomására jutott, hogy „magánjellegű akciók” (Huszár (1989:90) keretében tolnai, baranyai³ németeket, egész falvakat „hajtottak a rétre”, ahol ők „teljes ellátatlanságban”, hóban-szélben voltak kénytelenek tengődni, a mezőn „szültek, haltak, nyomorogtak” (Bibó 1986/3:350), hogy az elűzött bukovinai székelyeknek szállást biztosítsanak. Az akcióban részt vettek a kommunista és a parasztpárt tagjai, de pártonkívüliek is.

Bibó a Borbándinak írott levelében, egyetértve az utóbbival, megállapította, hogy a parasztpárt a kitelepítés mellett volt. Bibó szerint a kommunista párt „teljes súlyával” (Bibó (1986/3:349) a kitelepítés mellett volt és a parasztpárt is támogatta azt, míg a szociáldemokrata párt és a kisgazdapárt inkább „fékezni igyekezett” azt (Bibó 1986/3:350).⁴

Bibót felháborították a történetek, mégpedig több szempontból is. Egyrészt azért, mert úgy gondolta, hogy a „svábokkal” történt atrocitás az emberiséget sértette, így Bibó az „emberiség nevében” háborodott fel. Másrészt pedig azért, mert a „zsidó-

3 Huszár Tibor kérdésére Bibó röviden érintette a baranyai német kitelepítés kérdését is. Bibónak az volt a véleménye, hogy abban kommunista és parasztpárti politikusok is részt vettek, de Bibónak nem volt pontos képe „az akciózó társaság” személyi összetételéről. Úgy gondolta, hogy az ilyen ’akciózásokhoz’ ekkoriban viszonylag könnyen lehetett egy „kis hatósági fedezetet” szerezni (Huszár 1989:94).

Az akciózás „indítékát, erkölcsi hátterét és ... részleges eredményességét” szerinte „az a pusztta tény biztosította, hogy a bukovinai székelyek menekülés közben odakerültek a helyszínre, s az akció abból a tiszteletre méltó szándékból született, hogy rajtuk segíteni akartak, s nyilván ez a szándék hozta össze az akció résztvevőit” (Huszár 1989:94).

4 A magyarországi németek történetét kutató Gerhard Seewann professzor szerint az 1920-as évekig a magyarországi németek német-magyar identitására a magyar állam iránti „hungarus identitással” keveredő lojalitás volt a jellemző (Seewann 2011:54). Seewann Th. Spira álláspontját is idézi, hogy ti. a legtöbb magyarországi németnek nem okozott gondot, hogy harmonizálja a lojalitását a magyar állammal. (Idézi: Seewann 2011:54). Gratz Gusztáv még 1935-ben is annak a véleményének adott hangot, hogy „Németek vagyunk, de jó magyarok” (Idézi: Seewann 2011:55).

irtás” után egy esetleges „svábjirtás” „csak a magyar névhez kapcsolódó gyalázat mennyiségét fogja szaporítani” (Huszár 1989:90). Bibó Keszthelyi Nándor kollégájának a társaságában Erdei Ferenc belügyminiszterhez fordult. Arra is felhívták Erdei figyelmét, hogy a történetek milyen hatással lehetnek a felvidéki magyarság kitelepítésére. Erdei megértette a helyzetet és rendeletben tiltotta meg ezeket a helyi akciókat, ami Bibó szerint meg is szüntette ezeket a magánjellegű akciókat (Bibó 1986/3:350; és Huszár 1989:91).

Erdi Bibó meglepetésére, Bibó szépapjainak a sváb származásában vélt magyarázatot találni Bibó interveniálására,⁵ de a beszélgetés további részében megértette a történetek jelentőségét és elfogadhatatlanságát és az ügyet azonnal a Minisztertanács elé vitte. A kormány megvitatta a kérdést és Bibó szerint így került a magyarországi németek kitelepítésének ügye a potsdami konferencia elé, amely a lengyeleken és a cseheken kívül csak a magyarokat kötelezte a németek kitelepítésére (Huszár (1989), 91).⁶ A bajt csak tetézte, hogy a magyar kormány szerint semmilyen összefüggés nem volt a felvidéki magyarság kitelepítése és a németek kitelepítése között.

A potsdami értekezlet azonban döntött a magyarországi németek kitelepítéséről és a hazai kormányzati struktúra és gyakorlat miatt annak a Bibó Istvánnak kellett ezt a döntést a magyar jogrendszerbe történő integrációra előkészíteni, aki nem értett egyet a magyarországi németek kollektív ki-

Ekkor már azonban nem Gratz álláspontja volt a magyarországi németek lojalitását elsősorban formáló vélemény. Az 1930-as években a Bleyer Jakab és Gratz Gusztáv nemzedékét követő utódgeneráció már nem a magyar államtól várt „szabályozó kompetenciát”, hanem Berlintől (Seewann 2011:53). A magyarországi németek lojalitásváltozása Seewann szerint jelentős mértékben összefüggött azzal a körülménnyel, hogy a Horthy-korszakban csak egy lojalitás-opció létezett, amely a magyar nemzetállam keretei között volt lehetséges (Seewann 2011:58).

5 Bibó fenti véleményét nem azért alakította ki, mert „különösebben kedvelte” volna a svábokat. A második világháborúban tanúsított viselkedésük nem volt Bibó számára szimpatikus, de ez a véleménye nem ’általában’ a magyarországi németekre vonatkozott, hanem csak egy bizonyos hányadukra „és azt sosem lehetett lemérni, hogy mekkora hányad”-ra (Bibó 1986/3:352).

6 Bibó a Borbándi-levelben is felvetette, hogy része volt a minisztertanácsig eljutó események elindításában (Bibó 1986/3:352). Bibó azonban nem érzett lelkiismeret-furdalást a történetek miatt, mert nem helyeselte a helyi akciózást és a vele járó hangulatkeltést (Bibó 1986/3:352).

telepítésével. (Bibó, a BM Törvényelőkészítő Osztályának a vezetőjeként kapta ezt a számára nemkívánatos feladatot). Pedig Bibó javaslata is szerepet játszhatott abban, hogy Erdei kibocsátott egy két-soros rendeletet, amely megállította az önkényes kitelepítéseket és Bibó szerint meg is szüntette azokat (Huszár 1989:91).

Bibó igyekezett az adott szituációban talán a legkevésbé rossz megoldást megtalálni, mivel egyrészt a lehetőségekhez képest tárgyyszerű kritériumokon nyugvó, másrészt formalizált eljárás kidolgozását tartotta fontosnak. Ez az eljárás a korabeli magyar történelemből is ismert 'igazoló bizottsági' eljárás volt és ilyen keretek között kívánták vizsgálni a magyarországi németeknek, elsősorban a Volksbund-hoz fűződő tevékenységét.

Mint említettem, a németek kitelepítésére Lengyelországon és Csehszlovákián kívül Magyarországot kötelezték, Jugoszláviát és Romániát nem. A „svábok számonkérését” Bibó szerint „aránylag szabályozott eljárás” szándékozta rendezni. Ennek értelmében olyan bizottsági eljárásra kerülhetett sor, ahol az elnöki pozíciót a BM valamelyik tisztviselője töltötte be, aki kijelölt egy „svábellenes” és egy „svábarát” intézményt, amely két ülnököt delegált. Az első típusú intézménybe a Parasztpárt vagy a Szociáldemokrata Párt jelölt, míg a másik jelöltet egy helyi magyar vagy 'németbarát' kulturális szervezet delegálta. Bibó azt is megemlíttette, hogy volt olyan bizottság, ahová két németellenes jelölt került. Az eljárás Bibó szerint „aránylagos igazságosság”-ot eredményezett, mert „végül a sváboknak körülbelül tíz százalékát minősítették valamilyen módon számon kérhetőnek, öt százalékát érdemet szerzettnek, a többit ártatlan semlegesnek ...” (Huszár 1989:91). Ezt a kategorizálást Bibó „realis”-nak tekintette. Öt szempontot vettek figyelembe: három elítélő kategória volt, (Volksbund-vezető, Volksbund-tag és Volksbund-támogató (Huszár 1989:91). A negyedik kategória azoké volt, akik „se rosszban, se jóban nem találtattak”, az ötödik pedig azoké, akik „fasisztaellenes érdemeket szereztek” (Huszár 1989:92).

Bibó nem tartotta jó megoldásnak ezt a kategorizálást és csak az adott szituációban tekintette azt relatíve elfogadható megoldásnak. „Én az egész dologért nem lelkesedtem és azt sem tartottam alapjában véve jó megoldásnak, hogy a Volksbund és a benne való tagság önmagában valamiféle hátrányos jogkövetkezményt idézhet elő, de az adott szituációban úgy láttam, hogy egy nagy tömegű, az egész németiségre kiterjedő kollektív felelősségre vonással és annak minden

elképzelhető rossz következményeivel szemben minél gyorsabban valami ilyenféle szelekciót kell csinálni” (Bibó 1986/3:351).⁷

Egyúttal Erdei Bibót arra utasította, hogy a Volksbund által elkövetett „hitlerista jellegű cselekmények számonkérésének” formáját dolgozza ki (Bibó 1986/3:350). Az eljárás „nagyon primitív módszerekkel és elegendő garanciák nélkül, de mégis bíróságszerű eljárással állapította meg ezeket a kategóriákat” (Bibó 1986/3:351). A kategorizálás hamar megtörtént és a németeknek kb. tíz százaléka került „a felróható kategóriák valamelyikébe”, akikkel szemben a munkaszolgálat valamelyik formája volt a szankció (Bibó 1986/3:351).

Bármennyire nyilvánvaló is, hogy egyetlen ártatlan embernek a meghurcolása (felelősségre vonása) is igazságtalan és jóvátehetetlen hiba volt, mégis – a tragikus következmények ismeretében – arányában talán vállalható döntés született és lehetőséget biztosított az egyéni felelősségre vonásra, a kollektív bűnösség elvének elfogadhatatlan alkalmazásával szemben. A későbbiekben ugyanis igazságtalanabb döntések születtek és a magyarországi németek elűzése nem a fenti döntések alapján történt.

Bibó nem értette, hogy ugyanaz a minisztertanácsai határozat, amely elfogadta a fenti rendelkezést, miért mondta ki, hogy a német kitelepítés ügye nem hozható összefüggésbe a szlovákiai magyarok kitelepítésével. Szerinte a magyar kormány felvetésére foglalkozott a potsdami értekezlet⁸ a magyarországi németek kitelepítésével.⁹

7 A „vad elűzés” koncepciója Seewann szerint Magyarországra nem volt jellemző (Seewann 2010:32), de elsősorban azért nem, mert „a magyarországi németek jogfosztása, javaik kisajátítása és tömeges internálásuk” (Seewann 2010:32) már 1945 februárjában megkezdődött (Seewann 2010:32). Seewann külön kiemelte Bodor György kormánybiztos „brutális intézkedéseit” (Seewann 2010:32). Az 1945 eleji, Baranya megyei jogfosztásokról ld. Gerner 2011a:59-60; és Gerner 2011b:219-220.

8 Az USA és a britek azon az állásponton voltak, hogy „a népesség transzfere rendszerezett és humánus módon” történjék (Seewann 2010:29), melyet szerződéses úton kívántak rendezni. 1945. július 31-én azonban Sztálin úgy érvelt, hogy a „folyamat már zajlik, és minden szabályozás elkészt” (Seewann 2010:29), így nem sikerült az elűzés 'vad fázisát' „szabályozott mederbe” terelni (Seewann 2010:29).

9 A bibói szöveghez fűzött jegyzet szerint Bibó vélhetően nem tudott a SZEB 1945. november 20-án született döntéséről, amely 500.000 német kitelepítésére kötelezte Magyarországot (Bibó 1986/3:351, 591).

II.

Időközben a Bibó által szerkesztett rendelet tárgyatlanná vált és a potsdami határozat nyomán új jogszabály vált aktuálissá, ami viszont már az „*összes német-ség kitelepítésére vonatkozott*” (Bibó 1986/3:352).¹⁰

Bibó már Nagy Imre belügyminisztersége idején újból foglalkozott a német-kitelepítés kérdésével. Úgy tudta, hogy a kitelepítettek bevagonírozása és utaztatása rendezett formában zajlott (pl. nem zsúfolt padokkal ellátott vagonokban), eltérően a lengyel és cseh kitelepítéstől (Huszár 1989:92).

A kitelepítésről szóló jogszabálytervezetet már nem Bibó, hanem minisztériumi kollégája, Sztítás Jenő készítette elő. Maga Sztítás sem értett egyet ezzel a jogszabállyal. Ez utóbbi alapelveit Bibó szerint a magyarországi németekkel szembeni ellenérzés motiválta. Ezt a javaslatot Bibó szerint egy „*ádázabb kommunista vagy parasztpárti*” álláspont motiválhatta. A javaslat az 1941-es népszámlálás kategóriáin alapult, amely különbséget tett az adott nemzetiséghez tartozás és az anyanyelvhasználat között. Bibó szerint a két kategória a legtöbb hazai nemzetiség esetében 90%-ban egybeesett, de éppen a németeket tekintve nem ez volt a helyzet, mivel egyharmaduk magyar nemzetiségűnek,¹¹ bár német anyanyelvűnek vallotta magát¹² (Huszár 1989:92). Ennek

Az újabb kutatások Bibónak azt az álláspontját látszanak erősíteni, hogy a magyar kormányzat is kezdeményezte a magyarországi németek kitelepítését. G. Seewann, a magyarországi németek történetével foglalkozó monográfiájában arra mutat rá, hogy a magyar politikai vezetés kezdeményezte a magyarországi németek elűzését (Seewann 2016/2), eloszlátva ezáltal a Potsdam-legendát (Pach 2016:8677).

10 Sajnos, a magyar kormány is a németek kollektív felelőssége mellett foglalt állást (Seewann 2010:31). Seewann a hazai magyar közélet vezető személyiségei közül egyedül Mindszenty hercegprímást emelte ki, aki az elűzésről „*kritikusan és elutasítóan*” nyilatkozott. Seewann szerint Magyarországon – politikai meggyőződésüktől függetlenül – azokat a németeket üzték el, „*akik elosztásra érdemes tulajdont tudtak felmutatni*”, így a vagyon konfiskálása is fontos szempont volt az elűzés során (Seewann 2010:30).

11 Szalai Gábor és Tóth József egy Baranya és Tolna megye határán lévő falu (Véménd) példáján keresztül mutatták be, hogy milyen ellentétek jöttek létre a falun belül, a magukat magyar és német nemzetiségűeknek vallók között, nem egyszer a régi barátok, sőt a testvérek között is (Szalai – Tóth 2010:171).

12 Bibó szerint az utóbbiak inkább antihitlerista meggyőződésük miatt nem vallották magukat német nemzetiségűnek (Bibó 1986:353).

ellenére az új jogszabálytervezet szerint „*mindenki kitelepítendő, aki a népszámláláskor magát német anyanyelvűnek vallotta*” (Bibó 1986/3:352).

Bibó abszurdnak tekintette ezt a rendelettervezetet, de úgy gondolta, hogy az adott helyzetben még mindig jobb, ha csak a magukat német nemzetiségűeknek vallókat érinti az eljárás (Bibó 1986/3:353), megmentendő a kitelepítéstől a magukat magyar nemzetiségűnek valló németeket.

Bibó valójában nem is értette a parasztpárt különböző irányzatait képviselő vezetőinek, mint pl. Kovács Imre, Veres Péter, Darvas József felsorakozását a német kitelepítés mellett, mert fel sem merült bennük a paraszti szolidaritás gondolata, egy olyan „*embertőmeggel szemben, amely kilencven százalékban keményen dolgozó paraszt és egy csomó földet megművelő és kultúrákat kialakító paraszt volt*” (Bibó 1986/3:352).¹³

Magával a javaslat alapjául szolgáló, a kitelepítésre vonatkozó állásponttal sem Sztítás Jenő, sem Bibó nem értett egyet és igazságtalannak tartották azt. Az adott helyzetben azonban, abban bízva, hogy a rossz megoldások közül talán a legkevésbé rosszat választja, Bibó úgy gondolta: ha már mindenképpen sor kerül a németek kitelepítésére, „*akkor – így Bibó – ez szorítkozzon azokra, akik német nemzetiségűnek vallották magukat*” (Huszár 1989:92) az 1941-es népszámláláskor. Azzal persze Bibó sem értett egyet, hogy népszámlálási adatokat ilyen célra lehessen felhasználni.

Bibó – tulajdonképpen a hivatalos kormányzati állásponttal szemben – készített egy ellentervezetet, memorandumot, amelynek a bevezetőjében már kifejtette, hogy „*a kitelepítést a német nemzetiséget vallottakra kell szorítani*” (Huszár 1989:93). Ezt a javaslatot Bibó elküldte a Minisztertanács általa ismert, nem kommunista tagjainak (Bibó 1986/3:353).

Bibó saját bevallása szerint is hibát követett el, pl. azért, mert nem miniszteréhez, Nagy Imréhez fordult a javaslatával, hanem saját tervezetet készített. Így nem volt meglepő, hogy a Minisztertanácsra okkal kérdezték meg: a BM-nek akkor két javaslata van? (Huszár 1989:93)

13 A magyarországi sváb paraszti társadalom faluközösségi identitására hívta fel a figyelmet G. Seewann is (Seewann 2016/2:117) és Pach 2016:8675). Seewann – miként erre Pach János rámutat – a sváb-törökországi németiség gazdaságközpontú gondolkodásmódját elemezve, a györkönyeiekről azt állapította meg, hogy „*A falu jómódú volt. Igaz embertelenül nagy munka volt az ára*” (Idézi Pach 2016:8675). Szintén Seewann írja a németkéri svábokról: „*A sovány talaj ellenére ... csakis páratlan szorgalmuk és takarékos életmódjuk eredménye*”-ként a „*kérik meggazdagodtak*” (Idézi Pach 2016:8675).

Nagy Imre javaslatát fogadták el, aki a történetek alapján fontolóra vette, hogy Bibó ellen fegyelmit indít (Bibó 1986/3:353), amitől Bibót vélhetően Erdei közbeavatkozása mentette meg.¹⁴

Bibó ekkor már nem vezette a törvényelőkészítő osztályt, tulajdonképpen a saját miniszterének csinált több másik miniszternél „propagandát” (Huszár 1989:93). Bibót Erdei pedig az említett ügy kapcsán úgy védte meg, hogy az előbbi pozíciója parasztpárti pozíciónak számít. Erdei álláspontja azért volt sajátos érvelés, mert a magyarországi németek kitelepítésének az ügyében – Bibó nem parasztpárti állásponton volt. (Kovács Imre államtitkár véleményével pl. teljesen ellentétes álláspontot képviselt). Ami az időpontokat illeti, Bibó úgy emlékezett, hogy az ellenjavaslat 1945 decemberében, a potsdami határozatok után született.

A történetek után a kitelepítés a BM javaslata szerint folyt. A vagyonelkobzás szankciójával Bibó nem értett egyet, de magát a „lebonyolítás”-t Bibó „rendezett, tisztességes és nagyobb kilengések” nélkülinek tartotta (Bibó 1986/3:353).

Már a potsdami határozat után került Bibó kapcsolatba a német kitelepítés ügyében Farkas Mihályval és Szébenyi Endrével. Bibó nem értette, hogy ezen a háromfős megbeszélésen neki miért kellett részt vennie, mivel ő 1945 augusztusa óta nem volt a törvényelőkészítő osztály vezetője. Ezen a megbeszélésen Bibó kifejtette azt az előbbi álláspontját, hogy „különbséget kell tenni a magukat magyar és a magukat német nemzetiségűnek valló svábok között” (93. old.). Farkas Mihály azonban ezt a disztinkciót nem fogadta el, és azt hangoztatta, hogy „sváb, sváb” (Huszár 1989:93).

1945. december 29-én hirdették ki a 12.330/1945 M.E. számú rendeletet a magyarországi német lakosság Németországba való áttelepítéséről.¹⁵

14 Bibó ezen a ponton ismét utalt arra, hogy a parasztpárt politikusai közül valamennyire Erdei fordult szembe a németellenes akciókkal, és Bibó, valamint Keszthelyi ellenezte azokat. Bibó és Keszthelyi fellépése nem volt nyilvános, és Bibó a nyilvános fellépést hiábavalónak gondolta, az akkori közhangulat miatt (Bibó 1986/3:353).

15 „Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutolsó német összeírás alkalmával német nemzetiségűnek, vagy német anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak, vagy valamely fegyveres alakulatnak (SS) tagja volt” (Zinner 2004:284). A rendelet ugyan minden magyarországi német kitelepítését írta elő, de Seewann szerint az említett népesség kb. fele Magyarországon maradt (Seewann 2010:32).

A kitelepítés egyre lassabban folyt; végül Bibó szerint kb. 150.000 németet telepítettek ki Magyarországról és kb. 300.000 német maradt az országban.¹⁶ A kitelepítettek és az országban maradtak között vegyesen voltak a magukat magyar és német nemzetiségűnek vallók (Bibó 1986/3:354).¹⁷

Bibó a kitelepítés után Magyarországon maradt németekről azt állapította meg, hogy az NDK megalakulása után elfogadott német nemzetiséggé váltak, saját nemzetiségi összejöveteleket tartottak és a rádióban és a televízióban is saját összejöveteleik voltak (Bibó 1986/3:354). A 60-as évektől pedig az NSZK-ba letelepedettek is Magyarországra jöhettek. Ugyanakkor Bibó azt is hangsúlyozza, hogy a kitelepítés tényét „majdnem teljes hallgatás övezi idehaza, sem pozitív, sem negatív értelemben nem emlegetik sem a hivatalos személyek, sem a német nemzetiség tagjai” (Bibó 1986:354).

***

A fenti idézet, de Bibó visszaemlékezésének más releváns részei is a német emlékezetpolitika fontosságát húzza alá, melynek fontos történelmi eseménye volt a németek kitelepítése. Bibó visszaemlékezésének forrásértékét jelentős mértékben ez a történelmi diskurzus fogja majd meghatározni.

Az azonban már most is megállapítható, hogy Bibó

- a német kitelepítés kapcsán olyan eseményekről, folyamatokról számolt be, amelyek egyébként nehezen hozzáférhetőek a kutatók számára is;

- összhangban más közéleti szerepvállalásával, a német kitelepítés esetében is a jobbítás szándékával kereste az adott helyzetben legelfogadhatóbbnak tűnő megoldásokat;

- fenti hozzáállását általános, 'emberiségi' szempontok vezérelték, ami nem zárta ki, hogy a történetekért való esetleges, saját felelősségének a kérdését is felvesse;

16 A bibói szöveghez fűzött jegyzet szerint végül kb. 170.000 német kitelepítésére került sor (Bibó 1986/3:454, 592). Az újabb kutatások (G. Seewann) a magyarországi németek felére teszik a német kitelepítettek számárányát (Seewann 2010:32).

17 „Amikor 1946. január 19-től – írja G. Seewann – az elűzési folyamatok Magyarország amerikai megszállási övezetének irányába megkezdődtek, hűségnyilatkozatok születtek a magyar bázis iránt, amelyek Csehszlovákiában egyszerűen elképzelhetetlenek lettek volna. A magyarországi német parasztok és polgárok a magyar himnuszt énekelték, és sokan osztották azt az érzést, hogy a hazát csak átmenetileg, úgymond büntetésképpen és ezáltal csak egy időre kellett elhagyniuk” (Seewann 2010:32).

– előadásából az is kiderül, hogy a német kitelepítés főleg meghatározott politikai erők törekvéseihez kötődött és nem a 'magyar nép' alulról jövő kezdeményezése volt;

– természetesen nem volt a kollektív felelősség híve, javaslatai az egyéni felelősségre vonás lehetőségét kívánták megteremteni;

– a rá jellemző 'civil kurázi' érték szempontja a történetek során többször is megfigyelhető volt (pl. nem pártlojalitás szerinti véleménynyilvánítás, szembe ment saját miniszterének az álláspontjával);

– narratívái koherensek, egyes megállapításai egymásnak nem ellentmondanak, hanem egymást kiegészítik.

Hogy mit veszített Magyarország a németek kitelepítésével, erre a feladatra jelen írás nem is vállalkozhat. Bibó megállapításaira támaszkodva, legalább három veszteség-forrást megemlíthetünk.

Egyrészt, azt az emberességi deficitet, ami leginkább abból fakadt, hogy az eljárás rendezett és humánus módon történjék.

Másrészt, annak a kultúrának a megbecsülését, amelyből a magyar nemzetiségű állampolgárok is merítettek.

Harmadrészt pedig, a hivatásában példamutató keménységgel dolgozók jelentős részétől fosztották meg Magyarországot, akik sokat tehettek volna az ország további polgárosodásáért.

Ha Bibó eredeti álláspontját fogadták volna el, az említett deficitekkel valószínűleg nem kellett volna számolni.

Felhasznált szakirodalom

Bába Szilvia 2015 *Az Óperenciás tengeren túl. Magyar identitás a diaszpórában*. Budapest, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Kárpát-Haza Könyvek.

Bibó István 1986 Levél Borbándi Gyulához. In Uő. *Válogatott tanulmányok 1971–1979*. 3. kötet. (Vál.: Huszár Tibor). Budapest, Magvető Könyvkiadó, 295–373.

Gerner Zsuzsanna 2011a Modern rabszolgasors valahol Oroszországban. Egy kényszermunkára elhurcolt magyarországi német nő leveléből. In *Görbe háttal. Interetnikus konfliktusok Közép-Európában a múltban és a jelenben. Tanulmányok*. (Szerk. Kupa László). Pécs, Virágmandula Kft., 59–70.

Gerner, Zsuzsanna 2011b *Moderne Sklaverei – Briefe einer zur Zwangsarbeit verschleppten Ungarndeutschen aus der Sowjetunion*. In *Minderheitendasein in Mittel- und Osteuropa – interdisziplinär betrachtet*. (Hrsg. Zsuzsanna Gerner – László Kupa). Hamburg, Verlag Dr. Kovac. /SOCIALIA Band 113:219–233.

Huszár Tibor 1989 *Bibó István. Beszélgetések, politikai életrajzi dokumentumok*. Magyar Krónika. Debrecen, Alföldi Nyomda.

Pach János 2016 *Gerhard Seewann: A magyarországi németek története*. Közlésre elfogadott kézirat.

Seewann, Gerhard 2010 Az elűzés koncepciója: Berlin–London–Prága–Budapest. In *Vándorló kisebbségek. Etnikai migrációs folyamatok Közép-Európában történeti és jelenkori metszetben. Tanulmányok*. (Szerk. Kupa László). Pécs, PTE–Bookmaster Kft., 24–33.

Seewann, Gerhard 2011 A magyarországi németek Horthy és Hitler iránti lojalitása 1933 és 1945 között. In *Görbe háttal. Interetnikus konfliktusok Közép-Európában a múltban és a jelenben. Tanulmányok*. (Szerk. Kupa László). Pécs, Virágmandula Kft., 50–58.

Seewann, Gerhard 2016 *A magyarországi németek története. 2. kötet*. Argumentum Kiadó.

Szalai Gábor – Tóth József 2010 A magyarországi németek sorsa a második világháború után – lokális (Véménd) példán keresztül. In *Vándorló kisebbségek. Etnikai migrációs folyamatok Közép-Európában történeti és jelenkori metszetben. Tanulmányok*. (Szerk. Kupa László). Pécs, PTE–Bookmaster Kft., 170–179.

Tibori Tímea 2013 Közösségkutatások eredményeiről – a Kultúra és Közösség hasábjain. In *Etnikai leporelló Közép Euróában – kiadványsorozatok tükrében. Tanulmányok*. (Szerk. Kupa László). Pécs, Virágmandula Kft., 121–128.

Tímea Tibori 2015 On the results of community research – in the columns of Culture and Community. In: *Ein ethnisches Leporello: Exemplifizierung ethnischer Kooperationen aus Mitteleuropa*. (Hrsg. Zsuzsanna Gerner – László Kupa). Hamburg, Verlag Dr. Kovac, /SOCIALIA Band 133:271–280.

Zinner Tibor 2004 *A magyarországi németek kitelepítése*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó.

Dr. Iván Emese

WELCOMING THE INTERNATIONAL ACADEMIC COMMUNITY OF SPORT SOCIOLOGY

IN BUDAPEST

A Report on the 51st World Congress of Sociology of Sport²¹⁹

Abstract

In June 2016 Budapest hosted the 51st World Congress of Sociology of Sport. This annual assembly of the International Sport Sociology Association (ISSA) was considered unique and important by the association as well as by local organizers. ISSA Board of Directors were especially pleased to be holding a sport-related academic congress for the first time in the building of the Hungarian Academy of Sciences (MTA), the second time in Hungary – as an ISSA Congress was already held in Budapest in 1999. Local organizers were delighted to showcase this annual event in a truly academic environment, especially since the Local Organizing Committee (LOC) – adhering to the mission of ISSA as well as to the goals of MTA in supporting international collaboration among members – included Hungarian scholars and academics working in the field of sport sociology home and abroad. The aim of this report is to introduce the organizers and participants to as well as share the academic content and overall nature of the congress with a broader academic audience.

Organizers and Participants

The International Sport Sociology Association (ISSA) is an independent academic, non-for profit organization and was founded in 1965. ISSA is a member of the International Council of Sport Science and Physical Education (ICSSPE). ICSSPE is one of the largest networks of associations, organizations, and institutions concerned with sport, sport sciences, and physical education accounting for millions of people worldwide. ICSSPE belongs to UNESCO and as such cooperates with the wider sport movements to foster sport, physical activity and exercise; education in and research on

health; as well as advocate for the benefits related to an active lifestyle and ethical values inherent in sporting activities. ISSA is also affiliated with the International Sociological Association (ISA) and operates as ISA's Research Committee 27 – Sociology of Sport. The International Sport Sociology Association congresses are normally held annually – sometimes in conjunction with ICSSPE or ISA meetings. As part of its role as Research Committee 27, ISSA holds sessions every four year at the ISA World Congress. Additionally to that ISSA's 218 members come from all of the five continents, approximately 50 countries. To give all members equitable access to the annual meetings ISSA Executive Board follows a rule of geographic rotation when it comes to the selection of congress locations. Helping Executive Board members to make the right decision with site selection ISSA has a very detailed and well written policy to be followed when it comes to reviewing the applications, the so called 'Expression of Interest – Hosting ISSA Annual Conference'.

The sociology of sport, while grounded in sociology, has always been much more of a social science of sport. In addition to sociology, work in the field encompasses history, political science, human geography, anthropology, social psychology and economics. Also, the new offshoots of sociology such as, cultural studies, media studies, and gender studies, are well represented in the field. Hungarian sport sociologists – working at institutions of higher education at home or abroad – have been actively involved with the work of sport sociology associations nationally, regionally, and internationally.² The Local Organizing Committee (LOC) of the 2016 ISSA World Congress intended to represent this variety and included scholars published in

1 The author is an Associate Professor of Sport Management at St. John's University (NY, USA). For more information on this report please contact at ivane@stjohns.edu.

2 As the international 'umbrella' organization, ISSA consults with national and regional groups. In North America – NASSS, the North American Society for the Sociology of Sport, which publishes the *Sociology of Sport Journal*, is the most well known regional group. European researchers are also linked to the European Association of the Sociology of Sport.

different subfields of sport sociology as well as graduate students who are just beginning their career (Table 1). The main goal of the conference was to gather the international community of sport sociologists to discuss and debate the key issues surrounding the role and place of sport in global social and economic development. Beyond the main theme – “Sport, Global Development, and Social Change” – the congress also featured a diverse range of sessions to enable scholars, including postgraduate students, the opportunity to share their latest research.

The work on hosting a successful congress in Budapest started a year before, in the summer of 2015. The LOC put together an inviting welcome video and showed it in Paris, at the ISSA 50th annual meeting.³ Delegates liked the presentation: the majestic building of the Hungarian Academy of Sciences, the main theme of the congress, as well as the location, Budapest, with the variety of cultural and social programs and activities it can offer. After the Scientific Committee announced the Call for Papers late fall 2015, the LOC experienced an ongoing influx of academic abstracts. As a result, the congress in Budapest attracted 208 delegates from 39 countries (Table 2). The LOC was extremely proud to see the active participation of Hungarian scholars and young professionals. While academics from the University of Physical Education – Dr. Gyongyi Foldesi Szabo, Dr. Andrea Gal, Dr. Tamas Doczi –, from St John’s University (USA) – Dr. Eme-se Ivan –, from Worcester University (UK) – Dr. Gyozo Molnar are considered to be regular presenters at ISSA annual meetings, there have been an additional eight presentations delivered by colleagues from ELTE University, Corvinus University, Debrecen University, University of Pecs, Szechenyi Istvan University (Gyor), and Lafayette College (USA). The growing importance of sport sociology among young Hungarian scholars was demonstrated by the five paper submitted by graduate students. Thus, hosting the ISSA 51st World Congress in Budapest provided a unique opportunity to make stronger ties and build long-lasting relationships between the international sport sociology and the Hungarian academic community.

3 Please refer to the side www.issa2016.org and use the link to the video at the bottom of the page.

Academic Content

The main theme of the congress, *Sport, Global Development, and Social Change*, provided a wide range of opportunities for scholars to discuss and debate current topics of sport sociology. The congress started with a plenary session. David Black, a professor of political science at Dalhousie University (Canada) delivered the keynote address: “*Never the twain shall meet? The challenge of articulating top-down and bottom-up development through sport*” Dr. Black’s research interest focuses on multilateral diplomacy and development assistance specifically in Africa with a special focus on sport mega-events’ role and place in the process. Recently, international federations and sport governing bodies have awarded the opportunity to host a range of sport mega-events to developing countries and emerging markets. They argue that sport and sporting mega-events play a positive role in social and economic development. However, others argue that as a result of these policies nations spend valuable resources on sporting events instead of education, health, or social programs. No surprise Dr. Black’s lecture was conducive to lively discussion among delegates and set the tone for the entire congress. Among the 208 registered participants 180 authored and presented academic papers over the three days. 124 presenters shared their research findings in parallel sessions while six choose to showcase their scholarly work in the form of a dedicated poster session. The most papers were submitted to sessions such as *Sports and Media; Race and Ethnicity in Sport; Sports and Gender; Sports and National Identity; and Sports, Economics, Business, and Society*. The following abstracts give us an overview of topics and issues researched by sport sociologists around the world and presented at the Congress in Budapest.

In *Sports and Media* sessions:

How Do Korean Sport Celebrities Communicate via Instagram?

Eunhye Yoo, Seoul National University (South Korea)

Yun Jung Kim, Seoul National University (South Korea)

This paper examines ways in which Korean sport celebrities use Instagram to communicate with their fans and possibly other audiences. Our primary focus was to analyze characteristics of sport celebrities Instagram users, types of contents, and methods/

strategies for communicating and interacting with fans. A total of ten male and female Instagram cases were selected for analysis. Instagram was the most frequently used image-based SNS among sport celebrities, through which they actively presented their everyday mundane activities not covered by mainstream media and other communication channels. It is noted that celebrities and their fans easily create their online communication space in which they share rather personal information using tag, hash, and reply functions. The primary feature of this communication is a form of 'parasocial interaction' by which fans respond to a range of posts initiated by celebrities. This paper discusses the nature and characteristics of the Korean sport celebrities Instagram community.

In Race and Ethnicity in Sport sessions:

From the tip of a finger to the tip of the tongue: Sport science and the (re)production of biological 'race'

Brent McDonald, Victoria University and ISEAL (Australia)

Whilst sport is often posited as an exemplar of egalitarianism in Australian society, it is littered historically and 'scientifically' with all sorts of racism and racialised logic. This paper draws on the ethnographic research and systematic literature review to examine how biological 'race' is (re)produced in 21st century sport science. In particular it attempts to understand how the minutiae of the sport science laboratory is translated and experienced in the classroom and then is further prepared for 'coffee-table' consumption through the media. Finally I argue that, in the post-colonial context, sport science potentially creates the conditions for a particular version of 'well-meaning' racism, as it enacts a common-sense grounded in biological 'race'. The conclusion is the need to apply critical 'race' theory to the sport sciences and their research design.

In Sports and Gender sessions:

Analysis of Factors Influencing Women Leadership Development Programme in Sport in Turkey

Gülay Özen, Hacettepe University Graduate School of Health Sciences (Turkey)

Canan Koca, Hacettepe University Graduate School of Health Sciences (Turkey)

In the recent years, leadership development programs for women have aimed to provide a better understanding of their communities and contribute to both social networks and new business opportunities. Various non-governmental organizations help to ensure equal rights for women by organizing leadership educational programs to encourage women to become. Unfortunately these kinds of programs are not included in sports organizations in Turkey. Today many countries have implemented leadership development programs, for example The Women Leaders in Sport-Australia, Women and Leadership Programme-Canada, Women and Leadership Development Programme-UK. The purpose of this research was to examine the organizational and socio-cultural factors involved in the development of sports and women's leadership educational programmes in Turkey. Research methods used include document analysis and analysis of statistical data. The results indicate that 97% of presidents and 95% of secretary generals of sports federations in Turkey are male. In order to be successful in the elections process of sports federations, candidates need political-economic capital and other forms of influence within the sports community. Unfortunately, at present female athletes constitute only 27% of all athletes in Turkey revealing that women's political-economic capital is less compared to men. To date, studies conducted in Turkey reveal that the regulations of sports organizations make it difficult for sports administrators to establish policies aimed at increasing the number of female athletes and, in turn, the number of female sport administrators. Moreover, sports management staff and sports organizations seem to have negative attitudes towards women managers. This study suggests that in order to advance the development of women's leadership training program in Turkey, the socio-cultural structure of the sports organizations and gender relations must be considered.

In Sports and National Identity sessions:

2014 FIFA WORLD CUP and corruption: contesting the national football team as a symbol of Brazilian identity

Felipe Tobar, Universidade da Região de Joinville (Brazil)

Luana Gusso, Universidade da Região de Joinville (Brazil)

Football started to play an important role within the Brazilian society in the early 1900s, being considered a metaphor of social life par excellence. The game which was invented by the British, could not resist the popular interest, becoming, not without conflicts, a shared space and popular ground and, consequently, a key factor to the “nation-building” process exploited by the State. As the Sociologist Mauricio Murad pointed out “Football is like a book which tells about the positive as well as the negative features of Brazilian society”. In that context, the 2014 FIFA World Cup, not only uncovered the shortcomings of the Brazilian government, through countrywide protests, but also, with the disclosure of corruption cases involving FIFA and CBF (Brazilian Football Federation) officials, helped to set up an important debate questioning the continuity of the established notion of the national football team as a legitimate representative of the national identity, in other words, it actually belongs to the Brazilian people, or if it is only an object of exploitation in order to ensure benefits for its leaders, at different times and contexts. With the support of Bourdieu's sociology theories of habitus and social fields, this article problematizes how the notion of 'national identity' has been used before and during the World Cup in Brazil under two premises: the connection between the popular protests of June 2013 and “FIFA's World Cup”; and how corruption in football universe has jeopardized the identification of Brazilian people with one of their national symbols.

In *Sports, Economics, Business, and Society* sessions:

Resources in support of grassroots sport clubs: a comparative analysis between Italy and Norway
Irene Masoni, University of Pisa (Italy)

Sport clubs are the key elements in both Italian and Norwegian grassroots sport. This comparative study address two research questions: what type of economy supports these sport entities in these countries and what are the related modes of governance? Starting from qualitative interviews conducted during the last year (2015) in Italy and in Norway, and continuing with a detailed study of institutional characteristics, this paper analyzes the resources that are at the base of the grassroots sport activity and the modes of governance that regard these specific players of social economy. The research considers the support of: 1) public institutions, 2) local community actors (neighborhood, relatives)

and 3) private companies. This presentation also investigates the different form of involvement and how this involvement becomes concrete through transfers of money, supply of services or individual performances (e.g. financial contributions, provision of facilities, voluntary work). Therefore, through the analysis of institutional documents and field-work, the aim of this work is to understand current differences between Italy and Norway, especially concerning the balance between different tools supporting the grassroots sport activities. Moreover, the research highlights the changes that have occurred over the years and that are linked to crisis or institutional modifications (at both national and local level).

Hungarian scholars presented in sessions such as *Sports and Migration; Sports and Regional Development; Sports and National Identity; Sports and Urban Development; Sports, Ethics, Law, and Education; Politics and International Sport; Teaching Physical Education and Coaching; Sports, Politics, Olympics; and Sports and Physical Education at Schools*.⁴

4 For more information on these presentations please contact the authors: Doczi, T: “The Budapest 2024 Olympic bid: Questions of legacy” doczi@tf.hu; Mate, T., Andras K: “International sport events as urban development incentive: Effects of European Youth Olympic Festival 2017 and possibilities for Győr” tundi.mate@gmail.com; Kozma, M., Andras, K., Kynsburg, Z: “The role of major events in the development of smaller cities” miklos.kozma@uni-corvinus.hu; Gal, A., Benedek, P: “Migration of players in domestic and foreign leagues: Identification and analysis of migration channels of Hungarian football players” gala@tf.hu; Ivan, E., Vidoni, C: “Teaching fair play: In the classroom and beyond” ivane@stjohns.edu; Peto, D: “Sport as a tool of diplomacy in Russia and Hungary” dori177@gmail.com; Garamvolgy, B: “Sport: A tool for reaching EU external policy goals?” garbence89@gmail.com; Rabai, D: “Football academies as educational environment” david.rabai67@gmail.com; Fletcher, C., Ivan, E., Lebel, K: “What should be different in coaching education? An overview of USA participation at the YOG” ivane@stjohns.edu; Szatmari, A: “Sport: Only a simple tool for profit?” aszatmari@eusp.hu; Fabian, K: “The Olympic Spirit and Illiberalism: Hungary's Game” fabiank@lafayette.edu; Molnar, G., Kanemsu, Y: “Challenges of exploring women's resistance in post-colonial hegemonic masculinity” gmolnar@worc.ac.uk; Kovacs, K., Kovacs, K. Zs., Nagy, B: “Institutional, individual, and social effects on students' sport activities in Hungarian, Ukrainian, Romanian, and Serbian cross border area” karolina92.kovacs@gmail.com.

The academic program also included the closed screening of documentary *“Forever Pure”* directed by Geoffrey Arbourne. This movie explores the story of Beitar Jerusalem F.C. – the most popular and controversial football team in Israel – the only club in the Israeli Premier League never to sign an Arab player. Mid-way through the 2012/13 season, a secretive transfer deal by the owner, Russian-Israeli oligarch Arcadi Gaydamak, brought two Muslim players from Chechnya. The deal inspired the most racist campaign in Israeli sport that sent the club spiraling out of control. One season in the life of this famed club is also the story of Israeli society, personal identity, politics, and money. It also demonstrates how racism can destroy a team as well as society from within. The screening was followed by an open discussion where the director shared his experiences while filming in Israel. Delegates were strongly motivated to find answers to questions raised by the movie, which led to hours long discussion on important social issues worldwide. Quickly the question and answer session turned into a lively debate on the role and place of sport in international development, on fighting violence in sport, and making sure that the discipline of sport sociology will help in building a more just society.

Young participants were also excited by the exhibition where influential publishing companies such as Routledge and Sage displayed their products and where delegates could buy books and journals or access articles related to different subfields of sport sociology at a discounted price over the entire time of the congress. But no doubt, the main reason for success was the enthusiasm and hospitality of the local organizing team including the diligent staff, students, and numerous volunteers. While offering the participants a great mix of academic and cultural activities the local organizing team provided the help and support needed always with smile, readiness, willingness, and kindness! The Gala Dinner of the 51st ISSA World Congress took place on the board of Boat Zsofia. Why cruising on the Danube River guests were introduced one last time to the historical and cultural treasures of our country. The international academic community of sport sociology was saying farewell to the 2016 World Congress by enjoying the sights and lights of Budapest.

Overall Experience

On the basis of personal observations and a certain amount of informal conversation with participants, both local and foreign, it is fair to say that all delegates were satisfied with their overall experience of the congress. The main reason for that was perhaps that it was planned and operated extremely well. Materials were available when needed, sessions started and ended on time, contacts with other participants were facilitated. Nowadays, successful organization of an international congress cannot be achieved without sufficient financial, media, and human resources. ISSA can get some of the credit for arranging St John’s University located in New York City, to serve as the host academic institution together with the Hungarian Ministry of Human Development (EMMI) and the Hungarian Academy of Sciences (MTA). The LOC can take credit for teaming up with Bell & Partners Communication to oversee the day to day operations and with Spectrum TV to disseminate information about the congress through regional

Name	Affiliation	Responsibilities
Dr Emese Ivan	St. John's University (USA)	Chair, overall organization
Dr. Timea Tibori	Hungarian Academy of Sciences – Institute of Sociology (Hungary)	Liaison with MTA and other academic organizations in Hungary
Dr. Tamas Doczi	University of Physical Education (Hungary)	Scientific program
Dr. Andrea Gal	University of Physical Education (Hungary)	Social and cultural programs
Kinga Barath PhD Candidate	University of Physical Education (Hungary)	Day-to-day operational relations
Johanna Mellis PhD Candidate	University of Florida (USA)	Creative work, organization of session on publishing
Agnes Kovacs PhD Candidate	University of Physical Education (Hungary)	Marketing and sponsorship relations
Adrienne Vizkei	Bell & Partners Communication (Hungary)	Event management and organization

Table 1. Members of the Local Organizing Committee

Country	Representation at 2016 ISSA Congress (% of all participants)
United Kingdom	18
France	13
United States	11
Canada	11
Republic of South Korea	10
Taiwan	10
Hungary	9
Brazil	7
Norway	6
New Zealand	5

Table 2. Countries with most participation at the Congress

VALÓ IDŐ, S MÉG VALÓBB JELEN

Szabadság-esemény és való idő (1956–2016)

„Minden egykori elveszíti régiség voltát, amikor a jelenben gondolunk rá. A múlt a mindenkori utókor számára olyan, amilyen a különböző felidézésekben, különböző arcát mutatja” ... – írja áttekintő visszaemlékezésében Sándor Iván, kinek esszé-kötete *A forradalom visszanéz 1956–2016* címen jelent meg mostanság.¹ A négy nagyobb tematikus fejezetre tagolt kötet (s a korántsem formálisan áttekintő, sőt: korszakosra kimunkált történeti értékelés után Gyáni Gábor elemző esszéjéből áll az ötödik blokk), egyszerre historikus esszé, vita-irat, emléktanyag, epikai hangoltságú értelmezés, regényrészlet is, mely aspektusok részint a visszaté-
kintő személyesség tónusában szólalnak meg, másrészt meg „a jövő árnyékában” próbálják elhelyezni mindazt, amit az 1930-ban született József Attila-, Márai- és Kossuth-díjas író az ’56-os események jelentőségét tekintve a sztálini diktatúrával való első nagy *szembeszállásként*, elsőként *európai* és forradalmian *magyar* eseményként mutat be. Gyáni utószavában mintegy lakonikusan (és Isaiiah Berlin bonmot-jára utalva) úgy jellemzi Sándor Iván célját, mint az „alany akarok lenni, nem tárgy” vállalását és kinyilatkoztatását. S igaza van. Értékelése szerint Sándor Ivánnál 1956 élménye a *szabadság* modern kori fogalma (Benjamin Constant óta érvényesnek tekintett jelentésére) alapján olyan esemény, melynek a magyar ötvenhatal kapcsolatos egész írásmű a forradalom éledő (mert éltetett) emlékezete, s „ebből eredő világtörténelmi jelentősége vitathatatlán dolog. Ami akár garancia is lehetne arra nézve, hogy az esemény semmilyen későbbi politikai felhasználása se változtathassa meg ötvenhat értelmét, és persze ne is törölhesse el annak emlékét minden további nélkül” (130-131. old.).

Jól lehetne, ha így lehetne. A 60. évfordulóra megjelenő könyvek, tanulmányok, szövegválogatások, képanyagok, kiállítási installációk, filmek mindennapos hőmpölygése azonban kétféle (vagy sokszor kétszínű) mezőben nyer teret. Egyik tengerár a hősök, mártírok, kisemberek, diákok, melósok, reménykedő balhé-bajnokok, „a pesti srácok” közemlékezetbe emelését végzi el parttalan kíméletlen-

séggel, s vele szemben a másik, olykor erecske-patakocska, máskor sodró hullám próbál ellenhatást gyakorolni az emlékezet kisajátítói, a dicsőségek eltagadói, az át- és felülértékelő narratívák sokasága ellen, vagy ezekkel dacolva. Rádióban, televíziókban, emléktbeszédekben, koszorúzásokban, vezércikkekben, ünnepeken és alkalmi légyottokon politikusok, történészek, filmesek, kortársak és leszármazottak, naplóiírók és családtagok mondják el a maguk igazát, vélt valóságát, megkonstruált emlékezeti építményét – de épp az a vakremény hibádzik ezekből is, hogy „ne változtathassa meg ... és ne törölhesse el” a mindenkori fennálló az emléktanyag perszonális valóságát. Az ünnep kisajátítása (persze) nem mai keletű, 1957 óta többféle narratíva rakódott „a sajnálatos eseményekre”, Kádár ’57 januári vagy ’56 novemberi moszkvai trükközésétől Pozsgai 1989 januári „nép felkelés”-minősítésén át, a Grósznarratíván és Horn vagy Antall általi átbeszélésen át egészen a minapi „újbeszél” okoskodásokig és az ünnep-emlék jobb(ik)os vagy épp balos kisajátításig. Sándor Iván lassan végigpásztáz elemző tekintetével ezeken a fordulatokon és páfordulásokon, elégségs összegzésében pedig körvonalazza azt a kérdést is: mindez bár oly régen történt, miért kell hát „ma is gondolkozni róla. Az egykori magyar forradalom utóéletének van egy olyan jellegzetessége, amely *ugyanígy* része a mai európai tudatnak, amiként a hajdani történet az *akkori* európai közszellemnek. Az ötvenhatos eseményeknek a század közepén is megvolt az önmagán túlmutató hatása. Utóéletének szerkezete *ugyanígy* összekapcsolódik a századvégi európai kortudattal, apóriákkal” (33. old.).

Másképpen elbeszélve: a Szerző európai és egyedülálló történésnek nézi-nevezi a forradalom idejét: „A magyar forradalom történelmi jelentőségét az adta, hogy *először* üzenté meg vitathatatlánul a szovjet rendszer tarthatatlanságát” (43. old.); „A magyar forradalom tizenhárom napig tartott. 1956. október 23-án robbant ki. A szovjet tankok november 4-én indultak el a forradalom leverésére. A harcoknak, a fegyveres ellenállásnak – a kutatók adatai szerint – 2652 magyar halottja volt. 1957. május 4-ig mintegy 35.000 embert tartóztattak le, de ez a szám a későbbi internálások és letartóztatások miatt még nagyobb. 229 embert végeztek ki” (33. old.).

1 L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2016., 133 oldal

Földézi „a szellemi Európa” „Magyarország szovjet haderő általi megerősökölése elleni” tiltakozását az ötvenhat december elsején százötven jeles személyiség által aláírt levélből (az aláírók között volt Pablo Picasso, Heinrich Böll, Hans Habe, Hermann Hesse, Arthur Koestler és Albert Camus is), Camus nyilatkozatából néhány helyen bővebben is citál: „...Nehéz minékünk méltónak lenni ennyi áldozathoz. De meg kell kísérelnünk, feledve vitáinkat, revideálva tévedéseinket, megsokszorozva erőfeszítéseinket, szolidaritásunkat... A magyar munkások és értelmiségiek... királyi örökséget hagytak ránk, melyet ki kell érdemelnünk: a szabadságot, amelyet ők nem nyertek el, de egyetlen nap alatt visszaadtak nekünk!” (33. old.).

Sándor Iván nemcsak mint *A Jövő Mérnöke* című műszaki egyetemi lap egykori szerkesztője, s a lapban megjelenő diák-követelések, munkás- és bányászdeklarációk, petíciók, pontokba szedett petíciók nyomdai sokszorosítója, hanem mint „A tekintetek éjszakája” révén megidézett nyomdász, bányász, katonai vezető, nemzetőr, rádiós, ávós és más személyiségek egykori pillantását is emlékezeti hűséggel folyamatleírásba állító megfigyelő, az indító ötvenhat novemberi napok aprólékos leírását adja, majd a szovjet benyomulás regényes részletességgel tálalt impresszióját is súlyba veszi. Ekként nemcsak emlékező, írói és esszéista megjelenítő, szuverén krónikás, hanem vallomásos szónok, tépelődő hangosbeszélő is: foglyul ejtett szereplője nem csupán a drámáknak, de a tekinteteknek, reflexióknak, s a későbbi évtizedek presszionált csendjének is, aki a forradalmi események után harminc-negyven évig „megemésztetlen” maradt szerepek, hősök és mártírok, Nagy Imre, Bibó István, Marián István egykori ellenálló-parancsnok, Kopácsi Sándor, Losonczy Géza, Vásárhelyi Miklós, Maléter Pál, és más értelmiségiek, katonák vállalását is mintegy a történések keretébe helyezve mutatja meg. Magyar történelmi dimenzióban, a szabadság 1848-as, majd későbbi bukott szabadságmozgalmaikat, félelmeket és szükségyszerű ellenállások sorát is megidézve a nemzeti függetlenség vágyának mintegy eszmetörténetét rövidíti le egy rövid esszé pár oldalában, sűrített közlésterében... „Ama 1789 óta megjelenő félelmek is szerepet játszottak... És mivel a magyar történelem nem ismer győztes szabadságharcot-forradalmat, a bukásokat követő megtorlások, ellenforradalmak terrorja felerősítette a félelem-szindrómát” (65. old.).

A félelem és a félnivalók félévszázados történetje sem abban nem gátolja Sándor Ivánt, hogy

kötet alcímeként szereplő időhatáron belül saját tematikus írásait egyberakja, sem abban, hogy a „valóságos időből” a perspektivikus korba ívelően, a jelen esélyeit latolgatva kortárs párhuzamokat is megnevezzen: mint 56 november negyedikéről írja, „A történelmi közmegegyezés szerint a forradalom azon a napon bukott el. Holott már október 23-án este, amikor az első puskaövések elhangzottak, az első katonai osztag átállt a felkelők oldalára...”. A nyugati reflexiók, a közben a német szembenézés a háborús bűnökkel, megtisztulás esélyeivel, a mindenkori jelen problémáiból kinövő történelem sodrására figyelmeztettek. „Európa nyugati része is a megoldhatatlanságaival küzd. De mivel a kormányok, a politika, a szellemi elithez tartozók próbálnak *dolgozni önmagukon*, kevesebb az illúzió, a hamis mítosz, a múlt politikai érdekek szerinti durva kisajátítása. A mi régióinkban ez hiányzik. Sajnáltni tudjuk magunkat. Szívesen uszítunk a *másik* ellen. Kedvünket leljük abban, hogy hamis konstrukciók mocsaraiban fetrengjünk. A forradalom ötvenedik évfordulóját is ez uralta. /48-49. old./ ... (A rendszerváltás napján) Arra gondoltam, hogy megmaradtunk a hamis konstrukciók színpadán, ahol az álarcot a miniszterelnök összel legalább levette, de Orbán Viktor és falanxa még mindig álarc mögött játssza tovább azt a történetet, amibe tizenöt éve kezdett bele, amikor radikálisan liberális pártból átsasszézott középjobbra, az Antall József halálával támadt úrbe, ám amikor a hatalom megnyeréséhez ez a pozíciója nem bizonyult elegendőnek, elkezdte magába olvasztani a szélsőjobbot, felcserélte a parlamenti politikálást az utcaival, s most nem utasítva el élesen az árpádsávos zászlókat lengetőket, a városdúlókat, ötvenhat kizárólagos örökösének nyilvánítja magát. /.../ Orbánt, s mindannak nyomán, amit tesz, Magyarországot – tapasztaltam – meghökkenve figyelik az európai demokráciák fővárosaiból. Nem látható út, amin még visszatérhet a demokratikus politikáláshoz. Pártjának ehhez nagyon sokat kellene dolgoznia – csakúgy, mint a kormányoldalnak az ország előtt álló nehéz feladatok megvalósításához – önmagán. /55. old./ ... Ötvenhat sokféle volt, de mára olyan promiskuitássá változott, amely megegyezik a politikai pornográfiával. Nem önmaga dicsősége, tradíciója, hanem 2006. október 23-ának maszkabálja” /57. old./ – írja mindezt egy 2006-os esszéjében. S hogy mit ír minderről 2016 tavaszán, ezt már a Tisztelt Olvasó fantáziájára bízom..., bár nehezemre esik ki nem másolni vészterhes és morális tanulságait.

Sándor Iván könyve talán egyike a tisztelgő évfordulón megjelenő köteteknek. Talán az egyik legfontosabb, vagy talán a legdrámaibbak között van méltó helye. Az mindenesetre bizonyos, hogy minden olvasó, tájékozódó, múltba révedő, jelent mérlegelő, jövőn töprengő számára fölrázó, fegyelmező, mértéktartást megalapozó mű. Nem mindegy az sem, hogy megfontolatlan „aktuálpolitikával” nem kacérkodó, de a politikai elitek „tanulást levonni” képtelen felelősségét hangsúlyosan kimondó művek között is főhelye van.

Virtuális neosámányság vagy újpogány szinkretizmus?

A kommunikációs és népi vallásossági dimenziók persze nem ritkák a szegedi műhely közleményei, kutatásai között. Bálint Sándor örökében nehéz is lenne elvadultan posztmodern etnográfát művelni, így e gazdag örökség nyomdokain is születnek opuszok az idők során. A kelet-európai kisebbségi és szakrális terek, szereplők, rítusok leírásmódjai igen sokfélék lehetnek, ha kisebbségtudományi, vallásnéprajzi, szociológiai, szakrális kommunikációs, közösségszerveződési vagy épp természetvallás-kutatási aspektusból vizsgálják ugyanazt a jelenséget. S ahogy a zsidóság kisebbségisége és magyarsága közel evidens egyensúlyban van jelen a szegedi szakrális hagyománytörténetben, úgy a hazai rendszerváltás során legkülönb politikai ideológiák, identitás-keresések, szakrális toposzok kerültek a kutatók fókuszába az elmúlt negyedszázadban. E jelenségek vallástudományi, szervezetszociológiai, etnospecifikus vagy a neonacionalizmus kérdéskörébe eső jelenségei nemegyszer „új egyházak”, nemzetmitológiák, újraértelmezett vallási terek, fölélesztett szertartások, virtuális közösségek és re-konstruált múlt-narratívák körében kerülnek a kutatók elé, akik továbbbelemzik, hasonlítják, párhuzamok közé emelik, térbeni és időbeni kiterjedéseket rajzolnak térképre, hogy valamelyest talán követni tudják azt a változatosságot, ahogyan a multidiszciplináris mezőben ezek együttesen mutatkoznak. A narratívák oldalán persze ugyanaz a sokszínűség, efemer kritika, túlértékelő lelkesültség, az alternatívítások önállóságként értelmezése és érvényesüléseik elbeszélése jelenik meg, mint maguk a hívek, papok, sámánok, szívcsakrák, rituális helyszínválasztások, behódolt körök, újrāépített közösségek terében. A populáris világból érkező új kihívások, megformált legendák, szervezeti és élményközösségi építkezések ugyan-

akkor elvezetnek a vallási mező mikro-miliójébe, ahol végső soron mindenütt emberek, közösségek, összetartozások, vágyképek, hitbéli univerzumok találkoznak és küzdenek meg egymással vagy környezetük racionális/univerzalisztikus másságával. Ezt a szinkretizmust, a hitek és vallások kevercsét, a lokális közösségek szintjén keletkező szekuláris és spirituális tünetegyüttest tárja föl a vallási kultúrakutatás szegedi műhelyének szervezésében megtartott konferencia, amelynek előadásai önálló kötetben érhetők el immár, s bár a hétköznapi élet vitele és a neopogány kultuszok konstruálása nem is mindig látványos, a kutatókat éppen a megújuló szertartásrendek és a sámányság alapkérdései kitaratóan foglalkoztatják. Akként is, hogy a sokasodó sámánizmusok és a kortárs pogányság miképpen tekinthető át többféle tudásterület, harmonikus vagy kontrasztos feltárásmód révén.²

Ahol egyesületek, önjelölt sámánok, szertartásrendek, rituális találkozók, a keresztény hitvilágba néhol beillesztett, másutt kontrasztokba fogalmazott természetvallási jelenségek összképe bontakozik ki, ott minden részjelenség, előkép, példázat, párhuzam, analógia és mintázat öntörvényű létre tart igényt, önálló mutatkozása pedig folytonos ellenpontját adja a nagyegyházak és elismert felekezetek intézményrendjének. A megértés igénye, az értelmezések közötti egyensúlyteremtés kockázata és a kortárs vallásosságot megkülönböztetett figyelemben részesítő sokoldalú feltárási mód csakis akkor képes elválni a „felülbíró” vagy „leértékelő” gesztusoktól, ha ezeket együttesen kezeli, s mintegy közös értelmezési térbe vetíti a jelenségek és tünetek verzióit. Ezt a kortárs magyar világot (a nemzeti identitás-konstrukciók és nemzetvallások közegében) elhelyező áttekintés az egyik első és alapozó elbeszélésmód ebben a konferencia-szférában, mely nem valamely felülnézeti konstrukciót jelent ugyanakkor, hanem évekig tartó kutatások tapasztalati anyagát, melyet *Szilárdi Réka* összegzett (11-23. old.), doktori értekezésében bővebben, itt most inkább csak kivonatolva. Egyfelől a térségi/

2 *Sámán sámán hátán. A kortárs pogányság multidiszciplináris vizsgálata.* Szerkesztette Povedák István és Szilárdi Réka. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár /BIBLIOTHECA RELIGIONIS POPULARIS SZEGEDIENSIS/ 38; a Vallási Kultúrakutatás Könyvei 6. SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke, Szeged, 2014., 147 oldal. Elérhető itt: https://www.academia.edu/7210512/S%C3%A1m%C3%A1n_s%C3%A1m%C3%A1n_h%C3%A1t%C3%A1n._A_kort%C3%A1rs_pog%C3%A1nys%C3%A1g_multidiszciplin%C3%A1ris_vizsg%C3%A1lata

regionális nemzeti és társas identitások körét, az újpogányságnak a posztmodern léthelyzetekbe illeszkedését vizsgálja föl mint kisebbségi attitűdöt (így a csoportssolidaritás, az etnocentrizmus, a csoportbezárkózás jegyeit mutatja ki a vallástudomány, pszichológia, nemzeti közösségépítés, narratív önmegjelenítés, individuál-lélektan, etnoszimbolizáció, és restauratív történelemszemlélet alapvonásai mentén). A pogányság kutatásának rövid tudománytörténete és nyelvi diverzifikációja miatt vizsgálati „mintája” ősvallás-csoportok és importált hagyományú hittartalmak hermeneutikai olvasata volt, melyet számítógépes szemantikai modellezéssel tesztelt, bipoláris kereszténység-interpretációk és ősi vallási hiedelmek körébe vetített, hogy mindebből „a közép-kelet-európai dinamikájú etnikai nacionalizmus paradigmájához illeszkedő” változatokat átlássa. A mitikus emlékezet mint kulturális emlékezet, az etnikai azonosulás vallási tartalmak szerinti (re) integrálódása mint csoport-stratégia mindig a magyarság és a külső csoportok viszonyrendjére épül – állítja írásában –, de nem a kanonikus történetírás anyagához simul, hanem a nemzet mint áldozat, mint külső hatalmak szenvedő alanya depresszív ellenállásra késztetettséget él át és imitál, mintegy versengő reprezentációk potenciális győzteseként érzékeli önmagát és érvel a kulturális kvázi-autonómia szükségességével, a mitologizált múlt-értelmezés elemi jogosságával.

A konferencia kiemelt témakörként kínálkozó ezredforduló utáni újpogányság terjedésének és divatjának okai között a spiritualitás újonnan megjelenő igényét, a globális mezőben lehetséges „új-múlt” felé fordulást kínáló New Age mozgalmak és WoW identitások a posztmodernitásban újfajta emlékezetépítési stratégiával hatni tudó tüneményekként érvényesülnek.³ Ezt a közösség és kultúra fogalmainak hagyományos tartalmaival már nehezen leírható jelentéskört, a „glokális” világok éledési folyamatát tekinti át *Bali János* a mítosz és kultúra ősmagyarosított kortársak révén gerjesztett jelentésrétegében (24-33. old.). A múlt és jelen, valóság és virtuális lét, keresztény államiság és azt

is megelőző „ősmagyarság” ebben a tanulmányban izgalmas vetülettel egészül ki: a nemzeti mítosz és a kultúraépítés konvencionális gyakorlatai részint megjelennek már a középkori modernitásban (Árpád-házi uralkodók, geszták, 12–13. századi kompendiumok), majd a historizáló 19–20. századforduló újfajta kultúráképében, végül a posztmodernitás revitalizáló szakaszában. Az utóbbi időszak – mint az ősmagyar mítoszhoz kapcsolódó reprezentációk és jelképek populárisává, adott esetekben (szélső)jobbossá váló kisajátítási stratégiái – a mítosz- és kultúraépítés ellensúlyozó szerepével összhangban kifejezetten ellenkultúrává erősödő sajátos megnyilvánulásai (turul-emlékművek, nyugat-ellenes és EU-ellenes, globalizáció-kritikus nemzeti tónus térnyerése, rovásírás, baranta- és Kurultaj-csoportok éledése, Csodaszarvas-interpretációk, hun-magyar-szkíta ősnép víziói, emlékezet-kultusz térnyerése, stb.) nemcsak Európa és a földrész múltjának újraértelmezési törekvéseit tükrözik, de a „fenyegető jövő” és az „elérhetetlen múlt” közé ékelődő jelen kitágítását, határok helyetti spirituális szándékok (paratudományos) prioritását éppúgy hordozzák. A globális keresztény (főként katolikus) vallási színtérrel összhangot nem kereső, sőt azt a multikulturalitás mézesmázával együtt ellentételezni próbáló önszervező gyakorlat persze nem eléggé tud önmaga fogyasztóiségének tudatára ébredni, hisz a világképek, stílusok, életmódváltó gyakorlatok csak részben szolgálják a mítosz és kultúra hiteles kapcsolatát... Így lesznek „kortárs ősmagyarok” a historizmusba átfordult világképek új harcosai, kultuszépítői, miután a spirituális mélystruktúrák átvevőiként, követőiként kívánják önnön kulturális örökségük szelektált rendjét kialakítani.

Az újpogányság kérdésköre és a „mitikus magyar történelem” avagy „új magyar mitológia” problematikája mint az utóbbi évtizedekben újraélesztett hithagyományok egyik lehetséges és divatos kerete adja témakörét *Hubbes László Attila* áttekintő elemzésének is (34-54. old.). Írásában az évek óta tartó újpogány szellemiség térhódítását, a táltoshit, az ősvallás és a populáris kultúrába mind mélyebben ágyazódó őstörténeti újraolvasatok jellegzetes vonásait foglalja össze, egyfelől alapkérdések és kulcsfogalmak, másrésztben meg a kortárs mitopoétikus művek, a mai magyar újpogányság szellemi háttérét adó szinkretikus jelenségegyüttes sajátosságait vizsgálja fel illő részletességgel. Arra keres választ, hogyan és miért vált a magyar ősvallás-kutatásból kortárs társadalmi-vallási mozgalom, amelyben nem a kutatók és forrásfeltárók maguk, hanem

3 A WoW fajok, kasztok és frakciók között zajló számítógépes szerepjátékos közösség és platform (World of Warcraft). Bővebben itt: http://eu.blizzard.com/en-gb/company/legal/wow_tou.html; valamint Fromann Richárd 2013 *Virtuális közösségek alternatív szabályrendszerei*. In Bacsák Dániel – Krámer Lili – Szabó Miklós szerk. *Kulcskérdések a Társadalomtudományban 2011–2012*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar, Budapest, 103-120.

valamely „rekonstrukciós neopaganizmus” buzgó hívei konstituálták ezt mint a keleti tanok, szaktudományi források, népi hagyománykutatások, egyházi tanítások szintetikus tanrendszerét, melynek legfőbb hordozójává a világháló lett, így kézenfekvően globális tünetei is mutatkoznak, de eszközévé válik a neonacionalista és a nemzet szakralizálását, önérteti és morális kontextusba ágyazott fölértékelését szorgalmazó naiv hungarizmusnak ugyancsak. A kulcsfogalmak szociálpszichológiai, vallásszociológiai, fenomenológiai, szemiotikai, kommunikáció-tudományi paradigmáiból eredeztethető párhuzamaival (pl. az *etno-pogányság* etnikai térbe ágyazott öntömjező és felsőbbiség-hirdető volta, a *szubverzivitás* mindenkor ellenálló, ellenbeszélő természete, a folytonos *önigazolás*, a *szertartásos viták* provokálása és kommunikálása, a nemzeti tudat *rekonstrukcionista* természete a kirekesztés és radikálkonzervatív beállítottság miliójében, az „igazi kereszténység” hitvallása a fennálló egyházi intézményesültséggel szemben, a városi és *világháló*s közösségekre fókuszáltság, a vallás nemzetpolitikai *jelentéstérbe* átemelése, interaktívvá válása és virtuskodó *ritusokká* facsarása, stb., lásd 37-40. old.) mind-mind és egyre jobban a hiedelmek és hitelvek rendszeréből az ideológiai tromfolásba átvezető tónusú kommunikáció részeseivé lesznek. Az alternatív mitológiák és szent helyek megnevezésére, kisajátítására irányuló narratívák térnyerése egyre inkább a misztikus ideológiákat hirdető, online hálózati diskurzusokban teret hódító felületeken válik jellemzővé (pl. írásformák, ábécék, ősműveltségi toposzokra épülő virtuális leigázások, öröklött magyar életrendet és hitet favorizáló agresszió, idealizált hősi kultuszok minimálműveltségi redukciója, „párthus Jézus” és „Pilis szívcsakra” jellegű víziók szolgálnak az „évezredes” tudás hivatott átadóinak, hogy mintegy „hidat” építsenek és Igazságot nyilatkoztassanak ki a maguk szellemi összekötő szereptudata révén. Az *Arvisura* (Igazszólás), a *Yongerit* apokaliptikus nyelvezetű „rábaközi titkos sámánok” révén népszerűsödő tana, a *Tamana* mint az özönvíz előtti emberiség Hawaii-szigeteki üdvtörténete, vagy más tucatnyi misztikus őstudás-sugárzó weboldal párban-ellentétben áll a magyar mitológia konvencionális interpretációival, Szent Korona tannal, szakrális földrajzzal, népmesei hősök *asztrálmítoszokba* átvezetett kulcsfiguráival, „kirajzás”-teóriáival is. Révükön új mitizálódott istenalakok, misztikus fogyasztói piacon megjelenő sok tucatnyi hevületek mind-mind teret és helyet keresnek a mitikus narratívák számára – „szemben a

hivatalos, ’állami’, kanonizált narratívákkal”, a képi és nyelvi, szélesebben a kulturális emlékezetben éltető és működtető hatású kiegészítésekkel egyre fényesebbé váló paradigmaváltás csoportkulturális tükröződéseként. Hubbes az elmúlt években a legtöbb hasonló tematika egyik legfőbb szakértőjévé lett, különösen a kortárs sámánizmus-narratívák kurrens és még kurrensében erdélyi térségben elterjedt megjelenésmódjainak átfogó rajzával. Párban *Povedák Istvánnal*, aki nemcsak a kötet egyik értő szerkesztője, hanem az újpogány szinkretizmus recens tájképének megalapozásával mintegy „keretnek” kialakítója is.

Povedák írásában itt a keresztény és újpogány szinkretizmus mindennapi kultúrában és vallási kánonok mellett (pl. keleti filozófiákkal, nemzet-történeti mítoszok kapcsolásával) a kortárs gondolkodásmódok nemzeti identitásban és poszt-szocialista rekonstrukciós helykeresésben ötvöződő fluiditásaiban megjelenő dimenziókat, szakrális befogadásra jellemzővé vált nyitottságokat tekinti át (55-77. oldal). Ha minden, a jelenségekhez kapcsolódó rituális dimenzió bemutatására nem is vállalkozik, amit épp példaként hoz (Magyarok Országos Gyűlése, Kárpát Háza Temploma, Héttboldogasszony Hajléka, Kurultaj, Szűz Mária és a parapszichológia, „Jézus a pártus rabbi”, *Arvisura*, stb.), abban az individuális konstrukciók és vernakuláris vallási szintéziskeresések brikolázs-jellegét, valóságbéli menekülésmódok keresztény-pogány fluid és kompenzációs rítusokba szuszakolt változatait mutatja fel egy eredeti szövegkörnyezetből szertartásosan kiemelt, egyénített és oda visszaillesztett keveredésmód leképeződéseiben. Az ezek mögötti motivációs készlet a katolikus tanrendszer legitimációs bázisán, de a hétköznapi profán valóságából menekülésként értelmezhető, és „középpontjában az újra életre keltett ’kitalált’ mitológiával” kiegészített ráarakódásokat részletezi, melyekben „az új, alulról kiinduló (grassroots movement) társadalmi megújulási igényt” és a szakrális terek eseményeiben kiteljesedő szertartásosságot, szimbólumvilágot és megszemélyesítő törekvést (irredenta többletjelentések, rovásírásos közlésrend, a nemzetszakrális etnikai jegyeivel kiegészített mondandókat) meg kavalkádot látja megnevezhetőnek. Ez „az alapvető újraértelmezés és remitologizációs folyamat figyelhető meg” a vallási hagyományt a kereszténység előtti képzelt időkbe visszavezető és mindazt újpogány elbeszélésmódokba illesztő narratívák verzióiban, ahol az uralkodó újpogány orientáció nemcsak a katolikus (például a pálos) rend

és egyházi szimbólumrendszer históriájának követésében és újraértelmezésében vált érdekeltté, hanem a gyakorlati vallásosság esetében egy „valamennyi dimenziót” ötvözni próbáló önmegújítási stratégiában is. Írásának izgalmas részletei nem pusztán esettanulmányi és szövegszerű részletekben lakoznak, hanem a folyamat és jelenség egész politikai, kulturális, szakrális néprajzi és élményidentitásra alapozott mivoltában is lenyűgöző mixitásként lesz számára kihagyhatatlan elemzési témakörre, a „lát-hatatlan határok” látványos leképeződésévé.

Persze, hiába lihegek itt a tudnivalók nyomába... , nincs s nem is lenne épeszű funkcióvállalás a tanulmányok mintegy „kijegyzetelése” – maradhaszon ez az Olvasók öröme. De nem tartóztathatom magam annak üzenetével: mindez fontos lenne, s immár időszerű is! Merthogy kortárs tudásunk a kortárs ismeretekről akkor marad kortárs, ha beépült tapasztalat, forrás-gazdag ismeretanyag és a modernitással összhangba kerülő olvasati tapasztalat épül mögéje...

Szót érdemel persze még az is: *Csáji László Koppany* hasonlóképpen a virtualizálódott határok, az internet és a lokális közösségek vallásantropológiai „sűrű leírásában” a közösségkonstrukciók fogalmi körét veszi nagytitka alá (78-91. old.). A „Belakjuk környezetünket és az internetet” című írásban a lokalitás vs. hálózatiság, közösségkonstrukciók és kapcsolati térszerveződési folyamatok vallásantropológiai kérdéskörét hozza terítékre, „klikkek-körök-hub-ok” klaszterezettségi, dichotóm kapcsolati köreit és tagsági érzemények („fészkelmengetők”) rendszerezhetőségi relációit vizsgálja át esettanulmányi szinten is, nemcsak teoretikus háttérrel... A „belakás” módja és társadalmi terepe persze nemcsak „virtuális valóság” e korszakban, hanem életviteli és világképi alternatívák forrása is: *Farkas Judit* a magyar előfalú-hálózati, „megértésen túli” dimenzióit vizsgálja meg áttekintő esettanulmányban, újpogányság, „ökopogányság” ernyőfogalma alatt igen intenzív és megnyerő elméleti és térségi áttekintés alakjában bontja ki tapasztalati miliőben szerzett meglátásait.⁴ Értékes írása a pogányság- és a párhuzamos településkutatások számos további leképezése felé vezet tova. De még a

virtualizálódott, s önnön szempontjából épp oly valóságteremtő hatású kérdések is terítékre kerülnek itt: *Szeverényi Sándor* a magyar ponyvairodalom és az őstörténeti motívumokkal ékes nyelvi-vallási-historikus motivációk, stratégiák és történetfelfogások narratív gazdagságát veszi témaköre ürügyeként, a Da Vinci-kód szimbólumkutató szemléletvilágának földidézésével, összeesküvés-elméleti és irodalmi toposz-vizsgálatok hangsúlyaira is odafigyelve (115-128. old.). *Kis-Halás Judit* ezután az ezoterizmus és újpogányság kortárs gyógyító apparátusaiban, „szellembeszétben” és „pszichotronikában” föllelhető értelmezés-folyamatot mutatja be (129-143. old.) a New Age, „táltos masszáz”, „égi kapcsolattartók” seregeit, etnokulturális specialisták autentikus „ősiséget és egyedülálló nemzeti sajátosságát” sugalló kommunikatív renaissance vázlatára és esetelemzésére vállalkozva, úgyszintén végtelenül izgalmas közeget választva terepmunkája és témaköre helyszínéül. „Valahol” itt, a terep és az újkorszaki hitek, ezoterikus paganizmusok, ponyvahősök és kapcsolattartók dobhangjai környékén ér vissza a kötet a nemzetmitológikus szcientikusság és „újjegyházi” szertartásosság témaköréhez, a lehetséges narratívák mintegy önkörébe záródó szerkezetében. Még jó, hogy van vallásantropológia, pogányságkutatás, szakrális néprajz és narratív nemzetkutatás is... – nem lennének megáldva ezek nélkül a társadalmi közösségiség-igény új tüneményeinek megismerhetőségével és átélhetőségével...

Aktuális „olvasónaplóm” e két jelensége, a tényközlés narratív verziója a múlt fénytörésében, majd a minden (fél)múlt-narratívákban gyökerező tényteremtés komplex kultúrája egybekarol, átlátni segít térbeli-társadalmi történéseket, s kapaszkodót is nyújt a létértelmezések kutatásának lelátóján. Mint számunk fenti írásai, vagy legalább egy részük, szellemvasutak és szimbólumok egykori szcénáiban, míg a történő történelemre elbeszélő magyarázatot kereső szempontok szerzői szuverenitásával zárva talán mind-mind azt keresik, miképp érthetnénk jobban, ami önmagában is értelmes és kívülnézetből is nehezen értelmezhető. E két véglet között, kitérések és belátások terében halad tova a kor szellemvasútja, s ha olykor megáll, talán nem többért és nem másért, mint hogy rögzítse a belátás újabb lehetőségeit...

⁴ alighanem az Antroport weboldalon is megtalálható írásban kicsit más kiterjedésben is érintett kérdéskör résztanulmánya lehetett ez..., lásd még https://www.researchgate.net/publication/303769640_Egy_tal_frissen_sult_fank_A_kozosseg_mitosza_a_magyar_okofalvakban_One_plate_of_fresh-baked_nutcake_The_myth_of_community_in_Hungarian_Ecovillages

SZERZŐINK

A.Gergely András (1952, Budapest) PhD, társadalomkutató, az ELTE TáTK és a PTE BTK oktatója, címzetes egyetemi tanár, folyóiratunk fő-szerkesztő-helyettese.

Hegedűs Robin (1992, Budapest) a Budapesti Corvinus Egyetem szociológia MA hallgatója.

Iván Emese (1962, Kecskemét) For the past decade, Dr. Emese Ivan has investigated development through sport and sport to promote social justice initiatives at the individual, community, and international levels. Specifically, her research focuses on educational, social, and economic values of sport participation with a focus on the idea of Olympism and Olympic values. Her current projects also include conducting international sport for social change programs. Jelenleg: St John's University (New York, USA) sport management tanszék vezetője, mesterképzés igazgatója, associate professor. Tanulmányok: Közgazdaságtudományi Egyetem (Budapest); MBA – Purdue University (USA); PhD Sport Management – University of Western Ontario (Canada). Oktatás: Sport Economics, Sport Ethics and Social Justice (alapképzés); Financing Sport, International Sport Governance (mesterképzés). <http://www.stjohns.edu/sportmanagement> ; <http://www.stjohns.edu/academics/bio/emese-ivan>

Kupa László (1953, Budapest) jogász, szociológus, habilitált egyetemi tanár. 1987 óta a Pécsi Tudományegyetemen tanít. Fő kutatási területe: magyar szociológiatörténet és kisebbségsszociológia.

Molnár Dániel (1985, Budapest): színháztörténész, komikus. Az ELTE-BTK Atelier Európai Társadalomtudományok és Historiográfia Tanszék doktorjelöltje. Kutatási területe a XX. századi színházi szórakoztatóipar története, illetve a hagyományos szórakoztató műfajok (revű, varieté, stb.) helye és megjelenése a kortárs európai színpadi kultúrában.

Paár Ádám (1983, Budapest) történész, politológus. Korábbi főbb érdeklődési területe az 1848-as magyar emigráció, Kossuth és a nagyhatalmak, reformkori politika- és társadalomtörténet, magyarországi polgári radikalizmus története, művelődés- és eszmetörténet volt. Politológusként és elemzőként napjaink közpolitikai eseményeit, folyamatait kutatja.

Ragadics Tamás (1980, Baja) 2003-ban végzett szociológusként a Pécsi Tudományegyetemen, 2004-ben hittanárként a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskolán. Doktori értekezését 2016-ban védte meg „Helyi társadalom, lokális közösségek az ormánsági kistelepüléseken” címmel. Jelenleg a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Szociológia tanszékének oktatója. Kutatásai a hátrányos helyzetű térségek felzárkóztatásának lehetőségeire, valamint a kistelepülési társadalmak kohéziós problémáira fókuszálnak.

Sánta Tamás (1970, Szeged) szociálpolitikus diplomát szerzett Szegeden. Az SZTE ETSZK Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszékének munkatársa, egyben a Debreceni Egyetemen végzi doktori tanulmányait. Elsősorban ifjúságpolitikával foglalkozik, azon belül is oktatás- és foglalkoztatáspolitikával. Speciális kutatási területe azok a 15-24 éves korosztályba tartozó fiatalok, akik munka nélkül vannak és sem oktatási, sem pedig képzési rendszereknek nem tagjai; az úgynevezett NEET-es fiatalok. Publikációi jelentek meg a *Belvedere Meridionale Történelem és Társadalomtudományok* 23. évf. 2. számában, valamint a *Kisvárosi Fiatalok, Kisebbségek, Új Sebezhetőségek* címmel az Európai Ifjúsági Kutató-, Szervezetfejlesztő és Kommunikációs Központ gondozásában megjelent tanulmánykötetben.

